
BIBLIOTHECA RHACVSINA
MILAN REŠETAR
Nr. 2039. Sign. B. 208.

SLOVANSKÁ KNIHOVNA
3186187705

Kratka

POVJESTNICA

DALMACIJE

od

Luke Svilovića Dubrovčanina,

naduČitelja na kralj. špljetskom gornjem gimnaziju, itd.

U Zagrebu.

Brzotiskom Dragutina Albrechta.

1861.

MINISTERSTVA ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ
SLOVANSKÁ
KNIHOVNA
V PRAZE

PREUZVIŠENOMU PRESVIETLOMU I PREČASTNOMU

GOSPODINU GOSPODINU

JOSIPU JURJU STROSSMAYERU,

sjedinjenih biskupijah bosansko-djakovačke i sriemske biskupu, uzoritoga papinskoga priestolja pobočnomu biskupu, rimskomu knezu, Nj. c. kr. apost. veličanstva tajnomu savjetniku, slavne županije virovitičke velikomu županu, jugoslavjanske akademije u Zagrebu velikomu utemeljitelju, doktoru sv. bogoslovja itd. itd. itd.

Posvećuje

mali ovaj darak iz posestrime Dalmacije

u dubokoj oddanosti

Pisac.

Predgovor.

Narodne su pjesme povjest hrvatsko - dalmatinskoga naroda, u kojih samo može tražiti prošastnost svoju. One same su mu bile do sada, kako-no cvieće medju dračem, kako-no sladki vrutak u sried mrtve goleti, i kako njeki otajstveni glas nebeski, koj ga nadahnjiva na hrabrena i krasna djela. I za pravo: u narodnih pjesmah izpjevane su slave junačtva i bogoljubstva pradjedovah naših; čim ostalo, što se tiče obćene povjesti, leži nam u tamnom tamnilu zakopano. Budući pako, da svi narodi austrijanski po dobroti vitežkoga cesara kùpe se okolo narodne zastave, i bave se o svojoj slavi i časti; i budući da dan današnji u narodu našem miče se obćeni život, i krv mu to veselije vrije; pravo je, da i narod naš poznade povjest svoju; jerbo iza duge i ciče zime eto i za njega počimlju dnevi proljetni, u kojih ima mu cvjetati cvietje s nepristavnim njegovim znojem zalievano. Dalmacija prem da su joj listovi povjestnicę razpadeni u poplavi silnih boriteljah, koji su bez prestanka rušili ovu slavnu zemlju; ništa nemanje sačuvala je njeke mrvice, iz kojih joj se može njekako napraviti potka historičke osnove. Ja

uza to da se veće neglasi, da je hrvat-dalmatinac, kaono bezzakoniti sin, koj neznade ni ime, ni djela otacah svojih, evo ovdje bez oholosti i bez straha postavih se, da skažem u kratko prošastje njegovo: ter ako i ne po načinu, kojim se služe mudri spisatelji, barem takvom omierom, da me narod, sve što se može bolje, uzrazumije, i da se on u spomeni prednjih slavah svojih može nadahnuti na svaku hrabrenu, skladnu i uzoritu kriepost i veličanstvo. Ovo je djelo zahtievalo više vremena i većega truda, da se liepo i uredno sve složi, nu misleći ja, da je treba raditi i puno raditi, nakanih se ovim, pa ako bi se i našla ovdje koja pogrieška, što bez sumnje držim da će se naći, molim pokorno, da mi se ta pomanjkanja oproste već poradi one goruće i žarke ljubavi, koja me potaknù na tako srčeno i prudljivo djelo. Ja bacam ovo sitno sjeme, a uhvam se, da će ga Bog rosicom ljubavi svoje poškropiti, dokle ga s vremenom po nastojanju drugih boljih umovah velikim stablom podigne i ukrasi. Bog neka do brzo pozove na rečeno djelo take muževe, kojim se ja privremeno, i sniženo klanjam, i svaku liepu sreću nazivljem. —

L. Sv.

Dalmacija, kako se to u obće sudi, ovako bi prozvana radi Delminija grada, koj u vrieme dalmatinske skupnovlade bješe njezin poglaviti grad.

Da pokažemo u kratko dogodjaje, što se tiču dalmatinskoga naroda, razdieliti ćemo ih u sedam osobitih dobah; to jest:

1. Starodavna naseobina Dalmacije celtiskoga kraljevstva, koje-se ovdje utemelji četiri vièka prije došastja Isukrstova.
2. Celtisko kraljevstvo do konca svoga; t. j. do godine 168 prije Isukrsta.
3. Početak i zgode dalmatinske skupnovlade, koja se je uzdržala od godine 180 prije Isukrsta do devete godine prvog vieka po porodjenju Isukrstovu, kad Dalmacija pade pod rimski jaram.
4. Dalmacija iz pod rimskih cesarah do popadnutja divljih narodah od prvoga do petoga vieka poslije Isukrsta.
5. Različni gospodari, koji su vladali Dalmacijom od V. do XV. vieka, u kom se podloži skupnovladi Mljetačkoj.
6. Mljetačko gospodstvo u Dalmaciji do konca XVIII vieka.
7. Promjene u Dalmaciji od godine 1707 do danah današnjih.

Prva doba.

Starodavna naseobina Dalmacije.

Obćena povjest pripovieda nam, kako je njeki narod iz Azije, imenom Skiti ili Skitači, bio potjeran od drugih narodah, ili od koje velike nevolje, ter se premjestio u Europu, i nastanio se baš onamo, gdje naokolo teku sadašnje rieke Dunaj, Prut, Aluta, Dnjepar, Bug, Dniester i Don. Taj narod, baveći se o čobanstvu, zvan bi različitim imenima, kojim je kazao ili ime vojvode svoga, ili vrieme svoga došastja, ili kakovu drugu osobitu zgodu.

Iza kako se uzmnoži u novom stanovištu, ter mu nestade paše za blago, i izgubi onu slobodu, na koju se je bio od davna obiknuo, počme izmicati iz ovih stranah, odkle najprije s njekoliko plemenah uputi se put sjevera; a kasnije rad istog uzroka krenù s drugim množtvom prieko Balkana gore, i ostalih planinah, koje se nalaze u savezaju; pak preko Izonca ili Timava dopriè do gornje Italije.

Uz put njekoliko kolienah Skitah, ili Skitačah, videći na blizu krasotu tolikih liepih livadah, i gustih gorah, i još živih, i uviek tekućih bistrih vodah ustaviše se tûte, i nastojahu, da im se goji blago; ter lovom i čobanskim načinom počeše provoditi skladno i mirno dneve svoje. Ovaj narod Skitačah biaše dakle prvi puk,

koj se je naselio iza gorah, što se nalaze na gornjoj strani Jadranskoga mora.

Narod najglasovitiji ovih naseljenikah biaše Autoriati, izmedju kojih bili su njeki Umani, Diduni, Čeravni, Dereji i Mačei i. t. d. Ovi narod nosi slavjanska imena, kako se to lagko vidi u riečih, *tor, um, did, červen, derati, mač,* i. t. d. S prva življahu ovi ljudi o sebi, dokle su se upoznali s drugom čeljadi, što-no se je bila naselila u primorju dalmatinskom, i koja ovamo dodje s druge strane.

I doisto kaže nam starodavni sgodopis, kako su Pelasgi dojedrili do Jadrankog mora, i kako su se za opočinuti bili izkrcali na otok Vis; odkle ih, nakon malo, njeki Liburno odvede mnogo na onu pokrajinu, koja se širi od Krke tja do rieke Zrmanje, i koja se s toga nazva Liburnia.

Ovo ime Liburnije kasnije bi nadjeveno i primorju Japidije, koje se je produljivalo od Zrmanje do rieke Raše (Aršije) u Istriji.

Jedan dio rečenih Pelasgah otidje izkati si ugodni stan u Italiju, gdje su se izkrcali i naselili. Budući paka valjani mornari, do brzo počeše gospodovati cielim Jadranskim morem, koje se je onda zvalo Pelasgisko ili Liburnisko; i učine se takodjer gospodari na Jonskom i sriedizemnom, gdje su si na blizu siemo tamo sagradili osobita stanovišta. Na izlievu rieke Pada sagrade Spinu grad, i ne daleko od tute Ravenu; koja dva grada u onodoba bijahu od velike znamenitosti i mogućstva. Odtle oni okrenu, ter su se naselili u onoj državi, koja se produžuje od Jakina do najzadnjeg kraja Otranta; paka na mnogo miestah uzdignuše svoje liepogledne varoše.

U ono vrieme biaše se Italija oglasila cić svojih Pelasgah, Liburnah, Umbrah i Etruškah, koji su skladno živjeli, i koji su se svakom hitrinom i umjetnostju odličivali; čim ostali Italijanci još bijahu divljaci, ter su živjeli stranputice sa svojim stadom. Pelasgi, koji su se bili nastanili u Italiji, radi biča Božjega, što napane na njihovo blago i zemlju, i radi nemira s Liburnima, koji su zajedno s drugim narodima njih robili, odluče izseliti se iz Italije; stoga otidjoše njeki u Grčku zemlju; a drugi na druge strane. Nakon Pelasgah Liburni biahu najmogučniji puk u Italiji, ali dangubeći oslabiše tako, da su ih Umbri pótjerali s njihova stana. Etruški su paka ustali, ter su osvetili Liburne, predobivši bo Umbre raširе gospodstvo svoje preko gore Apenina; ter su tja blizu Adigja u Mljetačkoj državi, sagradili Adriju, koja postane prvi i glavni grad na Jadranskom moru; iza kako Pelasgi odjedriše s ove strane. Etruški uzto sprijatelje se s primorcim Dalmacije, s kojim življahu ljubeznivo i skladno do celtiskog nasrnutja.

Sa svim da se sgode ovih vremenáh nalaze u tamnoj tmini, i da su preobražene grčkim šurkam; ništanemanje, mi ćemo pokazati njeke dogodjaje, koji mogu malo razsvietliti ovo tmušavo tamnilo. Pripovieda se u toliko, da Hreljo (H e r k u l) budući obranio D i r a k a, kralja od Epidamna u Epiru proti bratji, koja su mu htjela oteti kraljevstvo, primi zato na dar onu stranu primorja, koje se nalazi izmedju riekah Drine i Neretve. H i l, sin Hreljin, dodje s množtvom F e a k a h iz otoka K r f a, pak se nastani u rečenom primorju, što je bilo darovano otcu njegovu, i prozva ga Hilirodom ili Ilirijom.

On isti htjedè raširiti mejaše toga Ilirija, ter kako nam to svjedoči Silak iz Karije, produlji ga do rieke K r k e. Na takoj krajini Hil uzdignu dva grada,

koji se zvahu Hilenides i Heraklea, kojimi on naumì za uvieke proglasiti ime svoje i ime otca svoga. On je živio deset godinah vladajući tom državom, pak budući se zaratio s Mentorima Liburnije, padè u boju mrtav.

Klinik se drži, kaono sin Hila, ter se kaže, da je gostoljubno primio Argonaute, kad su se vratjali iz Kolkide, i da jim je podao njekoliko umjetnih mornarah, da svrše svoje morsko putovanje. Ovi isti Klinik podà sedamdeset i dva (72) broda na pomoć Grkom protiva Trojancima, pak primi Proba Idumeneja, kralja otoka Krete, koj potjeran iz otačbine svoje pridje na ove strane s mnozim svojim vojnicima, i odovlen bi s velikom pomoćju opremljen u Italiju, gdje se nastaniše u Salentu gradu.

Nakon Klinika bijaše Daunio kralj Ilirije, gdje do malo dodje Diomedes, koj ostavi ovdje njekoliko svojih slavnih spomenikah, prije nego pridje u Italiju.

Iza kako bi uništen Troja grad, aziatski narodi raztrkali su se po svietu, ter njeki dodjoše na dalmatinske kraje, i budući odtole potjerali kralja Daunija u Italiju, osvoje mu svu ovu zemlju tja od rieke Drine do rieke Raše, ter su ju prozvali imenom Liburnija, koja se je zvala takodjer i Ilirija, dok niesu Celti nasrnuli na Dalmaciju.

Godine 406 prije Isukrsta Dionizij silovito je vladao u Sirakuzi gradu. On je začeo u pameti svojoj, da će gospodovati Jadranskim morem. To je lagko mogao dostignuti; jer u tom niti Etruški, niti Dalmatinci Liburni mogli su mu se opriečiti; Etruški, jer su ih Gali ili Celti iztjerali; a Liburni, jer su bili zabušeni radi strašnoga celtiskog nasrnutja, koje im je visilo vrh glave.

Dionizij uzto dodje s množtvom Sikulah da sagradi i uzdigne Vis grad, baš u isto doba, kad mnogo ljudih

s otoka Para na Arcipelagu, dopru do otoka Hvara ili današnjeg Lezine; i tute sagrade grad Hvar.

Do malo vremena Visani su se s brodarstvom i trgovinom učinili bogati, i glasoviti, ter za podupriet trgovinu svoju i za imati s kopna što im bijaše od potrebe, sagrade Trogir, Sikli, i Epecio gradove, koji su se bielili na kraju blizu Solina, koj, Solin, može biti, da je stari grad Hilenides; jer neznamo za cielo, gdje je bio posadjen ovaj slavni grad, koga podignu kralj Hil, sin glasovitoga Hrelje.

S ovo malo riečih možemo lagko zaključiti da gorska Dalmacija bì od Skitah obdržana, a da pomorska bi s prva u rukuh grčkoga puka, to jest Pelasgah, Liburnah, Feakah, Trojanah i Grkah Sikulah, koji su se nastanili ovdje od Drine čak do Raše rieke u Istriji.

Ali treba je spomenuti kako iz medju Neretve i Cetine rieke živjeli su njeki Ardijei dušmani onih Autorijatah, koji bijahu se nastanili ne daleko od njih iza gorah; i koji su bili praotci onih Dalmatinacah, što su utvrdili skupnovladu svoju.

Ovi Ardijei može biti, da su od istoga koljena Hilo-Feakah, i da su sé razpružili od Neretve tja do Krke, iza kako se je taj puk uzmnožio.

Rečeni narodi u toliko imali su u ruci Dalmaciju, koja se je širila s Raše do Drine, a s Jadranskoga mora do rieke Save i Dunaja.

Druga doba.

Celtisko kraljevstvo u Dalmaciji.

Celti ili drugčije Gali ili Galates u vrieme staroga Tarkvinija rimskoga kralja, dodjoše sa svojim vojvodom Belovezom u Italiju, ter su osvojili svu onu zemlju, koju su paka prozvali imenom Galia Cisalpina. Nakon njekoliko doba, ovi Celti nasrnu velikom vojskom tja do Macedonije, pak su se svratili i u Dalmaciju, gdje sve poremetiše. Stanovnici Adrije, Etruškog grada, brže bolje su se ukrcali, ter dojedrili do otokah Jadranskog mora, gdje su utekli i Liburni, koji su biežali izpred onog strašnoga biča Božjega. Ovi stari otci u onoj nevolji zabavljali su se s prva o brodarstvu, i to svrhom da bi mogli na koj način častno preživjeti; nu s vremenom uzdignù svojom obrtnoštju Vis grad tako, da do malo postane, kaono prvo trgovište Jadranskoga mora. Rimljani sa svoje strane iskali su u ono doba osvojiti Italiju; ter su onamo vojevali, i s pravljali brodove za napadnuti na Kartagu grad u Africi. Visani, koji su s prva bili pod vlaštju Sicilije, i bili izgledni rad svoje vještine na moru, ne samo su branili Jadransko more, nego su podavali Rimljanim Liburne valjane pomorce, koji su se baš liepo opoštenili u prvom boju Kartaginskom, čim ostadoše dobitnici s rimskim četovodjom Duilijom. Iliri paka okolo polovice četvrtog vieka prije poroda Isukrstova sadruže se s Celtima, pak su ustrojili jednu samovladu, koja je svoj početak imala

s Bardilom a dospietak s Gencijom posljednim njihovim kraljem. Oni su se kruto bili s Macedoncima u vrieme Bardila, i junački su se držali u ratu.

Nakon Bardila kraljevstvo Ilirsko bijaše razdvojeno iz medju Klita i Glaucija, koji budući se opet podignuli protiva Macedoniji, bili su usilovani na trag udariti, pak se s Macedoncima pomiriti, i š njima se skladno sadružiti. Nakon Klita i Glaucija bi Pleurato kralj Ilirski. O-njem niesu ništa osobita napisali poviestnici. Nu sada je treba, da razgledamo jednu stvar; to jest, kako Celti-Iliri, ljuti dušmani Viških iskali su porobiti ih, i uništit njihovu jakost i slavu.

Tom svrhom Celti-Iliri počeše nastojati, da se izuče u brodariji, da bi mogli nasrnuti na rečene neprijatelje svoje. I doisto stekoše veliku vještinu, i moć na moru, i učiniše se strahoviti u ono vrieme, kad je njim vladao Agrun, sin Pleurata, koj je raširio mejaše kraljevstva svoga s Arbanaške do Kranjske, i gospodovao je mnozim otocim Jadranskog mora. Budući mu razdraženo srce, što V i s i otoci zapadne Liburnije, i još jedan dio krajine Liburniške, i gradovi viški Trogir i Epecio i još koje drugo mjesto, niesu bili pod njegovom vlaštju, on je naviestio boj rečenim gradovim i plemenim. Čim se je spravljao na oružje, opije se tako grdno i težko, da se je smrtno razbolio i preminuo.

On je bio rukovao Triteutu, s kojom je imao sina Pineš, ali se od nje odvrže, pak se oženi s Teutom, koju ostavi na vladanju kraljevstva, dok mu doraste sin Pineš. Teuta, žena ohola i brezočna, dopusti svojim podložnikom gusariti po Jadranskom moru; ter tuj do malo opusti svaka trgovina i svaka obrtnost pomorska. Visani

videći na koncu slobodu svoju zaprose pomoć rimsku. Rimljani na mah pošlju Kaja i Lucija Korunkana, da upitaju kraljicu Teutu, zašto robi i duši sviet po Jadranskom moru? Nemila i ohola kraljica zapovjedì, da se sjekirom posieku ona dva rimska poklisara, ter budući spravila silu brodovah poslà Demetrija Faleria, vojvodu svoga, da obsjedne K r f grad, i da ga osvoji.

Demetrio izpuni u malo vremena, što mu naredì kraljica; ter Rimljani za pedipsati okrutnu Teutu, poslali su Kaja Fulvija sa 200 brodovàh oružanih i Aula Postumia s vojskom, što je imala vojevati na kopnu.

Vojska rimska do malo se pribrodi do Krfa, koga osvoji po izdajstvu Demetrija, koji se je bio zavadio s kraljicom svojom. Čete ilirske kad su čule, što se je onda dogodilo, pobjegnu natrag; a Teuta se zabì u Rizan grad, gdje umoli za mir, ali s urokom, koj sa svim nju osramoti. Ova kraljica umrie prije nego Pineš doraste. S toga budući se Demetrio oženio s Triteutom, majkom Pineša, on u ime njegovo počme vladati. Ali poslje malo vremena odbacì se od Rimljanah, čim je hotio osvojiti miesta i gradove, što su bili pridruženi Rimu. Kad Rimljani do uše, što Demetrio radi, poslali su Lucija Emilija, da ukroti onu silu. Emilij boj završe kod Hvara, gdje Demetrio bješe se utvrdio; pak budući ga sa svih stranah okolio i mlatio, usilovà Demetrija, da uteče u Macedoniju. Nakon toga Pineš po dopuštjenju Rimljanah prihvati kraljevstvo otca svoga, budući se podložio podavati Rimljanom svake godine urečeni harač. Po smrti Pineša, Plurato brat mu uzadje na prestolje; ali ovo kraljevstvo do malo počme spadati i uništivati se, dokle dospije na konac sasvim pod Gencijom posljednim ilir-

skim kraljem, na koga budući pala sumnja, da je u dogovoru s Perseom, kad se je zaveo drugi rat mačedonski; Rimljani su ga osmucali sa sobom, i zatvorili u Iguvijo, gdje je i umro. Na taj način dospjelo je kraljevstvo Celtisko u Dalmaciji.

Treća doba.

Skupnovlada dalmatinska.

Stanovnici one strane Ilirije, koja na zapadu ima rieku Cetinu, a s iztoka rieku Neretvu, pak s podne Jadransko more, a napokon sa sjevera gore Ardije, koje počimlju na zapadu ne daleko od rieke Krke, pak od sjevera do podne produžuju se do izljeva rieke Neretve, godine 180 prije Isukrsta, uzbune se protiva Genciju, ter utvrdiv se u Delminiju gradu, počmu slobodno živjeti i vladati se svojim osobitim zakonima. Ti stanovnici u isto doba promjenili su i ime državi svojoj, budući ju prozvali Dalmacijom. Ovo ime njoj bi nadjeveno pokvarenom izrekom grada Delminija, koji se drži, da je bio posadjen na polju Duvna, iliti Dumna, ne daleko Imockog varoša u Ercegovskoj. Prvih dvadeset godinah skupnovlade svoje Dalmatinci su se brinuli ne samo utvrditi se zakonima, nego još i gradovima, i tvrdjavama, što su ih siemo tamo uzmnožili i utemeljili, da se utvrde to bolje suproć svakoj neprijateljskoj sili.

Rimljani u toliko gospodari od najveće strane kraljevstva ilirskoga izkali su nadvladati ove Dalmatince, tiem nakon njekoliko vremena upale Delminium

grad, pak ne bez velike opreke, i duge obsjede, osvoje Solin, gdje se bijahu nastanili Dalmatinci, iza kako im bi porušen Delminium. Nakon toga dogodjaja za mnogo vremena Rimljani niesu mogli učiniti nijedne druge škode Dalmatincima; ali ovi oružjem u ruci napanu na Liburne, ter im oteše Prominu grad, i počmu gospodovati u Zagorju iz medju Neretve i Krke rieke. To se je baš sgodilo onda, kad je Cezar vojevao u Galiji; ter u ono doba skupnovlada dalmatinska, uzmnoži se gradovima i pukom, jer je imala do 80 gradovah, i mogla je skupiti silovitu vojsku, kojom je bila podobna malo ne za 200 godinah opirati se sili rimskoj. Liburni onda budući živjeli u ljubavi, i u s kladu s Rimljanima, tuže se Juliu Cezaru, da su im Dalmatinci oteli grad Prominu, i zamole mu se, da ih osveti. Cezar odmah zapovjedì Dalmatincima, da povrate Liburnim rečeni grad, pak s toga pošlje na ove strane silnu vojsku. Nu Dalmatinci su ju junački dočekali i predobili; tim Cezar osta umiljen i uvriedjen do duše. Rimljani zapoviedali su onda svom Italijom Afrikom, Azijom, i Ilirijom preko Neretve, ali biahu ukrotjeni i uztegnuti u svom slavnom dobitju junačtvom zdalmatinskih stanovnikah. To nam svjedoče isti rimski spisaoci, koji su besjedili o dalmatinskom narodu velikom čaštju i pohvalom. I doisto Cicero izpovieda; da su Dalmatinci pravi junaci, ter ih proklinje, što su mućili njegova prijatelja konsula Vatinija. Plinij imenuje stari Burnum (Prazna crkva kod Kistanja), Audertium (Klis) i Tribulium (Trebinje) gradove dalmatinske, koji su se u ono vrieme opoštenili i vjekovitom slavom okrunili u boju protiva Rimljanim. Rečeni Vatinij pripovieda, da prije nego su se rimske

čete uputile u Dalmaciju, naredjen bi u Rimu, učiniti velike molbe bogovima, da se sretno svrši ovaj rat. Svetonij i Velej opisujuć najzadnji boj iz medju Dalmatinah i Rimljanah zove ga kako da je bio najpogibelniji i najtežji boj, što su imali Rimljani poslje tri krvava Kartaginska rata. Paček Scipio Nasika, Cecilij Metel i Azinij Polion dobili su čast slavodobitja (najveće nadarenje što je mogao steći vojvoda rimski), i to samo jer su osvojili ili porušili kakav grad dalmatinski, ili jer su se vratili u Rim brez velike štete rimskih četah. Toliko se je scienilo u Rimu svaka korist vrh dalmatinske skupnovlade! Niti je to bilo baš veliko čudo, ako se promisli da Rimljani naučni dobivati na svakoj strani, samo u ovoj maloj državi, ili su gubili, ili ako baš su i dobili, niesu nigda postali ovdje do onog vremena pravi gospodari. Vjera i Bog, rimske slavne, hrabre, i poslušne čete vidjele su se često po jakosti dalmatinskoj potjerane, rastrkane, i nadvladane, i kadkad sa svim izsječene, neutekav nijedan vojak, da oglasi rimskome Vieću nemilo razasutje i smrtnu nevolju, u što bijahu upali. Octavian August razmišljajući vrh takih stvarih, istom svlada protivnike svoje, koji niesu ga htjeli priznati za samovladara i gospodara rimske carevine, onda ništa drugo neprivoli, nego sadružiti Dalmaciju s rimskim carstvom. Na svrhu on to steče, ali taj težki naum zahvatio mu je preko 40 godinah punih truda i krvi. On isti veće putah glavom vladao je četama, da osvoji Prominu grad, koji kako smo rekli, bio je na mejašu Liburniskom. Njegovi vojvode Agripa, i Tiberij, i vrli Grmanik, i ostali vojvode jedva jedvice osvojiše Audertium (Klis), i podložiše sa svim rimskoj

cesarovini Dalmatince, iza kako su ovi slobođu svoju uzdržali suproti Rimljanom sa osam krvavih ratovah, o kojih ćemo u kratko i mi koju probesjediti.

Prvi rat.

Rimljani htjedoše odmah podložiti slobodne Dalmatince, podloživ svu ostalu Iliriju. S toga su godine 156 prije Isukrsta, poslali konsula Marka Figula da na njih napane, i da ih nadvlada. Figulo odmah naskoči na Delminium, ali do brzo biaše uzbijen do Neretve. Dalmatini uzto nalete na stražu, koja je čuvala rimske tabore, ter ju izsieku i sa sviem poraze. Nu budući Figulo dobavio njeko osobito oružje udari opet na Delminium. Stanovnici ne samo branili su se u onom jurišu, nego jošter izletjeli su protiva dušmanom, pak su ih usilovali, da krenu brže bolje natrag. Kad se to oglasi u Rimu, namah bi odpravljen konsul Kornelij Nasika, rodjak Scipiuna, strenitelja Kartage grada, da bi on predvodio ovaj rat, i da bi uzdržao u slavi barjak proslavljenih rimskih četah.

Sreća priskoči ovomu konsulu, jer vatrenim novim njekim oružjem, udarivši na Delminium, sasvim ga užeže, pak opusti sva miesta i sva polja, što su se na okolo nalazila. Nakon razasutja Delminija grada, Dalmatinci odaberu Solin, za prvostolni grad, u kom su odmah, da se to veće ujače, ustanovili jednu pomorsku brodarnicu.

Drugi rat.

Konsul Cecilij Metel želio je na svaki način slavovati u Rimu, radi česa dodje u Dalmaciju, ter ob-

sjedne Solin grad. Dalmatinci videći se iznenada naskočeni, i budući da niesu bili spravni vojevati, on čas izkali su se š njim sprijateljiti, pak su ga primili gostoljubno u Solin, gdje on prodje svu onu zimu. Iza kako se Metel vrati u Rim, hvaleći se da je osvojio Solin, steče toliko žudjenu čast slavodobitja. To se je zgodilo godine 117. prije Isukrsta.

Treći rat.

Solin s vremenom kazao je očito, da se nije podložio Rimu, i zvaše zato hvastavcom Metela. Rimljani su se žignuli na te stvari, ter godine 78. prije Isukrsta, poslali su konsula Enea Koskonija, da podloži sasvim Solin. Nakon dvogodišnje obsade i vrlog hrvanja, na svrhu osvoji on Solin i cielo dalmatinsko primorje.

Četvrti rat.

Da se Dalmatinci naplate na koj način od tolikih štetah, osvoje Prominu i sva ostala mjesta s ovu stranu Krke, što su bila pod Liburnijom. Liburni s toga predajući o većoj nesreći, zamole se K. Juliu Cezaru, kako uvjetniku svomu, da ih pomože i izbavi od one sile. Cezar pošlje do malo jedan dio vojske suproć Dalmatincim, ali ovi ne samo hrabro su se branili, već su posjekli sve rimske vojake. Sljedeće godine Gabinij sa šesttisućnicam (legioni) novakah dodje u Dalmaciju, da usiluje Dalmatince, da vrate Liburnom oteta mjesta, i da osveti vojnike rimske, koji su onako kruto poginuli. Ali Dalmatinci su ga zatekli na putu, i š njim se zarate, ter su pobili tako tu vojsku, da Gabinij jedva jed-

vice s nješto malo svojih vojnikah uteče u Solin, gdje do brzo i umrè od tuge i žalosti. Cezar, kad je čuo što se je dogodilo, pripravi svoju vojsku za pedipsati toliku vrlinu i okrutnost dalmatinsku, ali ga je smela misao, kako će pridobiti Pompejce. Dalmatinci ustrašiše se, da će im se Cezar ili prije ili poslje osvetiti, odluče poslati mu njeke poklisare, da ištu, da se š njima pomiri. Cezar nije u ono vrieme mogao ništa bolje opraviti; s toga usliši molbe dalmatinske, ali s urokom da mu imaju podavati zabilježeni harač, pak da mu dadu u zaklad ili kako-no vele: u taoce njekoliko dalmatinskih glavah. Poklisari niesu se na to okanili; nego su samo obećali, što im je Cezar pitao.

Peti rat.

Kad su čuli Dalmatinci što se je zgodilo, niesu htjeli ni platjati harača ni dati nikakovih talacah; s toga usilovaše Cezara, da pošlje u Dalmaciju Vatinija s velikom vojskom, da podloži ovi narod. Nu Dalmatinci niesu se po ništa prepali, nego udare junački na Vatinija, ter ga odbaciše tako, da dokle bijaše živ Cezar, nije se osmielio pitati ni harača ni zakladnikah. Ali Dalmatinci, čim su čuli, da je Cezar umro, misleći, da š njim bješe propala i snaga, i vlast rimska, odmah udariše na vojsku Vatinijovu, ter tako jadno su ju uništili, da pet velikih rimskih četah, i zajedno njihov vojvoda Bebij bili su posječeni, čim Vatinij stade brže bolje biežati, ter s nješto malo vojnikah jedva uteče u Drač grad. To se zgodi godine 44. prije Isukrsta.

Šesti rat.

Zametne se ovaj rat godine 42 prije došastja Isukrstova. Solin, odkad ga Koskonij osvoji, svedj je bio vjeran Rimljanom; ali kad su se zaratili Cezar i Pompej, Solin držao je uz Cezara. S toga Pompej zapovjedi vodji svome Marku Oktaviju, da mu podloži Solin; čim gradjani sa svoje strane niesu dali o tom ni rieči pisnuti. Vodja Oktavij izkrca vojsku svoju ne daleko od Solina, i tuj posadivši pet taborah odluči na koj mu drago način primatat Solinjane, da se prihvate Pompeja. Obsjedne uz to grad, pak spravi se nanj jurišati. Ali stanovnici Solina grada, čim se vide obkoljeni sa svih stranah, oružahu momke svoje i sa ženskim kosama budući spleli njekoliko konopah, za potezati bojna oružja, odluče izletit iz grada, i naripit na neprijatelje. U gluho doba noći, Solinke razpletene, u crno obučene, i zubljam u ruci dolete do taborah neprijateljskih; čim su muževi njihovi i sinovi, i ostala momčad njih sliedom sliedili. Istom se one u taboru prikazaše, Rimljani zablieštjeni nenadnom svjetloštju, čim upaze one crne obuve, mislili su da su ono srde pakljene, tiem počeše biegom uzmicati; ali Solinjani na njih kruto udare, ter ih tako nemilo stadu sieći, da ih je malo uteklo u brodove, na kojih odjedre odmah do Drača gdje se je nalazio Pompej. To nam pripovieda isti Cezar u svom komentariu. Solin s toga uzdrži se vieran Cezaru; a po smrti njegovoj Brutu, komu je bio namienjen po vlasti Vieća rimskoga. Julij Cezar Oktavian iza kako predobije Bruta, naredi Aziniju Polijunu, da mu pod-

loži Solin, i sva ostala mjesta, što su do onog doba bila podložna njegovim takmacim. Polijun nakon hitre i duge obsade, usilovà Solin preći sa strane Oktaviana. Ništa nemanje Oktavian pripravljao se je odmah, kako će osvetit Gabinija, i kako će pedepsati Dalmatince radi prevare, kojom su prekršili vjeru, zadanu po putu poklisarah svojih Juliju Cezaru. Vojska rimska, u kojoj Oktavijan glavom je vojevao, zametne boj kod Promine grada. Iza kako sagrade okolo jedan velik zid, Rimljani, odbacivši veće putah neprijatelje, osvoje Prominu, ter počme tjerati napried vojničku svoju osnovu. U malo vremena obsjednu i užgu Synodium, gdje je bila izsječena Gabiniova vojska, pak se obrati suproć Setoniji, ter ju obsjednu. August u to doba bì u kolieno ranjen kamenom, kojim se je nanj bacio jedan praćar; ali nakon malo danah ozdravi; ter podje u Rim, budući ostavio na mjestu svome u Dalmaciji Statilia Taura. Ne prodje vele, kad eto ti opet, gdje se August vrati u Dalmaciju, pak prihvati vladu vojske svoje. Dalmatinci u ono doba uništeni od glada, i od svake tuge i nevolje počeše moliti se i zaklinjati Cezara, da im prosti; ter mu pokorno reku, da će mu oni vratiti stiege, što su bili ugrabiii Gabiniju, i da će mu platjat harač, što bijahu obećali Juliju Cezaru, i na svrhu, da će mu biti u naprieda vierni i poslušni. To se utvrdi godine 33 prije Isukrsta.

Sedmi rat.

Ništanemanje što Dalmatinci ostadoše tada predobiveni, oni su ipak izkali svaki način i sgodu, kako će prihvatiti prvašnju slobod svoju, tim se sadruže s Pano-

nima, pak su opet počeli uckati Rimljane, da š njima boj zametnu. M. Vespasian zaludu je izkao umiriti ih; jerbo istom bi se on odalečio, eto ti opet, gdje se Dalmatinci bune, i očito kažu, da neće s Rimljanom imati nikakova posla. Tiberij, zet Augustov, dodje nakon malo za ukrotiti Dalmatince. On ih je umirio s prva, ali do brzo Dalmatinci oglase, da već neće po nijedan način platjati harača. Rimljani su se uz to zabavljali, kako će ih umiriti, ter su ih potezali za nos do godine 6. današnjih dobah, u kojoj se zavrgne posljedni, ali najokrutniji rat, kojim su Dalmatinci iskali branit slobodu svoju.

Osmi i zadnji rat.

Tiberij je bio porezao na Dalmatince i Panonce daću, ele da mu dadu jasprah i vojske za podložiti Grmane oli Niemce, koji su nasrtali na Rimljane. Dalmatinci su se ukazali poslušni, i sakupe se u vojsku, ali Batun Dalmatinac nagne ih, da obrnu oružja svoja protiva Rimljanom. Taj izgled ponuka i Panonce na istu stvar, ter se sastave s Dalmatincima, i sadruže silnu vojsku piešakah i konjikah, pak se stave pod oblast Breuka Batuna Panonca i Diziata Batuna Dalmatinca. Sjedine se toliko Panonci, koliko Dalmatinci u misli, i u opravi; to jest da satru silu prokletoga rimskog neprijatelja; ter ovaj boj bješe najstrahovitiji, što su imali u ono vrieme Rimljani. August, čuvši ove sprave i ljute odluke smuti se, i zamisli se veoma o tom poslu; jer nije znao kako će dospjet taka stvar? U toliko Panonci napanu na Sirmij grad, današnji Sriem; a Dalmatinci na Solin. Na pomoć Rimljanah ustane Kornelij Sever,

vladaoc Mezije, koj sakupi pet četah vojske, i sve konjanike iz Tracije, kojim bješe vodja isti njihov kralj Raematalces, pak dopre do Sirmija. Ali Batun Breukus odmah navali na konjanike, i u potjeru ih sagnà; poslje napopadne na oba krila vojnike rimske, i raztjera ih; pak na svrhu u sried vojske tako udre, da već Rimljanom nije bilo uhvati, da će odtlen iznieti se čitavom glavom. Nu videći vojaci rimski, da su im poginuli vodje tolikih četah, u tren nadahnu se najhrabrenijim junačkim duhom, ter naskoče kriloletno na dušmane svoje, i s prva ustave ih, pak ih raztjeraju siemo tamo i ostanu slavni na polju. Panonci su pobjegli kako su bolje mogli. Batun Dalmatinac bjaše zabavljen u obsadi Solina grada, gdje ostà ranjen. On bijaše poslao njekoliko vojske u Macedoniju, da se zarate na one strane s Rimljanima; ter nakon mnogo muke i nevolje predobiju ih. Tiberij pošlje do brzo novu vojsku, koju prida Valeriju Maselinu; pak ju on mahom dostigne. Kad su se susretili on i Maselin, utaboriše se kod Siscije, našega Siska, blizu izlieva rieke Kupe u Savu. Ali Rimljani niesu se vatreno u tom poslu podnieli; tiem August videć tako podavstvo, pošlje na mjesto Tibirija vrlog svoga Grmanika. Dalmatinci niesu se prepali poništa, nego su tako junački uzdržali megdan svoj, da su usilovali Rimljane, da ustave za koje vrieme bitku i da se se zatvore u svoje zimske tabore.

Tiberij bijaše u Rimu, kad Grmanik počmo opet vojevati suproć neprijateljem, i podlagati bližnja mjesta; ali dodje i on na pomoć Grmaniku sa silnom vojskom, koju razdieli na tri strane. Prvi dio dade Silvanu; drugi Marku Lepidu, a treći razdvoji izmedju sebe i Grma-

nika. Tiberij otidje odmah u potjeru Batuna dalmatinskog vodje, a Grmanik bio se je utaborio izpred grada Ardube (sadašnjega Garduna) kod silovite rieke.

Mužkiši Ardube spravljali su se, kako će se dati u ruke rimske, ali im se žene oprieše; jer su privolile prije baciti se s čedima svojim u rieku, nego podložiti se Rimlanom. Isti Grmani mlatio je Raetanium, (zar današnju Makarsku); čim stanovnici upale grad svoj, i podadu novi izgled Sagunta grada, nehteć se podložiti rimskim orlovom. Te u ono vrieme zavade se vodje Panonah i Dalmatinah, i budući ih glad, nemoći i bolesti napadoše, odlučiše pomiriti se s Rimljanima i pitat u Tiberija proštenje. Ovaj prije no usliši te molbe, htjede skarati i uništit one dušmane, što se bijahu zabili u Dubrave za robiti, i klati, izmedju kojih bijaše isti Batun Dalmatinac. Nakon malo dotjera one razbojnike u Audertium (Klis), i odmah ih obsjedne. Nu u čas Rimljani vidjahu se okoljeni od neprijateljah, koji su se popeli na glavice gorah, što se nalaze naokolo, ter su im zapriečili put, da im kakve škode neučine. Videći tu stvar Tiberij postavi veliku pomnju i hrabrost, da osvoje jedan brieg, s koga je mogao poticati svoje da jurišaju. Istom Rimljani navale na Klis, kad Batun ugleda, da za njega, i za njegove nije više uhvati, odluči moliti Tiberija da mu dopusti š njim progovoriti malo riečih, pak da će mu se predati sa svom vojskom. Tiberij, da se svrši ova stvar, usliši te molbe, ter ga obnoć primi pod šatore svoje. Tuj mu se moli Batun, da mu prosti; nu Tiberij upita ga, iz koga se uzroka onako uzbuni protiva Rimljanom? Tad Batun: Rimljani, reče, svemu su tomu krivi; jer niesu poslali ni pastirah ni tornih pse-

tah, da čuvaju stado svoje; već mrkih vukovah. U toliko Audertium (Klis) bi osvojen godine 9. po porodjenju Isukrstovu, ter onda sa svim Dalmacija bi sadružena s rimskom carevinom.

Četvrta doba.

Dalmaija kakono država rimska.

Dalmacija sinu krasnom sjajnostju iza kako postane rimska država. August poznavajući žeštjinu, srditost i nepriateljstvo Dalmatinah protiva Rimu, ukroti ih kolonijami oli naseobinami jakih i viernih gradjanah rimskih, i još starcima (veterani), koji se onda u Dalmaciji udomiše, pak raširi i mejaše i ime Dalmacije; jerbo prozvà Dalmacijom svu onu zemlju izmedju rieke Raše i Drine, i izmedju Save do najdaljih otokah jadranskoga mora. S toga Dalmacija imala je u sebi današnju Hrvatsku, Bosansku, Srbsku, Arbanašku, i današnju Dalmaciju sa svim njezinim otocima; čak po putu gorah Albah, Bebah i Ardijah bješe razdvojena, to jest u Dalmaciju sjevernu iliti gorsku, i u Dalmaciju poludnevnu iliti pomorsku. August odpuštjajuć Cipar otok i Galiju Narbonensku, da njima vlada rimsko Vieće, uzme preda se Dalmaciju, pak ju oglasi kaono državu Pretoriansku, dajući joj dva Propraetores (četovodje), da jedan siemo a drugi tamo prieko gorah njom vladaju. Skradin, Narun i Solin bili su u toliko odlični gradovi, da se je u njih kupio narod za oglasiti, suditi i odlučiti sve vrh osobitih i obćenih koristih dalmatinskoga naroda. Skup-

ština Skradina grada izvidjevala je, i sudila poviše svake stvari, koja se je ticala Japidjskoga naroda i 14 gradovah Liburniških. Skupština Solinska vladala je otocima, i 702 dekurijama. Ona grada Naruna na svrhu sudila je vrh svih stvarih, koje su utištile 89 gradovah. To se može lako razumjeti u 21. poglavju treće knjige Plinijeve. Dalmacija uz to budući imala mnogo gradovah, koji su bili rimske naseobine ili samostalni gradovi (municipia) mogli su primljati sve časti, toliko vojničke koliko gradjanske. I doisto ne malo Dalmatinacah sjedjaše u vieću rimskom, gdje s viećnicima rimskim vladahu cielim carstvom. Njeki su zapoviedali vojskom, a drugi imali poglavita mjesta kod Pristavah (Prefetture), kod činah vojničkih (Coorti pretorie) i u cesarskih polačah. Njeki su se paka uzdignuli na prestolje carsko, pak su se okrunili cesarskom krunom; tiem su zapoviedali svim svietom, i vas sviet biaše jim pokoran. Marko Aurelij Probo, Marko Aurelij Karo, Karin, Numerian, njegovi sinovi, pak Dioklecian, u narodu našem Dukljanin prozvan, Konštant, Galerij, Konstantin i sinovi mu, a nakon njekoliko doba Justin I. i unuk mu Justinian bijahu rimski carevi, njeki rodjeni u Dalmaciji, a njeki dalmatinskog poroda. Istom bi Dalmacija podvržena rimskoj vladi, niesu se u njoj odmah povrgli stari običaji, ali malo po malo s novih uredah počela je izobrazivat se, i skladati se životvornim načinom rimskog ustrojenja. U velikom okolišu svom pomorska Dalmacija počme trgovati s gornjim stranama, koje su bile nadarene svakim zemaljskim plodom, ter na ovom primorju probudi se taka obrtnost, i stjecalo se je tako blago, da bi mi dan današnji zaludu mogli

tu stvar zamisliti u našoj državi, dokle god bude odciepljena od ravne i plodne Bosne. Ter da nebi ništa trebovalo Dalmaciji, Rimljani naprave prostrane ceste, koje su se prostirale na sve božje strane, i po kojih se je tako turala i vozila svaka trgovina. Vojnici rimskih četah gradili su takove pute, koji su bili od potrebę još i u nutarnjoj državi za oblakšat put uzvišenim sudcima, kad bi putovali od grada do grada, da izpunjuju dužnost svoju. I da neopišem ovdje sve, napomenut ću samo onu cestu, koja se je od Ogleja (Akvilije) malo daleko od mora prieko Istrije, senjske Rieke i Dalmacije potezala do Makarske i držala je u savezu Trst, Poreč (Parenco), Polu, Rieku, Senj, Argirunto, Burno, Promonu, Manjum, Audertium, Solin, Epetium, Piguntium i Makarum. Napominjem još i veliku cestu vojničku, koja je prolazila kroz Polu, i kroz jednu stranu sadašnje Hrvatske, preko Promine i Klisa, ter je dopirala do Solina. Vrh Solina kod Trilja razdvajala se je, ter jedna cesta kroz Narun, i Epidaurun, ulazila je u Epir i u Peloponez, čim se je druga uvlačila u Ercegovinu i u Macedoniju do Carigrada. Ove ceste osobito onda, kad Panonija i Mezija biahu izgubile trgovište iz medju iztoka i zapada, obogatile su dalmatinske pomorske gradove budući da Solin učini se do brzo sriedištem rečene trgovine; a po Jadranskom moru u to doba brodili su brodi nakrcani svakim bogatstvom. Na taj način obogatjena Dalmacija stade ljubit novu vladu, i dobrovoljno počme činiti sve na obćene koristi. I doisto ona je podavala rimskom cesarstvu valjanih vojnikah, a najskoli umnožala je bojne brodove mornaricom, koja u prednjem gusarenju bila se je izučila u brodarstvu i u pomorskom

ratovanju. U ono vrieme Dalmacija je bila od velike važnosti ne samo radi svoje trgovine, koja se je kopnom vozila, budući da do onoga doba brodovi niesu brodili do dalekih krajevah; ali još i zato jer je gospodovala Jadranskim morem, pokle suproć njoj u Italiji nije se nalazila nijedna luka za bojnu rimsku brodbu, tako da je ovdje bila usilovana proći zimu u luci Solina grada.

K ovoj dobi ima se oglasiti jedan dogadjaj, što podaje veliku svjetlost i veliko veličanstvo puku sadašnje Dalmacije. Galen pripovieda, da August osvojiv ovu državu, porobi sve knjige dalmatinske za obogatiti knjigarnicu svoju, uredjenu na Palatinu, ter ju nagrne množtvom knjigah grčkih, latinskih, i još drugih, *što su bile izpisane starodavnim njekim jezikom u Dalmaciji.* Ako je to prava istina, o čem neima sumnje, naši su poznavali cienu književstva, ter su se o njem zabavljali i u njem duh svoj srčno i ljubezno gojili. Tiem ako Arištip videći na jednom opuštenu otoku njeka naličja zavapì: „Vidim ljudske stupaje“ mi imamo s rečenih stvarih zaključiti, da se je mudroznanstvo i svako književstvo u Dalmaciji uzdržavalo. Ali o kom starodavnom jeziku besjedi ovdje Galen? Ja držim, da se to tiče jezika onih stanovnikah, što se nalažaše u gorskoj Dalmaciji, i koji su bili od plemena Skitah ili Skitačah, pleme isto ali davnije od onih Slavjanah, koji su se poslje pokazali u Europi, i napali na rimsko carstvo. Mi smo vidjeli kako bjahu Autoriati ustrojili dalmatinsku skupnovladu. Nu ako su onih prvih godinah svoje skupnovlade nastojali, da se utvrde zakonima, i gradovima i tvrdjavama, ako su mogli uzdržati malone za dva vieka slobod svoju protiva rimskoj sili, i ako se na

svrhu kod njih nije nigda sa svim uveo rimski jezik, niti se je pometnula stara njihova besjeda; brez dvojbe iz toga moramo potvrditi, da su se oni bili na taku moć i izobraženost podigli, te zaljubili knjižestvo, kako su ga bili zaljubili i narodi dalmatinske pokrajine, proiztekavši iz koljena grčkoga, i iz onog drugoga što se ovdje rastući po putu Adriezah i Liburnah, koji su bili u savezaju s Rimom.

Galen dakle u svojoj knjizi tajno napominje narodna pisma Skitačah, koji su se sedmoga vieka pomiešali s Hrvatima i Srbljima, s kojima su bez svake i najmanje sumnje imali isti jezik, iste načine i običaje, jer su do danas uzdržali sa sadašnjimi njihovimi unuci Hrvati, samo slične, pače jedne običaje. U to vrieme Rimljani po putu uredbah svojih, trgovine, bojnih brodovah, naseobinah, i drugih ustrojenjah uveli su jezik svoj tako, da biaše do brzo jezik zakonah, sudovah, i svakog obćenog pisma. Bilo je paka naravno, da se svaki postavi učiti jezik svojih gospodarah, i to baš i silom, jerbo oholi Rimljanin hulio je svakoga, koji nije sborio lacmanski. Ništanemanje narodni uzdrža se u Zagorju dalmatinskom, budući da se nemože tako lako zaboraviti i zanemariti sladki materinski jezik; Lacmanski jezik paka, koji se je pružio po gradovih dalmatinskih, uzdrža se za mnogo doba i sliedom je sliedio Italiju u pokvarenju toga jezika, dokle se je uložio onaj jezik, koj se je ustrojio u savezaju i gospodstvu mljetačkom. Ako se je rimski jezik raspružio po pokrajini dalmatinskoj, a i slavjanski se je tuj uveo, kako ćemo ugledati u sliedećoj petoj dobi. Uza to neka ovo malo stvarih bude za dosta, da spomene rimsko vladanje. Ovdje ćemo još

samo napomenuti, da je Dujmo, učenik sv. Petra, došao na ove strane godine 65. našega spasenja, da objavi rieč Isukrstovu, i u isto doba, da je car Dukljanin sagradio si god. 304. blizu Solina polaču, od koje postane 7. vieka Špljet grad, i na svrhu kako, kad se rimsko carstvo razdvoji na istočno i na zapadno, Dalmacija malo da ne sva ostade pod zapadnim carstvom.

Peta doba.

Dalmacija pod različitimi gospodari od V. do XV. Stoljetja.

Evo nam prizora težkih jadah, mukah, i tugah, na koje udari Dalmatinska država u ono vrieme, o kom ćemo sada besjediti; to jest kad okrutni divljaci napadoše na rimsko carstvo, pak u naglom svome nastupanju svu nam Dalmaciju uništiše mačem, ognjem i plienom.

U rimskom preprostranom carstvu bilo se je sve do dna smutilo i izopačilo; jer su u samovladi bile izčeznule one blage krieposti, koje same samcate mogu na mjestu uzdržati stanac kamen, na koj se naslanja taka vlada. Sila, koja izklicà iz žiteljskih (političkih) zavadah, i iz vojničke oholosti, svud navede sobom jadna pokvarenja, i oštrovitu povoljnost. Svaka oprieka takoj sili bieše od strašne pogibeli. Rimsko vieće nauči se već samo slušati i gladiti bjesnilo neukrotljive vojske svoje. Antonini zaludu su se inadili, da se kriepostima čast povrati; jerbo rimski prosti puk nije htjeo drugo,

nego kruha i igarah; a velikaši su samo iskali potištenih razkošah, za kojima im je srce sramotno ginulo. Ostarjela rimska vjera ništa nije uzdržala, već sramota himbenih bogovah svojih, i one grdne svetkovine, koje su im izciedile do kaplje mozak ljudstva i poštenja. Bog svemogući u otajstvenoj odluci svojoj pusti, da se tog doba krstjanska vjera u progonstvenom ognju izčisti, i da se zatim to ljepša prikaže u krasnom i svietlom svom odielu. U toliko sve se raztruje po rimskom carstvu!.... Krunu carsku postavio bi si na glavu onaj, koj bi za nju veće potrošio. Rim je častio jednako care svoje, od kojega mu dragoga koj da naroda i koljena biaše. Dukljanin za pravo iskaše izliečiti taku ljutu ranu, ali sve njegove osnove, da ukroti nemili bies, i da ustroji države, sjediniv ih s carstvom, niesu drugo prigotovile, nego velikih nabunah. Sam samcati Konstantin Veliki poznao je, da se je spasonosnim križem u duši i u ruci moglo carstvo izbaviti iz propasti; ali on na vrieme ne prispijè, da to svrši. Ništa ne manje on se pobrinù, kako bi popravio ono, što mu dodje do ruke; ter god. 329, da ubjegne svakoj zapadnjoj protivnosti, prenese carsko prestolje u Bizancium iliti Carigrad, i tim pripravi put, da se razdvoji rimska kruna na iztočno, i zapadno carstvo. Ovo razdvojenje počme za Valenta god. 364, ali se ustanovi po smrti Velikog Teodozia, kad-no su mu se sinovi Arkadio, i Onorio razdielili god. 395; ter prvi počme zapoviedati na iztočnoj, a drugi na zapadnoj strani. Bizancium bì prvostolni istočni grad; a s prve Milan, pak Ravena bili su prvostolni gradovi zapadne carevine. Nu za Valenta, i u napried, velika se oluja razlieže. Divljaci iz Azije biahu se približili k njemač-

kim divljacim, pak naume cielo6om svojom pomladiti, i novim životom zadahnuti poharani sviet poludnevne Europe. Sa sjevernih stranah sunuše se ovi okrutni narodi tja do Rima, i do Carigrada, da na megdan pozovu zapadne i istočne careve, e da bi ih uharačili, pak da im se ustane u državah, gdje im razkinù polak carstva, i gdje uvedu novi zakonski prtdmet, koj se i dan današnji uzdrži u Europi. Pak da se usmogne lakše razumjeti sve, što ćemo u naprieda reći, treba nam se čini, da pokažémo, kako bješe razdvojeno rimsko carstvo? —

Istočnoj kruni zapadalo je 1. Iztok; to jest iztočna strana Europe, i još Misir (Egipat), Mala Azija (Asia minor), Ponto, i Tracija. 2. Ilirija, koja je uzdržala Macedoniju (Grčku) i Daciju s ovu stranu Dunaja.

Zapadna paka kruna imala je pod sobom 1. Italiju, ka kojoj bi sdružena Ilirija zapadna (Panonija itd.) i Afrika. 2. Galija, to jest Francuzka, Španjolska s Afrikom Tingitanom, i Britanska. —

Deder da još malo pogledamo rimsku vladu. Car Trojan onamo preko Dunaja podloži rimskomu carstvu mnogo surovih narodah, koji su tuj stanovali, bez dopuštenja micati se kamo s onoga stana. Nu Aurelijan mjesto sliediti taj izgled i pitomiti podobnim načinom onu čeljad, prenese njekoliko tih divljih plemenah s ovu stranu Dunaja, to jest u države, koje su se jur bile malo ugladile pod rimskom vlastju. To isto učini i Galerij, i njeki drugi izmedju rimskih carevah. Tom su opravom Rimljani podali utočistje, obranu, i ostale pomoći okrutnim divljakom, koji držeći se u savezaju sa svojim koljenom s druge strane Dunaja nadju si put, kako će napadati i uništivati rimsko carstvo. Ali na to ih nagne i silna

potreba. Goti, budući, da su im Huni s Alanima preko Tanaisa napali na kuće i zemlje, bili su prvi narod, koj se postavi silovito nasrtati na rimske pokrajine; ma niesu onda činili drugo, nego robiti i skitati se sa jedne strane na drugu. Ustane rimska četa na njih, da ih ukroti; ali oni neimajući kud okrenuti, počmu tako junački vojevati, da do brzo posvoje svu onu zemlju, koja se širi s Baltiskog do Crnoga mora, i s Tibisa do Tanajsa rieke. Dniester ili Boristenes rieka razdielivala je Ostrogote od Visigotah. Narod Gepitski bio se je nastanio na sjevernoj strani Karpatskih gorah. Sva ova tri znamenita, ali od istog koljena naroda, slušali su Ermanrika moćnoga kneza svoga u vrieme, kad Huni dodju, da obatale gotisko gospodstvo. Goti istočni, i Gepidi pokore se Hunima, ali ne Vizigoti, koji otidju naseliti se u Meziju, gdje ih primi car Valente s pogodbom, da im carski namjestnici vladaju. Pa ovi carski namjestnici počeše im vratom lomiti, ter se Vizigoti prihvate oružja, pak preko gore Hema sadju doli kod Adrianopola grada, i tuj se zarate s Rimljanima, i ubiju Valenta; pak se vrate kući velikim plienom. Gracian Cesar, zašastnik Valentinov, nasloni na Teodozija, koga k sebi u vladi pridruži, obranu svih istočnih stranah. Teodozij predobije Vizigote na Dunaju, i pomiri se š njima, ter njihov četovodja Alarik do brzo mu skoči na pomoć, i podupre ga, da sretno nadvlada protivnike svoje. Po smrti Teodozija, kako smo rekli, sinovi mu Arkadij i Honorije razdvojiše rimsko carstvo. Rufin, Arkadijev namjestnik, počme raditi o nevjeri, tim ponukà Alarika, da se uzbani; s česa ovaj oružà narod, i otidje plieniti sve do Jadranskog mora. U toj navali Alarik

učini mnogo štete državi dalmatinskoj; jer izmedju ostalih gradovah poruši i Stridon grad, rodno mjesto sv. Jerolima, glasovitog naučitelja svete matere crkve, kojno se je onda nalazio u Palestini.

Alarik, po velikom mitu sa strane cara Arkadija, ustavì ono silno napadanje, ter postane po carskoj odluci, kaono ilirski četovodja i vladaoc. Za četiri godine danah on je mirovao; ali budući mu dodijalo tako lasnovanje, oružjem u ruci naumi osvojiti Italiju. Uputi se rad toga iz Arnautske (Epira), ter dodje u Italiju, i pobije se s Rimljanima kod Polence u Etruskoj god. 402.; ali jedva jedvice uteče iz boja; istom sakupi raztrkane vojnike svoje, opet naripi vitežki na nepriatelje niti se je manio oružja, dok mu nije car zapadni Honorij poklonio Galiju, i Španjolsku, da se može tuj s vojskom svojom naseliti. Alarik tjerao je onamo mirno put svoj, kad Saul četovodja rimski iz nevarke nanj napane. Alarik mu se s prva junački opre, pak sagna u potjeru rimsku vojsku. Uzholjen s ovog dogadjaja Alarik vrati se natrag, i odluči osvojiti Italiju. Nu Honorij, ugledav proprast svoju, postavi se svakim blaznim načinom, da umiri Alarika; ter ga ponudi, da skine s prestolja Arkadija, a da će mu on u pomoći biti jasprama, i ostalima, što će mu u toj namjeri trebovati. Lisica prevari vuka, ter Alarik vrati se u Arnautsku, da uzmnoži vojsku na troške cara Honorija. U tieku tog vremena napane na Italiju sa 200 hiljadah vojnikah Radagaiz, drugi knez gotski, ali izgine sa svom vojskom na Fesulanskoj gori u Etruskoj. Honorij, pokazav se slavodobitnikom, nije već mario za Alarika; ter mu uzmakne svaku pomoć, o kojoj bješe se s njim pogodio.

Razsrdi se na to Alarik, tim opet navali na Italiju, i do malo osvoji i porobi Rim grad; pak okrene put Sicilije; ali umriè na putu. Šura mu Ataulf nasliedi ga. Ovaj se bješe oženio s Placidijom Honorijevom sestrom; pa s toga lako se pomiri s Honorijom, ter pridje u Galiju, i Španjolsku i u Afriku; gdje se ustroji ono kraljevstvo, koje uništi car Justinian god. 534. Doteg-nuli smo ove sgode, da se osjetimo, kako rečeni divljaci, prohodeći kroz Dalmaciju, svakojake joj podavahu štete, jade i muke. —

Nu treba je, da još nadometnemo koju riečcu o njekih drugih surovih pucih. Budući se bizantinski car uztegnuo platjati Hunskom kralju obetjani harač, Huni stupe preko svoga mejaša, ter poruše Traciju i Iliriju, pak tim usilovaše Teodozija drugoga, da im do konca sve izplati. Teodozij do malo od tuge umriè, nu nasliednik mu Marcian, muž nadaren junačkim starodavnim rimskim srcem, pohiti sa oružjem, ter napane na Hune tako silno, da ih potjera k zapadnoj strani. Ovi nemili narod u nezasitnoj okrutnosti svojoj, kad prodje preko Dalmacije, porobi sve što mu dodje do rukah.

Istočni Goti oslobodjeni od hunskog jarma bili su se nastanili u Panoniji s dopuštenjem cara Marciana. Nu u ovo doba Marcelin, vlasteoske kuće muž, proglasi se kano kralj dalmatinski. On se sdruži s Rimljanima za uništit njihove neprijatelje, ali nakon njegove smrti Dalmacija opet se pridruži istočnoj carevini.

God. 474. Teodorik, kralj ostrogotski, Teodomirov sin, osvoji Dalmaciju, i branjaše ju od usilnikah i progoniteljah. Ona tad za malo vrieme odahne. Oko ovog doba Odoakre Herulski kralj, udjè u Italiju, pa skine

s prestola Romula Augustola najzadnjeg rimskoga cara; progna ga, i učini, da se š njim svrši zapadno rimsko carstvo. Odoakre se uz to okruni kano kralj Italije, koja je onda prihvatavala još i Istriju i Dalmaciju. God. 481. ovaj kralj dodje u Dalmaciju, ter joj postavi na vladu njeke svoje namjestnike. To nije mogao podniet Teodorik, koj je vladao onda krajnom Dacijom, i još Mezijom; s toga se on zamoli caru Zenonu, da ga pusti potjerati Odoakra, i pridružiti opet Italiju ka kruni iztočnoj. Zenon ljubeći ga otčinskom ljubavju, pristà na te molbe; ter Teodorik podje u Italiju, ubije Odoakra, i bez uzdržati zadatu besjedu on isti okruni se kraljem Italije.

Od ovoga doba nalazi se povjestnica dalmatinska u tamnoj tmuši tja do šestog stoljetja, u kom slovjenska plemena stadoše prodirati u ilirske pokrajine. Ovdje susretnuvši na povjestničkom polju naše otačbine ovi narod, od potrebe je, da točnije razbistrimo njegovu dotadašnju prošastnost, što li je, i odkud li je? A to tim veće, što smo i mi kaplja velikog mora slovjenske krvi, i mi listić velikoga slovjenskoga stabla. Iz kratkih izvješćah, što inostranci o Slovjencih pobilježiše, znademo da Slovjeni još od birzemana biahu se preselili iz jugozapadne Azije u Europu, i da od starine zauzimahu mjestó izmedj grmanskih, i čudskih narodah. U prvoj dobi jur smo dotaknuli pradjede ovih Slovjenacah, koji se nastaniše na gornjoj Dalmaciji, i koji se zvahu Skiti ili Skitači. Ele pogledajmo malo, što nam o tom narodu kažu stari spisatelji. —

Herodot pripovieda da se slovjenske trgovačke naselbine pružahu od Trsta ili Trgišta tja do baltičkih

obalah, gdje-no niz Sarmatičke ravnice od desne obale rieke Visle, uz lievu obalu Pripeta do izvora Dniepra i Volge, okolo jezera Ilmeria ili Ilmena, glavno bi sjedalište i glavna domovina, iz koje se tečajem viekovah po Europi razseliše slovjenska plemena. Jedan dio onih Slovjenacah, što sačinjahu povorku, (trgovačka naselbina od jadranskog do baltičkog mora) tjeran od Galovlahah u četvrtom stoljetju prije Isukrsta, zavuče se s početka u ilirske gore, iz kojih u petom i šestom stoljetju poslje Isukrsta često uznemiren od selećih se sjevernih narodah, pribieže na jadranske otoke, gdje je malo po malo svojom pretežnostju poslovjenio našavše, ostanke življa grčkog i latinskoga.

O ostalih Slovjencih neznamo, što se je sbilo kroz cielih jedno osam sto godinah; jer istom gotski pisalac Jornandes (ok. 552.) pripovieda, kako u IV. stoljetju p. Isukrsta ostrogotski kralj Hermanrik svojoj vlasti podvrže i slovjenske zemlje i puke. Nu kraljevstvo mu neproduži, jer navalivši ratoborni Huni razrušiše mu ga. Slovjenci padoše tad pod vlast Hunah, i rekao bi, da se s Hunima prijateljski slagahu, baš bolje, nego li s neotesanim i lukavim Ostrogotima. Slovjenci u družbi s Hunima harajuć, paleć i plieneć upoznaše se s Europejskim zapadom; ter, kad po smrti Atile propade hunsko kraljevstvo, Slovjeni stekavši slobodu i nezavisnost tolikim pobjedama s Hunima u družtvu, uhrabreni i ratobornim duhom nadahnuti, i za blagim zapadnim pokrajinama zanešeni usrjedotočiše se s prva na donjem Dunaju u staroj Daciji; odklen malo po malo preko Dunaja brodeć, i preko Balkana koracajuć, toliko se u VI. stoljetju poslje Isukrsta u istom Carigradu uzmno-

žaše, da na carskom prestolju, i u carskom dvoru, zasjedoše na prvih častnih miestih i zastupani biahu u svakovrstnoj državnoj službi; uslied česa oholi Bizant još tada, kako i sada predaše od poplave slovjenske. Videć Slovjenci, da im šetnja, i bašenje po iznemoglom bizantinskom carstvu za rukom idje, tečajem šestoga stoljetja prodirahu sve to silnije kroz klance Balkana gore, ter god. 548—551. poplaviše vas Ilirik do Drača, i spustiše se u Dalmaciju, koju porobivši, opet se u Daciju povratiše. God. 581. navališe na bizantinsko carstvo, i prodreše tja do Grčke i peloponezkog poluotoka, na kom se (budući stranom izkorenili, a stranom podjarmili pleme Elensko) nastaniše, i na taj način ponoviše i preporodiše ostarjeli grčki trag. —

Ova silovita slovjenska navala smuti i uplaši veoma bizantinskog cara Mauricija, tako da u sdvojenju pozva u pomoć protiva Slovjencim divljiji, i okrutniji finički narod Obrah ili Avarah. Slovjenci poznajući pretežnost Avarah, uklanjaju im se, i zamečuć Avarim varke razdraženije navalivahu na Bizantine, tako da ovi biahu prisiljeni platjati harače i Slovjencim i Avarim, ako bi htjeli mir imati. Medjuto njeki Slovjenci, kojim se činjaše, da im duga obstanka s Avarima neima, težeći za slobodnim zemljama i mirnim životom stadoše se seliti u Norik, Korušku, i Reciju tjak do kostničkog ili vindičkog jezera, gdje zauzbijeni od bajoarskog vojvode Tasila, krenuše prama jugu i odvrviše u Istriju, u Japidiju, u Liburniju, i takodjer u Primorje, i na otoke dalmatinske. Sada kad se Slovjenci iz bizantinskih državah dobrim brojem ukloniše, i kad se Avari u carstvu ukućiše, i one Slovjene, što tuj biahu preostali,

svojoj vlasti podjarmiše, krenuše rečeni Avari svoje oružje proti carstvu, ter god. 597. udariše na Dalmaciju, koju oplienivši i poharavši god. 599., svom silom udariše na isti Carigrad, ali, odbivši ih Bizantinci, Avari opet smotaju se god. 630. put jadranskog mora, ter se nastane u Dalmaciji. —

U to doba stanovnici biahu što posječeni, što raztrkani, čim najveći i najljepši dalmatinski gradovi obrate se u prah i pepeo po avarskoj okrutnosti. Skradin, Solin, Narona, i Epidaurum (Cavtat) bili su sasvim uništeni. Ali tko će opisati nevolje, koje na dalmatinsku državu navede ovaki bič božji? To se sgodi god. 630. Nu oko god. 634. bizantinski car Heraklij zamoli Hrvate, pak i Srblje, porodice Antah ili Slovjenah, koji su prebivali na sjeveru od Dacije, da iztjeraju iz Dalmacije oni nemili avarski narod, i da se tute nastane; pak im obeća, da će im on u pomoći biti svaki put, kad bi im to bilo od potrebe. Hrvati dobrovoljno pristadoše na te molbe; pak im se krenu iz velike biele Hrvatske (koja s one strane Karpatah u sadašnjoj iztočnoj Galiciji ležaše, i koja pruživši se od Dunaja mejašila je prama sjeveru s Krakovom) bogata plemena u velikom broju put Dalmacije, gdje se počnu junački biti s Avarima, dokle ih neutamaniše, nješto podjarmiše, nješto i potjeraše na daleke kraje, što se pridesi oko godišća 639. Na taj način bi oslobodjena Dalmcija, koju onda Hrvati Hrvatskom nazvaše. Hrvate vodilo je petero bratje po imenu: Kluk, Lovel, Kosnec, Muhol, i Horvat, i dvie njihove sestre Tuga, i Vuga. Hrvati pobiediv avarski narod posjeli su zemlje od rieke Cetine pa prama sjever-zapadu tjak k Vrbasu i Savi, a zatime ovu rieku

do mjesta, gdje se utiče u nju Una, a odavle preko Slunja k Senju. Dvie godine za Hrvati (636) krenu njihovi suplemenici Srblji, koji obitavahu bieloj Hrvatskoj na iztok, i umole Heraklija cara, da im poda novu zemlju, a on im za bivati dade zemlju oko Soluna („in Thesalonicae themate.“) Ali Srbljem doskora omrznu nova domovina, te načnu se vraćat u prvašnju, ali kad bi bili Dunav prevalili, načnu se kajat, te zamole Heraklija po namjestniku (praetorem), koj je tada Bjelgradom upravljao, da im dade ovu zemlju; što on i učini. Na to se smjeste Srblji na prostranu zemlju medju Vrbasom, Savom, Kolubarom, zapadnom Moravom, Ibrom, Drinicom, jadranskim morem, Neretvom i Cetinom. Nabaške ostane rimska Dalmacija, (t. j. njeki gradovi, kano: Dubrovnik, Trogir i Zadar, te otoci: Rab, Krk (Vegla) i Osor) u rimskom podaničtvu, budué da ih ni Hrvati ni Srblji nezauzeše, te je slovila imenom Dalmacije. Hrvati razdvoje svoju zemlju u dvie države, naime: u hrvatsku dalmatinsku, kojoj bi stolni grad Biograd (Alba maritima, Blandona, stari Zadar) i u Hrvatsku posavsku ili panonsku, kojoj bješe stolni grad Sisak na izlievu rieke Kupe u Savu. Budi mi dozvoljeno ovdje u kratko reći koju o posavskoj Hrvatskoj kako posta, i kako se na daleko prostre? Njeki dio onih Hrvatah, koji sajdoše u Dalmaciju, veli Porphirogeneta, odruži se te provali na sjever, i tu zauze Panoniju. Tim izselenjem nastà panonska ili posavska Hrvatska, koja obujme zemlje počamši od rieke Raše (Arsie) u Istriji prama vrielu Kupe uz Sutlu do Drave, zatim prediel medju ovom riekom i Savom, te nasta susjedom dalmatinske Hrvatske. Ove dvie države pogadjale su se uviek

ponajbolje. One su svoj prijateljski savez od vremena do vremena ponavljale po putu poslanikah, i branile su se i čuvale proti nepriateljskim navalam. Zemlja im je bila razdieljena na županije, kojima su vladali župani, bani, i veliki župani. Biahu četrnaest od takih županijah, od kojih su jedanaest spadale na velikog župana, a tri na bana. Jedenaest, kojim je vladao prva glava naroda, zvahu se 1. *Hlievno,* sada Livno u Bosni. 2. *Cencena,* Cetina u Dalmaciji. 3. *Emota,* sad Imocki u Dalmaciji. 4. *Pleva,* iliti Pljevje u Bosni. Sve četiri medju riekama Neretvom, Cetinom, i Vrbasom ležeće. 5. *Pezenta,* ili Vezenta, pokrajina u planini Vizenti u podne Jajca grada u Bosanskoj. 6. *Parathalasia* iliti Primorje. 7. *Vrivira* oli Bribir, okolica na rieci Bribiratìci, koja se izlieva u jezero Prukljan; okolica se pruža od Krke do jezera Vrane. 8. *Nona,* ili Nin u Dalmaciji sa gradovima, Ninom, Beličinom ili Belinom u Bukovici. 9. *Tnina* ili Knin. 10. *Sidraga,* pokrajina stolnog njegda grada Biograda ili starog Zadra. 11. *Nina,* pokrajina s obe strane rieke Zrmanje, Karin, i Klapac na izvoru Une vode. Tri županije spadale su na bana, koje su se zvale: 12. *Krivasa* iliti Krbava. 13. *Lika,* i 14. *Gacka,* istoimeno polje Gacko s rječicama Gacka i Gačica, koje se kod Otočca slievaju. Razgledajući položaje rečenih županijah, možemo bez dvojbe zaključiti, da se sva strana spadajuća na savskoga vladara, nije prama sjeveru pritezala preko Senja i Otočca; nu da joj bješe sjeverni kraj tjak od Raše i Labinskog brega, pak sve do Kupe rieke. Nu kako bješe upravljene države naše u to doba? Mračna tmuša pokriva nam ono staro vrieme, s toga nije nam javno pokazano, jesu li se župani izabirali;

jesu li bili nasljedni u pojedinim plemenima, ili obiteljima; i ako su se izbirali, tko je imao glas? Iz najdavnjih primjerah mogli bi suditi, da su veliki župani, koji su se kraljima kašnje prozvali, i krunom okrunili, iz svoje porodice sin otca sliedom nasliedivali. Nu bì li to zakon, ili narodna dobra volja? to baš neznamo. Ako paka u zadnja dva vieka hrvatskog kraljevstva pogledamo, viditi ćemo, kako je narod izabirao svoje vladaoce u obćenome sboru; jer znademo, da su Hrvati u obćenome saboru izabrali Branimira, Krešimira II., Zvonimira, Stjepana, i Petra.

Čim Srblji, koji su se doselili u današnje njihove zemlje, bratimski ljubjahu Hrvate, niesu su se prtili u ove strane, nego su samo bili spravni, da u svakoj pogibeli pomogu bratju svoju Hrvate. Zemlja Srbaljah se je medju Cetinom i Barom lučila u četiri županije: to jest Neretva ili Poganija, Zahumje Travunja sa Konavlima, i Duklja. Neretva je zahtievala svu pokrajinu od Cetine do rieke Neretve, i još jedan dio sadašnje Ercegovine. Zahumje bilo je iz medju Neretve i Dubrovnika, Travunija sa konavlima pružala se je u sadašnoj državi Trebinjskoj, i u Konavalah, a Duklja protezala se je prama iztoku. Srblji, čim se nasele u rečenih miesth odrieše do brzo onaj savez, koji vezaše srbske županije s velikim županom svojim, ter se od 9. vieka nalazahu u velikoj uunutrnjoj smetji i borbi, budući, da oni, koji su se natjecali doprieti do vrhovne vlasti, imali su podporu, njeki u Hrvatskoj, a njeki u Carigradu. Oko god. 934 za Časlava, velikog župana, ustroji se i utvrdi srbska država, ali nakon njegove smrti (god. 959) opet srbskom zemljom zavlada nemir, pak od ovog doba Srbska pade

u duboko političko mrtvilo, iz koga ju probudi istom 12 vieka Stjepan Nemanja. Hrvati paka iza kako su se odičili junačtvom svojim, počmu se brinuti za svako svoje prosvjetljenje. I doisto slobodni dušom i srcem u obćenom zboru preduzimljahu one predmete, koji su bili podobni, da upite narod na svako dobro, i na svaku obćenu korist. Upravitelji glavni naroda hrvatskoga nalaze se bani, župani, knezovi ili kapetani; a nad ovim svima veliki župan. Banovah bješe njekoliko, ter svaki je imao pod sobom njekoliko županah. U svakoj župi biaše po jedan župan, kao sudac, i više kapetanh, kao pobiraćah poreza. Tri su bila hrvatska zbora. U svakoj županiji, kad je to bilo od potrebe, držala se je narodna skupština ili mali sbor, u koj su se kupili svi pučki častnici i kućni gospodari ili starješine, i tuj se je pretresivalo sve, što im se je scienilo od velike važnosti. Drugi sbor zvao se je banski sbor; jer uz bana kùpili bi se župani, knezovi i druge mudre glave, da se proizvidi ono, što se u osobitih njihovih skupštinah zaklući. U trećem napokon, koj se zvaše zemaljski sabor, viećali bi uz velikog župana na njegov poziv, bani, župani, knezovi i zastupnici osobitih plemenah. U ovakom saboru zametjali bi se i pritresivali državni zakoni; veći bi se sudovi sudili, i odlučivalo bi se sve, što se je ticalo obćene koristi hrvatskog naroda. Svetjenici stajali su pod biskupom Ninskim, koj se takodje nazivaše hrvatskim biskupom; i s ovim pod nadbiskupom Spljetskim. Kad su Hrvati uredili zavladanu zemlju, onda počmu podizati njeke stare porušene gradove, kako na priliku Biograd na razvalinah Blandone, Karin, na razvalinah Koria, Nin na razvalinah Aenone,

Skradin na razvalinah Skradone, itd. — To je za Hrvate krasni spomen u povjestnici i dokaz njihove ljubavi prama svakom napredku i izobraženju. Za tim su se dali na mornarstvo, i tako se za kratko u njem uvježbaše, da su imali 180 bojnih brodovah sa 4700 mornarah. To je baš primjer velikog mogućtva i snage naroda našega, ako još uzmemo na obzir kopnu vojsku, koja je imala po svjedočbi Porfirogenita do 60 hiljadah konjanikah, a 100 hiljadah pješakah. Vladaoci su promjenivali svoju stolicu iz jednoga mjesta u drugo, ter su se brinuli nadarivati ih svojim blagom.

Ali prihitimo na konac naše pripovjesti.

Kluk najstariji iz medju peterice bratje, koji su iz velike biele Hrvatske u Dalmaciju došli, i nju Hrvatim naselili, bi po svoj prilici prvi vladaoc naroda svoga. Sin mu Porga nakon njegove smrti vladaše Hrvatskom. Heraklij u onò doba bojeći se, da Hrvati tako silni i moćni nenapanu na iztočno carstvo, brinù se, da im omekša srce krstjanskom vjerom, koja je svakoga ustavljala, da nenasrtje na tudje zemlje i bitje. To nastojanje toga cara osta jalovo, jer umrie god. 641. mjeseca ožujka. Da neostane taj posao hrdjav prihvati se, da ga izvede, Heraklijev nasljednik nazvan Heraklij Konstans (642—668.) te izprosi iz Rima popove i žakne, da bi pokrstio Hrvate. Papa Martin I. prigrlì objeručke to poklisarstvo i posla popa Ravenjanina u Hrvatsku, koj bi putujuć tudjer naviestao vjeru Isusovu. Prispjev Ravenjanin u dalmatinsku Hrvatsku pokrsti Hrvate, te osnuje u Spljetu biskupsku stolicu, budući Solin razorili Avari, i biskupiju dotrgli. Nu ni tad se svi nepokrste, već krstiše se još i za cara Konstantina Pogonata (668—685.) —

Toliko o pokrštenju dalmatinskih Hrvatah. Oko pokrštenja pako posavskih Hrvatah, trudili su se najvećma oglajski (Aquileja) popovi, jedno — jer djelateljnost solinske crkve nije se mogla tako daleko protegnuti, a drugo biskupija sisačka, koja bi osnovana od predhrvatskih vremenah u Sisku, propade u hrvatsko-avarskom ratu. Nu njeki Hrvati na svaku slobodu prignuti, niesu htjeli nikako poprimiti vjeru krstjansku; ter k njima se drugi pridruže; a najveće s toga, jer Grci, koji su ih navodili na krstjansku vjeru, što ih nastojahu upoznati s kršćanskom vjerom, to ih tlačahu, da im i ista svetost omrzne, te njihovo propovjedanje neosovi se, jer Hrvati, mrzeći i Grke i njihovu vjeru, povrate se na poganski zakon. U ono vrieme Hrvati se daše na mornarstvo i na trgovinu, i baviše se ratarstvom oli poljodjeljstvom, što ih do brzo bogatim narodom učini. Kako godir bogata i krasna djevojka nadje silu prosilacah, tako i Hrvatska. Karlo Veliki franački kralj zaželiv prostriet si kraljevstvo, provali na papin poziv, da ga brani od Longobardah u Italiju, te tu razori longobardsko kraljevstvo, te oko 788 posvoji Istriju i njoj susjednu Liburniju, dà iste još godine priklopi ka kruni svojoj Bavarsku i š njom sadruženu Korušku, te tako ohrabren navali i na Avare, koje 799 predobije, i njihovu zemlju, štono je ležala medju Dunavom, Dravom i bečkom gorom, a odavle preko Optuja do Drave osvoji, te se tako sa svih stranah primakne k Hrvatskoj. Da što prije podloži si Hrvate, pošalje protiva njim furlanskoga grofa Ericha, nu zlo po se, jer ga na Trsatu blizu Rieke Hrvati junački pričekaju, i krupom kamenja vojsku mu potuku, dà i isti Erick ostà mrtav na boj-

nom polju; to se sluči u jeseni god. 799. Ali Hrvati i jedni i drugi budući si byzantinski carevi njihovi zaštitnici netaru za njih glave, odluče se dat u zaštitu Karla Velikoga, i to učine medju godinama 800—803. U Hrvate ugleda se i Dalmacija t. j. gradovi Dubrovnik, Trogir i Zadar, te otoci Krk, Rab i Osor i poklone se godine 806. po svojih poslanicih Karlu Velikomu. Nicefor, byzantinski car, toga radi zarati se s Karlom Velikim, nu nakon njekoliko sretnih i nesretnih ratovah oba se pomire, g. 810. usljed česa osta Karlu Velikomu svi puci, koji mu se i silom i dobrom voljom dadoše u zaštitu; osim Dalmacije t. j. osim više napomenutih gradovah i otokah. Pripoviedaju njeki, da za vremena tih ratovah s Karlom Velikim, tri rodjena brata Čeh, Leh i Meh ostaviše rodno svoje mjesto Hrvatsku, i krenuše prama sjeveru, gdje su tri kraljevine ustanovili Čeh česku, Leh poljsku, Meh moskovsku ili rusku; što medjutim kritički nije nitko dokazao.

Nu dotegnimo još štogod osobita o dalmatinskoj pokrajini. Rekli smo, da Srblji zavladaše sprva tja od Cetine rieke svom iztočnom dalmatinskom stranom. Za tim do malo vremena Neretvani ustroje osobitu vladu svoju, koja se širila od Cetine do rieke Omble kod Dubrovnika, ter gospodovahu još Bračom, Hvarom, Korčulom, i Lastovom, otocima, i počmu se zabavljati trgovinom i brodarstvom. Dočim su se oni ovako bavili, gradovi Rizan, Kotor, i Budva bili su podložni najprije kraljem od Prevalis, pak Srbljima; a Dubrovnik je nastojao po sebi, da utvrdi slobod svoju, i da razširi svoju krajinu. Nu u to isto doba Dalmatinci pomorskih rimskih gradovah Zadra, Trogira i Spljeta niesu imali niti

stolnog grada, niti jedinstva u vladi; nego su nastojali vladati se po starodavnom rimskom običaju. Zadar liburniski grad, koj se rimski zvaše *Jadera,* a u donja doba *Diodora,* kad Rimljani zavladaše Dalmacijom, postane kaono prvostolni grad. Za vrieme Bizantinskih carevah, Zadar im nije bio podložen, nego se je samo štitio njihovom obranom. On se je vladao po sebi, niti se je prtio u ostale gradove dalmatinske. U vrieme, kad su se Hrvati u Dalmaciji naselili, uharače rečene gradove, koji se utvrde i uzdrže slobod svoju po zapoviedi iztočnih carah, čije gospodstvo je bilo kadro, da ih brani; jer svojim pomorskim četama, što je uzdržalo kod Ravene, moglo je svedj skočiti rimskoj dalmatinskoj državi na pomoć. Hrvati izkali su toliko putah uliest u take gradove, ali to nije im bilo dopuštjeno; dokle niesu se krstili i bolje uljudili; pak kad počmu trgovati i skladno živjeti s rečenim gradjanskim stanovnicima, tad počmu s njima miešati se i trgovinama i ženitbama. Ali do brzo drugi bì uzrok, s česa se pusti, da se Hrvati s njima pomiešaju. I doisto vidješe gradovi rimsko-dalmatinski, da je ginulo carstvo iztočno, i da nije bilo već u stanju štitit ih brodovljem svojim, koje odstupi od jadranskog mora na pomoć iztočnih stranah. S toga bilo im je od velike koristi skladno živjet u komšiluku, i njemu se utjecati do koje prigode. — Kad sam već u rieči, napomenut mi je od potrebe, da Karlo Veliki podieli sve osvojene pokrajine u dvie pogranične grofije. Grofu iztočne pokrajine (Ostland) podčini prediel medju riekama Rabom i Traunom s okolicom ove riečice, još i Panoniju. Furlanskomu pako

grofu Korušku, Istriju, Liburniju, dalmatinsku i posavsku Hrvatsku.

Poslje Karlove smrti god. 814. počete okrutni Franki jadne Hrvate harati. Franački poglavica Kadalok, Furlanski vojvoda, koj je, kako čusmo, bio gospodar i jedne i druge Hrvatske, tlačio je, i progonio Hrvate. nečuvenim i najokrutnijim načinom; kako grčki car Konstantin Porfirogeneta svjedoči: Franki su nejaku hrvatsku djecu od materinjih prsiuh otimali, ubijali, i psima za hranu bacali. Ljutovid, vojvoda hrvatski na Savi u Sisku, ustane protiva Frankom, da skine narodu svomu onaj težki jaram; pak god. 819. oružjem u ruci, podkopà ono silno gospodstvo, i potjera iz Hrvatske onake nemile dušmane. — Ludovik, sin i nasljednik Karla Velikoga, pošalje tri vojske, da uzdrže u Hrvatskoj vlast njegovu, ali Ljutovid sa svim ih porazi s pomoćju drugih Slovjenacah, koji su mu u susjedstvu stanovali —

Oj gorke žalosti! nenavidnost njekih grdnih domorodacah Ljutovidu razdieli i umali vojsku, kad se je četverta franačka vojska spravljala na rat; tim on klonu srdcem, pak god. 822. iz Siska uteče u Srbiju, a od tuda pobjegne u Dalmaciju, gdje ga je god. 823. ubio Ljutomisl, stric Borne, velikog kneza hrvatskog, koga Ludovik, franački car, biaše imenovao vojvodom Dalmacije Liburnije. Ali iz ove krvi proniklo je u Dalmaciji sveto stablo naše slobode. Budući za malo vremena vladao Hrvatskom Borno, jer umriè god. 821, Hrvati poslie njegove smrti izabrali su za vladara svoga Ladislava Bornova sinovca. Car Ludovik potvrdi taj izbor. Nu ni za Ladislava neogrije željno sunce slobode zemlji

Hrvatskoj, jer dalmatinska Hrvatska, premda je imala iz svoje krvi gospodara, ali tomu zapovjedahu i furlanski vojvoda i franački kralj. Posavci Hrvati pako po Ljutovidovoj smrti dobiju za vojvode Franke, koji ih mučiše kako i prije Ljutovida. Ali do skora ogranu sunce dalmatinskim Hrvatom. Budući se zaratili Bugari i Franki radi njekih plemenah, koja se htjedoše podat u zaštitu Franačku a ostavit kneza Bugarskoga. Tom okolovštinom posluži se knez dalmatinskih Hrvatah Mojslav, te izvojeva oko 828 dalmatinskoj Hrvatskoj samostalnost i neodvisnost. U isto njekako doba i Dalmacija t. j. ona tri grada i otoka, koja bjehu pripala usljed mira medju Karlom Velikim i Niceforom u bizantinsku vlast, oproste se za cara Mihalja pentaoca (822—829) grčkoga gospodstva i Zadar imenuje si vlastitoga dužda. Mojslav obnovi g. 836 mir s Petrom Tradonikom mljetačkim duždem. Za njegova kneževanja podignu se biskupska stolica u Ninu, koj se biskup prozva ninskim il hrvatskim biskupom. Mojslav je uveo davanje desetine, koju je nadbisknpu Spljetskom na dar poklonio.

Mojslava je nasljedio Trpimir, i za njega već brojila bi Hrvatska 60.000 konjikah, 100.000 piešakah, 80 većih brodovah a 100 manjih, a dvor mu bijaše sjajno uredjen. Za kneževanja Trpimirova navale Saraceni 840 u Dalmaciju, i tu porobiv Budvu, Rosu i Kotor obsjednu Dubrovnik, ali lošom srećom; jer ih s družene kršćanske vojske potuku. Nemareći oni za to pokažu se g 846 na Jadranskom moru i doplave ća u kvarnerski zaliev, te zauzmu grad Osor. Trpimir umrie oko 852 i nasljedi ga sin Krešimir I., taj se s Borisem bugarskim knezom

zarati, nu Boris bude potučen i utanači s Hrvati mir. Njega nasljedi Miroslav, koj je vladao 4 godine, a tad ga smaknu ban Pribunja. Ali ni Pribunja se nenakneževa, jer umre g. 865. a za njim stupi na kneževski stolac Domagoj, i poda se u zaštitu byzantinskoga Vasilja, koj učini da nadbiskupija Spljetska i ine biskupije po Hrvatskoj dadu se od rimskoga patrijarkata k carigradskomu, al vjerom neprevrnu. Domagoj napadajući mljetačke brodare, dade povod tomu, što je morao mljetački dužd Urso Patriciano povest proti njemu vojsku da ga upokori. Domagoj umrie g 876 i nasliede ga sinovi, nu ove ih g. 877 proćera Sedeslav iz kneževskoga stolca, te uteknu u Mljetke. *)

Sedeslav indi nastupi g. 877. na kneževski hrvatski stolac, a da se na njem osjegura, poda se u vlast byzantinskoga cara Vasilja, a taj da si Hrvate, budući mu od vrle koristi, što više obveže, naloži gradovom Spljetu, Trogiru i Zadru, te otokom Rabu, Krku i Osoru,

*) Njeki pisci kneze Hrvatske stavljaju po raznih piscih negledeć jel' si protuslove ili ne, nu ja se držim Konstantina bagrorodjenoga, koj je živio oko 949 te mogao znati, jer su Hrvati bili u općenju s byzantinskim dvorom; da stoje u dobrom redu ti knezovi, eto dokazah: Da je poslje Borne vladao Ladislav, svjedoči nam Einhard suvremeni pisac, a da je poslje Ladislava vladao Mojslav, i bio predšastnik Trpimirov, veli nam sám Trpimir u svojoj listini od god. 852. „antecessor noster Mislavo.“ Za ostale Konstantin ovake veli „In diebus principis Terpemere, qui pater fuit principis Crasemere“ za Miroslava i Pribunju „Mortuo Crasemere Mirostibus filius postquam quadriennium genti praefuisset, a Pribunio bano interfectus est.“ To su svjedočanstva suvremenih pisalacah, a što se sljedećih tiče, te imamo suvremenih listinah.

da sav onaj porez, što mu bijahu navadni plaćat, da dadu Hrvatom; porez pako taj iznašao je do 710 dukatah osim vina i žita. Rimskomu papi Ivanu VIII. težko bijaše, što se Hrvatska dala pod vlast iztočnoga patrijarke, s toga pisà on g. 879. Sedeslavu, da se vrati k' Rimu, ali to papino pismo nenadje Sedeslava u životu; jer ga ubije iste godine u proljeću Branimir, koj se proglasi knezom hrvatskim. Branimir podvrgnu sebe i svoj narod opet rimskomu papi, buduć se bojao osvete byzantinskoga cara, smaknuvši Sedeslava.

Branimir umrie oko god. 892. a nasliedi ga Mutimir mladji sin Trpimira hrvatskoga kralja. — Mutimir se odvrgnu i od iztočnog, i od zapadnog cara; pak počme utemeljivat moč naroda svoga, i podizati prestolje svoje na velike časti i sjajnosti. On se okruži dvorskim službenicima, ter je imao viteza dvorskoga, peharnika, posteljnika, štitonošu i trpeznika, i takodjer dvorske službenice za svoju ženu, koja se je kneginjom nazivala. — Nemogu mimoići važnu okolovštinu, koja se pridesi koncem IX. vieka za Hrvate. Posavci Hrvati, po smrti župana Ljutovida upravljani bijahu od knezovah odvisnih od Njemačke, a to je potrajalo do g. 900 kada Magjari provališe u Panoniju, osvojivši sve do Drave, nu kad bi god. 907. njemačka vojska kod Požuna potučena, tim se mnogo okoriste posavci Hrvati medju Savom i Dravom te se priklope u jedno tielo dalmatinskim Hrvatom, i stanu pod jednu vrhovnu glavu.

Mutimirov nasliednik biaše Tomislav, koj god. 914. uzadje na prestolje. Za Tomislava su se Hrvati bavili, da se slovjenska liturgija, koju Cyrill i Method izradiše, uvede po svih slovjenskih državah. O slovjen-

skoj liturgiji, o tom našem biseru budi mi dozvoljeno ovo napomenut. G. 863. umoli moravski knez Rastic cara byzantinskoga Mihalja, da mu pošalje vrstnih učenikah, a on mu posla sv. braću Cirila i Metoda, koji uvedoše u Moravskoj slovjensku liturgiju, što su i sv. otci pape kao Hadrijan II., Ivan VIII. povlastili. Po smrti sv. Methoda (885) budu prisiljeni njegovi učenici odstranit se iz Moravske, buduć ih proganjahu njemački popovi. Našto se oni upute u Bugarsku, Srbiju i Hrvatsku te siemo donesu i slovjensku liturgiju. Ali to nije otišlo po ćudi latinskim duhovnicima, s česa se ovi tuže sv. otcu papi, koj pošalje dva biskupa u Špljet, da izvide tu stvar. Rečeni biskupi zabraniše, da se Hrvati služe liturgijom Cirilovom i Metodijevom; pokle oglase, da Ciril i Metod, kaono gotski bogoslovci, u svoje pismo umetnuše arijanskog krivovjerstva. Nu Hrvati se na to žignu, ter srdito zapitahu, da im se dadu unaprieda biskupi narodni a nê tudjinci. Nakon te nabune, Bugari udare na Hrvate, ali ovi tako izsjekoše im vojsku sa vojvodom Alagoboturom, da su Bugari izkali unaprieda mnogim darovima uzdržat se š njima u prijateljstvu. Tomislav umrie god. 940 — a nasliedi ga u vladi

Krešimir II. (Veći). On jé uzmnažao moć, čast i slavu naroda svoga, pak opet počme pod njim cvasti hrvatska domovina.

On je umro god. 980., ter ga nasliedi sin mu **Držislav**. Ovaj se vrže pod obranu byzantinskih carah, i dobi god. 1000 krunu, žezlo, mač i eparsko ime, i čast, ne samo za sebe, nu i za svoje nasliednike, i dá se krunit za hrvatskoga kralja. Eparka značilo je gos-

pod carigradsku. Držislav drnuo je nješto odviše gradove, i otoke pomorske Dalmacije, gdje je dizao branjevinu, ter ih tako silno uvriedi, da su se oni vrgli pod obranu mljetačkog skupnovladarstva. To jim dopusti i car bizantinski, koj, boreći se s Bugarima, i inim narodima, nije mogao pristupit, da pomorske dalmatinske gradove i otoke pomože, i brani. Kad Hrvati vidjoše, da Zadar, Trogir, i Špljet, i još otoci Krk, Rab, i Korčula, koji su im za 120 godinah danak plaćali, od njih odstupe, silom su ih htjeli pod sobom uzdržati, ter udariše na trgovačke brode Mljetčićah i njihovih saveznikah. — Duždʻ Petar Urseolo II. pošalje odmah pod Rab jedan velik ratan brod, pak razori ovi grad, koj bješe pod hrvatskom vladom, i povede sa sobom u Mljetke kaono sužne sve one stanovnike. Kad bi ovi mali dogodjaj tako samo u sebi razgledali, imali bi suditi, da Hrvatska moć onda biaše veoma slaba; ali to nije bilo istina, budući da Držislav nije mogao uložiti svu hrvatsku snagu, koja mu biaše razdvojena s borbe, kojom mu je iskao brat vrhovno gospodstvo, i u koju je on bio uložio stranke svoje, da megdan održi. —

Držislava nasliedi brat mu Krešimir treći, god. 1000. On je bio naumio posvojiti gradove i otoke, koji su se bili izmakli hrvatskoj vladi, ali čim se god. 1018 zarati s Mljetčićimà kod Zadra, vele da izgubì i život i sreću od megdana. (?) Stjepan I., koga su Mljetčići god. 997., kad uroče mir s Hrvatima, kako zakladnika od otca svoga Krešimira II. u pripukloj djetinskoj dobi u Mljetke poveli, pak odgojili, stupi na vladanje hrvatsko. Stjepan oglasi se hrvatskim kraljem god. 1035. On se je bio oženio s Niklom, kćerom dužda Petra Ur-

seola, ter po krvi žene svoje, i po svojih osobitih prignutjih zaljubi se mnogo u mljetačko gospodstvo.

Budući mu umrla žena, i budući rukovao Vekenigu, udovicu Dojima Maji vladaoca zadarskoga, on stisne priateljstvo š njim, i s najmogućnijim porodicama zadarskimi, pak do malo odreče se onih pravah, što je Hrvatska imala na gradove i otoke, koje su bili oteli Mljetčići Hrvatom. On je imao s Venedikom sina Krešimira Petra, koj se učini jedan od najvećih narodnih kraljevah hrvatskih, i bi proglašen pridjevkom Veliki Krešimir IV. —

Poslje smrti otca svoga uzme on u ruke kormilo hrvatskog vladanja g. 1050. i bio je sbiljam jedan od najvećih narodnih kraljah hrvatskih, jer je razširio kraljevinu svoju i po kopnu i po moru svojim oružjem, i zadobio je god. 1050. natrag staru obranu nad svim dalmatinskim gradovima, što su se bili Mljetčićom podložili. Evo kako se to zgodi:

U ono doba hitrina mljetačka uzmnoži čete pomorske, da uzdrži gospodstvo svoje vrh Dalmacije, budući da se duždi Urseoli jur dičiše pridjevkom dalmatinskog duždstva. Nu Hrvati se zamole caru iztočne krune, da im bude u pomoći protiva mljetačkome nasrtanju. Dobrovoljno se usliši ta molba, i to još više; jerbo iztočni carevi s jedne niesu se bili nigda odrekli od svojih pravah na Dalmaciju, a s druge strane zavidjevali su, što su se Urseoli proglasili kaono duždi Dalmacije. To je mnogo prudilo Hrvatskoj; pokle ova na taj način ukroti mljetačku silu, i sebi otvorì put, da može uljesti u pomorske gradove, s kojima imaše pomješane savezaje u ribanju, u ratarstvu (poljskotežanju), i u trgovini. Gradovi

pomorski do brzo su se u Krešimira zagledali, ter ga priznadu kako svoga kralja. On je gospodovao i Panonijom posavskom; ter se proglasi kano kralj Hrvatske i Dalmatinske zemlje g. 1052. U sve vrieme života svoga on je nastojao, da se sjedinjena uzdrži Dalmacija i Hrvatska; pak se brinu, da se to veće prosvietli crkva sveta, koju nadari velikim blagom. God. 1058. i 1059. držao se glasoviti crkveni sabor pod predsjedništvom papinskog poklisara, da se zabrani opet slovjenska liturgija. Budući se tuj našim duhovnicima uzkratilo, da slovjenski posvećuju, i budući se s toga pozatvorilo mnogo crkavah, gdje su ti duhovnici služili Boga; to uvriedi do duše Hrvate, ter pošlju Vuka Wolfanga rodom iz Njemačke, da se zamoli sv. otcu papi, da bi činio opet otvoriti one crkve na službu božju; i da im dopusti slavjanskim jezikom posvećivati. — Vuk otidje i vrati se; pak slaže Hrvatom, da im je papa dopustio, da se posveti biskupom ilirskim jedan duhovnik, i da mu se taj biskup pošalje u Rim, da se s njim dogovori, kako će utemeljiti ilirsku crkvu. Hrvati izaberu jednoga duhovnika imenom Cededu s dugom bradom, koja je bila u ono vrieme znamenje grčkih svećenikah, razljuti se, ter mu ju čini odmah odrezati, pak odluči, da cyrilska liturgija neima se ulagati u službu božju, buduć da je krivovjerskim gotiskim slovima napisana. Ceđeda uz to bi proklet, a slavjanska liturgija zabranjena. Krešimir nije se miešao u te crkovne poslove, nego se je bavio vojništvom. On udari na Korurku, odkle se je vratio s velikim plienom. Nu Korušci skupe vojsku za vratiti mu čast u zajam. Krešimir, komu se pridruži Salamun ugarski kralj, pohiti na sustriet Korušcima, ali mu je

loša sreća na putu bila, ter bi usilovan mir tražiti od koruškog vojvode. Budući paka, da on nije imao sinovah, da ga nasliede, a želeći da kraljevstvo hrvatsko ostane na njegovu plemenu, naimenovà Stjepana sinovca svoga, kako svoga nasljednika. —

Po smrti Krešimira Petra IV. imao je Stjepan uzaći na prestolje, ali njeki Slavić ili Slaviša, pomoćju bana Zvonimira, zavlada Hrvatskom god. 1074. Slavić nije za dugo vladao, jer god. 1075. udarivši na njega normanski knez Amiko, svrgne ga s prestolja.

Poslje Slavića stupio je na hrvatsko prestolje Dimitar Zvonimir, ban hrvatski. Njemu je pomagala žena Liepa ili Jelina, kći kralja ugarskog Bele, a pripomagao mu je i Lovre špljetski nadbiskup, komu je poslje Zvonimir podielio mnogo imanja i preimućtva. Pomoćju ovih bi dakle Zvonimir od svećenikah i od puka izabran za kralja hrvatskog, ter na 9. Listopada god. 1076. bi okrunjen i posvetjen u crkvi sv. Petra kod Solina po Gebizonu, papinskome poklisaru, koj mu predade žezlo, mač, i barjak sa strane sv. otca pape Grgura VII. U ono vrieme počela je padati hrvatska kraljevina, jerbo su Mljetčići izkali opet dobiti natrag gradove dalmatinske, da im dadu tvrdu vjeru, da će im biti vjerni. Nu više niesu im mogli za onda pitati; jerbo niesu bili kadri, da ih brane protiva hrvatskoj kopnoj sili. Stjepan, sinovac Petra Krešimira IV., komu kako smo pripoviedali, Slavić ili Slaviša ote prestolje, počme tražit, kralju Zvonimiru Dimitru natrag krunu, što mu je bila namienjena po poruci Krešimirovoj, ali u tom se je zaludu natjecao; jer ga je od toga odreći činio svjet biskupah, koji su ga naputili na beneditinski spljetski samostan,

gdje se zatvori, ali se neporedovniči. Zvonimir bješe čovjek miroljuban, ter nije jahao vele, da mu se utvrdi gospodstvo, na koje, kako mačka na miša, prežala je mljetačka vlast. Nu ova je stala na velikom oprezu, budući se bojala, da mu, ako se zarati sa Zvonimirom, nedodju u pomoć Ugri. Zvonimir se je zabavljao obogatjenjem različnih državnih samostanah; tim pometnuvši one kriepke uredbe, po kojih je mogao odoljeti svakoj neprijateljskoj navali, počme za vladanja njegova padati hrvatska kraljevina. On umriè god. 1087.

Za Zvonimirovom smrtju Lovre nadbiskup spljetski sa stalnim biskupima i plemićima izabrà za hrvatsko-dalmatinskog kralja Stjepana II., Krešimirova sinovca, koj je živio, kako smo rekli, u benedetinskom špljetskome samostanu. Ali hrvatski glavari s onu stranu od Velebita niesu htjeli priznati Stjepana za svoga kralja, ter se porodi veliki nemir i nabuna; pak planù krvavi gradjanski rat, tako da je na potoke tekla bratinska krv; a država već dopre do skončanoga stanja, i do najzadnje propasti. U ovoj obćenoj razpri god. 1091. Ladislav I. kralj ugarski skoči na obranu hrvatske kraljice Liepe, sestre svoje, ter zaište, da ga Hrvati priznadu za svoga kralja. Narod hrvatski s onu stranu planinah oslabljen neslogom, i zavadom skloni se na kraljevo zahtievanje pod pogodbom, da mu Ladislav ostavi cjelovita sva njegova prava i slobode, i da mu se inostranci neprte ni najmanje u upravljanje hrvatske zemlje. —

Ladislav, videći, da ga Dalmatinci niesu htjeli priznati za kralja, krene im vojskom suprotiva, da ih silom nadvlada; ali navala Kumanah u Erdelju prisili

ga vratiti se natrag u Ugarsku, tim ostavi u Hrvatskoj unuka mu Alma, koga naimenovà svojim nasljednikom, ako po smrti nebi ostavio mužkoga spola.

Prem da su bili rečeni ugovori zadosta častni, i koristni za Hrvate; ništa nemanje Dalmatinci se gnjevom upale, ter oglase, da neće priznati tudjinca za svoga kralja. Budući im paka preminuo Stjepan II. god. 1090. oni imenovaše kraljem svojim Petra, velikoga župana svoga. Nu nakon malo umriè Ladislav; ter ga nasliedi unuk mu Koloman, komu Almo pokloni sebi obećanu krunu. Koloman u cvietu mladosti svoje zatravljen vojničkom slavom odluči sjediniti svu Hrvatsku s Ugarskom; pak skupi veliku vojsku, i dodje god. 1102 do Drave. Hrvati, koji bijahu priznali Ladislava za kralja, poslje njegove smrti stranom su se uzdržali u staroj slobodi svojoj, a stranom su se oprostili novog ugarskog gospodstva. Nu kad ugledahu Kolomanove sprave, slože se Hrvati sa svim svojim plemenima, ter pohite oružjem protiv Kolomanu, da brane jezik, slobodu, i narodnost svoju; jer su volili krv svoju proliti na junačkom bojištu, nego dopustiti, da im se ime i narodnost nemilo satre. Koloman osjetivši se tè stvari, zaiskà odmah umiriti Hrvate, ter im se težkom kletvom zakle, da će im uzdržati svetu slobodu njihovu, i da će ih grlit i ljubit kako djetcu svoju. Nu Dalmatinci niesu dali o ničem ni opepeliti; nego su se spravljali na boj. Ter do malo eto ti kralja dalmatinskoga Petra, gdje pohiti s ratobornom vojnicom svojom protiva Kolomanu tja do današnje Sluinske krajine. Tuj se dvie vojske pobiše, a Dalmatinci slavno se boriše, sve dok im nepogine hrabri kralj, koga je junačko srce zanielo odveć daleko medju

neprijateljske čete. Dalmatinska vojska ništa nemanje, da klonù duhom, kad vidi, da joj poginu vojvoda i kralj povuče se natrag, pak čim se vrati doma, odmah stade skupljati novu vojsku, da vitežki dočeka Kolomana; ako bi hotio okušati s njom sreću od megdana. Koloman, uvjeriv se o takih odlukah i spravah, pobojà se na Dalmatince navaliti, i poslà im svoga poklisara, moleći ih da se pomire, a da će im on u svem njihove želje izpuniti. Dalmatinci-Hrvati, kad vide liep kraljev način, i poštena obećanja, prime predloge mira, ter izaberu i pošlju k njemu dvanaest županah od dvanaest svojih odličnih plemenah, koji učiniše s njim veoma koristan ugovor u Križevcu, gdje je Koloman taborio. Ti župani biahu od plemena *Kačićah, Čukaćah, Šubićah, Čudomirićah, Zvačićah, Čićah, Gusićah, Lapsanovićah, Polićah, Laznićah, Samometićah, i Tugomirićah.* — Koloman se njima svečano zakle, da neće dirati nigda u njihova prava i slobode i da će im braniti život i bitje; ali im samo zapita, da mu pomogu, ako se nadje u kakvom boju. Zatim se god. 1102. Koloman okruni u starome hrvatskom stolnom gradu *Biogradu,* kako kralj Hrvatske i Dalmacije. Iz ovih posljednih dogadjajah naše domovine vidimo kako bratinska jadna nenavidnost može počiniti neizmierna zla; jer po hrvatskoj neslozi padè zmožna i jaka kraljevina naša. Dok je sloga izmedju Hrvatah bila, dotle su junački uzbijali svaku neprijateljsku navalu; nu kad smutnja i pohlep časti, kao ljuta zmija izmedju njih se ugnjezdi, nestade odmah stare njihove slave, i propane osobitnost gospodstva njihova.

U ono vrieme pomorski rimski gradovi u Dalmaciji niesu htjeli znati za rečene pogodbe, nego su se držali u osami, i sve to veće pridruživali su se k mljetačkoj skupnovladi. To nije mogao lako podnieti Koloman, ter kad ugleda, da mljetačka vojska bješe odjedrila put Sirije na pomoć križarah, pristupi k Zadru; ter ga silno obsjedne. Braniše se junački do njekoliko vremena Zadrani, ali na svrhu klonůše duhom, ter vrata otvore Kolomanu; slavodobitniku ovome, koj se je s njima sasvim ljubeznivo u svem podnio. Zadrani se odmah unj zaljubiše, ter su nastojali, da mu se podlože svi ostali pomorski gradovi. Koloman iz Zadra krene put Šibenika, pak put Trogira i Špljeta; ter bi svud pričekan, i primljen velikim veseljem, i srčenom ljubavju. On se uz to kriepko brinu, da utvrdi gospodstvo svoje u Dalmaciji, i da sveže dobročinstvima narodni duh k ugarskoj kruni. Do brzo se njemu podlože i poglaviti otoci jadranskog mora, koje izbavì dužd Urseolo iz rukah strahovitih Neretvanah. Umriè Koloman god. 114., ter ga nasliedi sin mu Stjepan, koj biaše još pripuklo diete.

Koliko štete, i muke podnieli su Mljetčići u rečenih prigodah, to je lakše promisliti, neg opisati. S toga se oni podigoše na oružje, da posvoje što im biaše oteto; a i bizantinski car Aleksio na pomoć im skoči; jer nije mogao terpjet, da mu se uništi ma koja mu drago vlast, koju je on od davninah imao vrh dalmatinskih gradovah. Ugri, kad se osjete te stvari, utvrde Zadar grad, koga su scienili kaono temelj gospodstva svoga u Dalmaciji. A za tu istu svrhu vladalac njihov kod Špljeta, dogovorivši se s nadbiskupom špljetskim, kako će se

uvuć u tvrdjave, koje su bile u gradjanskih rukah, stade lisičinstvom, pak i silom, da svrši odluke svoje. Nu gradjani, kad su obaznali, što im se radi, i bojeći se, da su Ugri naumili gaziti prava i slobod Špljeta grada, silom silu odbiju, ter potjeraju Ugre i posieku njihovu gradobranu; a jedva jedvice nadbiskup čitavom glavom uteče iz grada. Nije okasnio dužd Ordefal prikazati se iz pred Zadra s velikom pomorsrom četom, pak i osvojiti grad; osim tvrdjave, u koju biahu se zabili Ugri. Mljetčići ne samo obsjednù tu tvrdjavu, nego još i navale i osvoje Biograd, naumom, da nebi Ugri mogli skočiti na pomoć zadarskoj tvrdjavi. U ono doba izvan cara Aleksia združi se s Mljetčićima i car Henriko V. Ugri uz to skupiše silnu zojsku, da pomognu zadarsku tvrdjavu, koja se je još junački održavala. Mjeseca Svibnja god. 117. mljetačka vojska zarati se s Ugarskom, ter ju svladà; zatim usilovà i tvrdjavu zadarsku, da se preda. Slavodobitnik dužd odtlen se uputi k Šibeniku, i tuj mu ruši golemu tvrdju, pak krenù do Trogira, i do Špljeta, a poslje iza kako mu se sve podloži i primi oda svuda uvjerenje ljubavi i posluha, vrati se u Mljetke. Nu koliko su se brinuli Mljetčići gospodovati Dalmacijom, toliko su se starali i Ugri posvojiti ju; s toga Ugri dodju s drugom silnom vojskom, da napanu na ovu državu. Biograd i Šibenik ih prigrle, jer su ljubili ugarsko gospodstvo; ali Zadar, Trogir i Špljet, i takodjer otoci dalmatinski držali su se Mljetčićah. U toj suprotivi nepriatelji jedan drugomu su iskali činiti svake štete, koje su im došle na ruku, a svaki od njih izkao je uzdržati svoj častni pridjevak; to jest Ugri ime kralja; a Mljetčići ime dužda Dalmacije. Uz to po putu pape Ka-

lista II., koj je kupio vojsku, da oslobodi svetu zemlju, učini se izmedju Mljetčićah i Ugrah oružno obustavljenje. Ali god. 1124. kralj Stjepan sadje u Dalmaciju, pak dodje u Šibenik, koj mu svečano ponovi znak svoje ljubavi, zatim otidje napried, i osvoji Trogir grad, i Špljet. Nakon toga sve mu se podloži izvan Zadra, u kom su se bili utvrdili Mljetčići. Nu do brzo Turci Saraceni iztjerani iz Palestine, uvuku se u jadransko more, koje biaše onda bez pomorske obrane. Bilo je od velike nesreće Trogiru to njihovo nasrtanje; jer su mu rečeni nemili gusari porušili starodavni grad god. 1125. Istom ta sgoda dodje do ušijuh dužda mletačkoga Dominka Mikeli, koj se je nalazio s križarima u Palestini, vrne se odmah natrag s pomorskom četom, ter uzput osvoji otok Kio, koj je utištio Karla Ivana bizantinskoga cara; i to da mu se osveti, što se je bio pridužio k Ugarskomu kralju Stjepanu na Mljetačku štetu. Nakon malo Mikeli dodje u Dalmaciju, pak navali na špljetsku krajinu, odklen iztjera Ugre, koji su se paka u Biograd zabili. Mljetčići mahom udare na te dušmane, pak ih iztjerahu iz grada, i poraze Biograd do crne zemlje. Na taj način propane slavni ovaj grad, koji bješe soljubnik Zadru prvostolnomu pomorskome gradu, i koji se je hrvao mnogo doba, da uzvisi i uzdrži u Dalmaciji hrvatsko narodno vladanje. Biskup biogradski prenië se u Skradin; a stanovnici, koji su izbjegli, uteku u Šibenik. Šibenik, gdje Hrvati s početka učine jednu tvrdju, kod koje malo po malo s donje strane stanovnici sagrade si kuće, čim se obogati i počme trgovati po moru, do brzo se sjedini s ostalim pomorskim gradovima, koji su mu bili u komšiluku, pak iziskà i primi od kralja ugarskoga

Stjepana III. Geizina sina oblast, da uredi svoje vlastite zakone, eda bi se vladao na onaj način, kako su mu se vladali u susjedstvu ostali pomorski gradovi; i to se sgodi okolo polovice dvanaestog vieka.

Poslje smrti Stjepana II., Kolomanova sina, imenovan bì kraljem ugarskim Bela sliepi, Almov sin. Do god. 1143. dalmatinska pokrajina uzdrži se u onom istom bitju, u koje ju postavi dužd Mikeli; to jest Mljetčići gospodovali su jadranskim morem, ter Zadar, Trogir, (koj se opet uzdigne na svojih razvalinah), Špljet i otoci živjeli su pod obranom mljetačkom, a vladali su se svojim osobitim zakonima. U ono doba Dalmatinci počeše trgovati s istočnim zemljama, pak s Mletčićima u družbi grnuli su mnogo blaga. Nu god. 1143. Špljetćani i Trogirani osjete se, da Mletčići s njima o prevari rade ter ih počmu mrziti; tim se predadu Geizi ugarskome kralju, koj osobitom kraljevskom odredbom potvrdi njihova prava i sloboštine, pak taku stvar bjelodano objavi pečatnim rukopisom svojim god. 1161.

Emanuel Komneno uzadje na byzantinsko prestolje god. 1143., i začme u pameti, da će podignut rimsko carstvo na staru sjajnost; s toga on odluči osvojiti Ugarsku, ter boj naviesti Stjepanu III. ugarskomu kralju. Komneno uzto navali na Bosnu, osvoji ju, i s njom si još podloži Klis, Skradin, Ostrovicu, Šibenik i Trogir, pak Poljice i primorje Makarsko, a na svrhu i Špljet nakon duge obsade. Hrvatska zemlja bi takodjer predobivena, ter Dalmacijom stade vladati Emanuel, a Hrvatskom stric mu Konstantin Sebasta. Čim Emanuel osvoji države ugarskog kralja, Normanci u Italiji počmu ga pozivati, da posvoji i zapadno carstvo; budući da

onda biahu u velikoj zavadi sv. otac papa i Fridrik Bradocrveni. Emanuel hitrim načinom pohiti se toga nadodjelstva, ter počme davati Milanezim novacah, da ponove Milan grad, koga biaše porušio Fridrik, i stade jasprom, i drugim mitom uckati Mljetčiće, da mu na pomoć pristanu. Ali mljetačka skupnovlada, kad ugleda Emanuelove sprave, i da je on naumio osvojiti Jakin grad, eda bi mogao gospodovati cielim jadranskim morem, ona oružà njekoliko ormenicah, pak navali na Jakin, i uhvati tuj pet jakinskih galijah. Na to se ognjevito razsrdi Emanuel, ter zapovjedi, da svi Mljetčići, koji se neizbrojnim brojem nalažahu u Carigradu, i u carigradskoj carevini budu uhvaćeni, u tamnicu zatvoreni i u svem ogoljeni. Na oglas take nemile zapovjedi Mljetčići su u čas spravili 100 ormenicah, i 20 velikih brodovah, pak su ih opravili god. 1171. u Grčku s brodovodjom Vitalom Mikeli. — Kad Emanuel ugleda take sprave, krutnim lukavstvom pohiti se uništit mljetačku silu; ter što naumi to i izvrši. Brodba mletačka ustavi se u luci otoka Kija, ali su joj Grci tuj otrovali vodu, tako da su Mljetčići malo ne svi poginuli; budući da od 100 ormenicah niesu se vratile natrag već istom 17. Kad su se Mljetčići ugledali u onakom žalostnom bitju, mir zaprose; ter izbaviše braću svoju, koja im je jadikovala u tamnici; pak da se Mljetčići sasvim umire, Emanuel ih uvjerì, da će im nadomjeriti svaku štetu, koju im bješe prije učinio.

Nakon ovog himbenoga mira Emanuel nije ništa propuštavao, samo da uzdrži k sebi Špljet grad, u kom se je nalazio carski bizantinski vladaoc, čim je Zadar bio u ruci mljetačkoj. U ono doba Špljet, da se sa svoje

strane ukaže vieran istočnomu caru, pošlje mu Rainera nadbiskupa svoga s njekoliko drugih odličnih Spljetćanah u Carigrad, pak ga moli, da mu bude svedj u pomoći. Emanuel blagostivo primi poklisare, i poda im tvrdu vjeru, da će ih u svem braniti. Kad se vrati Rainer kući, otidje pogledati crkovno bitje preko gore Mosora, ali njeki zločinci, koji su bili posvojili crkovne zemlje, udariše nanj kamenjem, i tuj ga mučeníčkom krunom okruniše.

Neće nam biti bez koristi, da pogledamo u kojem se je stanju onda nahodila sva dalmatinska pokrajina kad se razdvoji rimsko carstvo, grad Askrivium, na razvaline kojega posadi se Kotor grad, bio je podložan grčkim carevom. Car Heraklij uzdrža k sebi Askrivium onda, kad Hrvati i Srbljani posvoje Dalmaciju, ter je s njim vladao do devetoga vieka, u kom bi porušen od Saračenah, a do malo i od Bošnjakah bi sasvim uništen. Nu ostanak Askrivskih gradjanah sadruži se s Bošnjacima, ter nakon njekoliko doba sagrade Kotor grad. Na početku XI. vieka ovi novi grad bi podložen kraljevom Srbske i Rašije, ali ti ga Emanuel Komnen do brzo sastavi k istočnom carstvu. — God. 1178. vladao se je po sebi pod obranom srbske i raške kraljevine, ter je kovao svoje osobite pjeneze. Nakon malo opet se dodloži grčkoj carevini, ali god. 1215. opet podvrže se raškoj vlasti. Kad umriè kralj Uroš, Srbska se razdieli, ter Kotor postavi se pod obranu Ugarsku. Za malo doba bi posvojen od Mljetčićah god. 1378., jer ga iznova prihvati k sebi kralj Tvrtko. Bješe pod vlastju Ladislava napuljskog kralja, koj ga vrati Šišmanu a na svrhu pridje sa svom Dalmacijom u mljetačke ruke.

Dubrovnik nakon polovice VII. vieka uzdignut bi na jednoj hridini jadranskog mora. Njega posade Epidauritanci sa Solinjanima u družbi, iza kako bi im porušena otačbina njihova po okrutnosti nemilih Avarah. Njegovi stanovnici bavili su se odmah o svojoj osobitosti, ter ustroje svoju obćinsku vladu, u kojoj sav puk, kad je bilo štogod od velike vriednosti, imao je glas da se učini, ili upropasti kakva stvar. Dubrovnik upoznà se s Bosnom, ter odtle počme primati mnogo stvarih, s kojim stade trgovati. Razvije mu se uzto obrtnost, i brodarstvo, sbog česa počme siemo tamo crpit blago preveliko. Predavši da neprijatelji s mora nanj nenapadnu, utvrdi se što bolje, ter bi u stanju ne samo odrieti se Saracenima, koji su nanj navaljivali, ali s pomoćju Dalmatinah, i istočne carske pomorske čete otidje im u potjeru tja do Beneventa, pak i do Kapue. Dubrovnik udrè na velike muke, kad dočuje bosanske smetje, ter da se ukloni od takog nabunjena komšiluka, liepo se pogodi s istočnim carom, da ga brani. Uz to ustroji mu se novi način u vladi svojoj, jer vlastela, unuci utemeljiteljah svojih, i njeki odlični Bošnjaci, koji su se bili ukućili u Dubrovniku, počeše upravljati sa svim, i sve osobitom vlastju vladati. Rečena vlastela su viećala, a puk nije se već u ništa prtio. Dubrovnik drimi na dar od bana Kelmskoga otok Mliet, pak i župu mu darovà njezin posiedatelj. Sve onda mu je napredovalo liepo, veselo i krasno. O ovom gradu govorit ćemo u dulje u sedmoj dobi. Korčula otok prvih vremenah, kad su se Srblji i Hrvati podielili, ostane pod Srbskom. Od god. 841. do 1000 Neretvani su njom vladali. Ali nakon njekoliko doba ona skine tudji jaram, ter počme se po sebi vladati,

dokle skupnovlada mljetačka nepodà porodici Zorzi iz Mljetakah, koja je svedj bila pod mljetačkom obranom. U vrieme kad su se Ugri i Mljetčići bili, ovi otok sliedom je sliedio udese ostalih otokah, i primorskih gradovah. Srblji, koji od Cetinje do Drine s prva su se razširili, zabavljali su se podići razvaljeni grad Naronu. Novi stanovnici izkali, su što su bolje mogli, popravit ga; ali niesu imali ni uma, ni podobnosti, ni načina za uzdignut ga na prvo veličanstvo. Ništa ne manje ovaj grad bio je od velike vriednosti do god. 1464., u koje doba ga razore Turci, kad su osvojili Bosnu. Okolo god. 660. Neretvani biahu ustrojili skupnovladu svoju. Povjestnici kažu, da su imali svoje župane, i bana velikoga. Govorili su Neretvani *naški* (srbski), ter tom samo riečcom iliti izrekom odlučivali su se od Hrvatah, koji su svoj jezik zvali hrvatskim.

Poganci vjerom, dali su se na gusarenje; ter osmoga vieka Mljetčići bili su usilovani držati za obranu trgovačkih brodovah svojih ne malo drugih bojnih brodovah, koji su često dolazili do rukah s Neretvanima. Budući da su napadali na otoke i luke dalmatinske za porobiti svaku, ime Neretvanah učini se veoma strašno. Mljetčići za dvie godine vojevali su u početku IX. vieka, pak se smire s Neretvanima god. 832., i podlože im se plaćati njekoliko jasprah svake godine, da ih puste slobodno broditi jadransko more. Neretvani začmu u pameti gospodovati istočnim otocima Dalmacije, pak ih podvrgoše sebi. Malo manje za dva vieka oni su njim vladali. Do brzò njihovoj vlasti pripadne i Ston grad, ter u onoj prostranoj i dugačkoj luci mogli su hraniti brodove svoje. Nije već zaostalo drugo Mljetčićim, nego

se s njima pogadjati o haraču, koga su im imali platjati. Brodovi, koji su jedrili po Jadranskom moru, niesu imali drugo utočistje, već luku Višku; Neretvani dakle naume osvojiti Vis; pak nanj navale, i do malo razore, i unište onu sirakuzansku naseobinu, koja bješe jednom skupnovlada pridružena, a rimska kolonija pako, kad Saraceni navale na Dalmaciju, Neretvani su se š njima spriateljili, pak napanu na otoke liburniske, i ogole zemlje i kuće hrvatske. Njih su u konšiluku zvali Pogânce, jer kad su se obratili Hrvati, i Srblji na vjeru krstjansku, oni su još ostali u sliepilu poganstva. Budući da je istočni car bio oglasio, da kùpi vojsku, da pedepše bies njihovu, Neretvani zamoliše mu se, da ih čini okrstit, a da će oni poslje toga mirovati. Dopanè se to caru Vasilju, ter ih čini krstit god. 873. po putu svojih grčkih svetjenikah; s česa su bili odciepljeni od crkve katoličanske. Ali ni po tom putu oni se neodvrgnu od grdne lupeštine. Mljetčići odluče na njih navaliti, ter pošlju Petra I. Kandiana god. 887. sa 12 velikih brodovah. — Ova nadje kod Zadra brodbu neretvansku, pak se zarati, i malo da nepredobijè Neretvane. Ali ovi budući živjeli prijateljski s Dubrovčanima, primu u pomoć drugu pomorsku četu, kojom je vladao Vito Bobali Dubrovčanin, ter tuj izgine mljetačka vojska. S ovog dogodjaja Mljetčići bješe usilovani uzmnožiti Neretvanim harač svoj. God. 912. ponovi sè rat izmedju Mljetčićah i Neretvanah, ali se opet do brzo pomire. God. 940. gospodujuć Neretvani otoke Vis i Lastovo, prežali su na brodove, koji su brodili okolo, da ih porobe. Nu Mljetačka skupnovlada odluči svu svoju silu uložiti, i obratiti protiva Neretvanima, da im dodje vrha.

Sprave su bile strašne, i to se je sgadjalo god. 942. Kad Neretvani što im se prieti, odmah se pomire s Mljetčićima. Nu tiekom ovog istog vieka Neretvani bili su sasvim pokoreni.

Petar II. Urseol god. 991. uztegne platjat Neretvanim obećani harač. Neretvani se sdruže s Hrvatima, ter počmu napadati na brodove mljetačke, i činiti moge štete po jadranskom moru. Istočni carevi: Vasilj i Konstantin, braneći pokrajinu dalmatinsku, budući da su bili zabavljeni u boju proti Bugarim i Saracenim, dopuste gradovim dalmatinskim, da se uteku mljetačkoj skupnovladi. A ova nije vidjela časa, da zagrli taki sretni udes. God. 998. dužd Urseol dodje u Zadar, gdje bi veselo primljen, i gdje bi oglašen kaono gospodar Zadra, i kvarnerskih otokah. On se pobije s Hrvatima, i usilova Držislavá sina Krešimira II. da pita mir. — Svlada paka i osvoji sve otoke, i na svrhu i Neretvane, koji su mu se podložili ne poradi mljetačke sile, nego jer su im bili upali u mljetačke ruke 40 izmedju najplemenitijih Neretvanah, koje uhvate Mljetčići, kad su se vratjali iz Pule. U to doba Mljetčići postadoše prvi put gospodovati malo da ne svom pomorskom dalmatinskom krajinom.

Neretvani umiriše se; nu budući im počeo zanovetati Zakulmiski ban, oni se opet sdruže s Hrvatima. Poslje kad Koloman u početku XII. vieka okruni se, kaono kralj dalmatinski, ban zakulmiski osvoji silom Neretvu, tjak do Cetine, ter opet od tog vremena Neretva bi srbska; jerbo ban zakulmiski bio je podložen Srbskoj.

Omiš grad jednom bješe podložan neretvanskoj skupnovladi; nu kad ova propane, u njem se naseli svaki izgomet uzkokah, što su se podali na lupeštinu, o kojoj ćemo na drugome miestu besjediti. —

U kom stanju nalazahu se stari gradovi dalmatinski, to smo siemo tamo pokazali; tim ćemo ovdje prihitit naš razgovor s onog mjesta, gdje smo se ustavili. Samo ćemo nadometnut, da Zadar poslje avarskog porušenja u Dalmaciji uzdigne se kano prvi grad, u kom je pribivao grčki vladaoc ter kad bi porazen Biograd, stolno mjesto za Hrvate Dalmatince, učini se od velike važnosti; pak njegov biskup primi na dar od dužda Dominika Mikeli sve otoke, koji su bili pod vlastju hrvatskom; a od sv. otca pape Eugenija III. uzvisen bi na nadbiskupsku čast. U vrieme, kad je Emanuel Špljetom vladao, a Mljetčići Zadrom, nadbiskup zadarski nije htio biti podložan špljetskomu nadbiskupu, ter s opravah žiteljskih svojih mljetačka je skupnovlada na to pristajala. Papa Aleksandro III. godine 1177. uklonivši se sili Fridrika Bradocrvenoga stade biežat u Mljetke, ali prije zajedri do Visa, pak i do Zadra, gdje bi velikom častju primljen. Tuj on priznà i potvrdi nadbiskupa zadarskoga, komu dade za pomoćnika biskupa hvarskoga, jer Hvar, Brač i Vis biahu onda pod obranom mljetačkom; ter podloži rečenog nadbiskupa patriarki gradskomu.

Iza kako Hrvati izgube Biograd i Šibenik, niesu već imali nijednoga grada kod mora; s toga njekoliko bogatih obiteljih, koje su do skoro živjele skladno s gradjanima primorskim, pridju naselit se u primorske gradove; ter sa zemljama, kojim su na gornjih stranah gospodovali, i s blagom što su bili sakupili, i sa sobom

odvukli, uzmnože bogatstvo rečenih gradovah, gdje su bili liepo primljeni, i gdje počmu živjeti, kako da su rodjeni gradjani. —

Rekli smo, da zadarski nadbiskup bi podložen gradskomu patriarki; jer su se bojali Mljetčići, da razdvojena crkovna vlast nebude im štetna. To Zadrani niesu mogli podniet, ter poslje smrti Lampridija svoga nadbiskupa niesu htjeli pitat da im novoga potvrdi gradski patriarka. S česa se oni zavade s mljetačkom vladom, ter potjerahu mljetačkog upravitelja, i sa svoje dobre volje podlože se ugarskoj kruni. O tom savezaju Zadar se pogodi s Belom III. god. 1181., komu se podloži i ostala Dalmacija, i još Bosnia, gdje je Bela braneći se proti Emanuelu, bio razširio gospodstvo svoje. Mljetčići, koji biahu oslabili vojsku svoju boreći se grčkom silom, niesu smjeli udariti na dalmatinske gradove, već su samo zadrnjivali u njihove trgovine, pak osvojiše njeke zadadne otoke, ter postave kano vladaoca u Kesi gradu na Pagoskome otoku jednoga Mljetčića. Nu nakon malo vremena Mljetčići, poznavši važnost grada Zadra, navale, da ga osvoje. Dodje vojska do rukuh god. 1190. kod *Punta Amica;* nu Ugri predobiše Mljetčiće, utvrde se u gospodstvu svome. Prem da se je mutilo mnogo i radilo sa strane mljetačke, kako bi opet posvojila Dalmaciju; ništa nemanje niesu joj Mljetčići mogli ništa nahuditi do god. 1202., u kojoj duždъ Enriko Dandolo zaveze se put Palestine sa silnom križarskom vojskom, izmedju koje biaše mnogo francuzkih križarah. Kad Dandolo dodje pod Zadar, ustade tute; pak ga do brzo opaše, i jurišom uzme, izvan crkavah razori do kamena; a pobije sve stanovnike, keji niesu mogli uteć, ili za-

tvoriti se u crkve, pak porobi sve, što mu dodje do rukuh. Ovò nemilo napadanje za uvieke je pocrnilo mljetački obraz, jer nebi bili ni hajduci takom grozovitom okrutnostju navalili. Zadrani, koji utekoše prije ove jadne i težke nevolje pod obranu vlastitoga kralja svoga, povrate se nakon malo kući, i prije tri godine danah ponove razvaljene sgradje, ter počmu gusariti po moru, da bi se na koj način naplatili od štetah, koje im je prokleta mljetačka sila učinila. Nu Mljetčići nieśu sa svoje strane lastovali, već su podigli prama Zadru tvrdjavu sv. Mihajla, eda bi ukrotili rečene osvete. Bernardo špljetski nadbiskup blagom, koje je utišilo viteze Vrane (gdje bješe utvrdjeni samostan, koga kralj Andrija podade na dar Božjakom (Templarom), pogodi se s gradom Gajete, da skoči Zadru na pomoć; ter do malo osvoji i razori tvrdjavu sv. Mihajla; a vojnici mljetački, što su se ondje našli, biahu svi posječeni. Plati slano šptjetski nadbiskup, što se je uprtio u zadarske stvari, jer mljetačke galije porušile su mu sve sgradje, i baštine, koje je on imao u Vranjici kod Solina u kojoj se drži, da bješe jednom rimska brodarnica. Ali sv. otac papa, obaznav što se je ondje doradilo; izkao je svaki način, da pomiri Zadar i Mljetke; ter se na svrhu pogodi, da jedan Mljetčić, odredjen od mljetačke skupnovlade, dodje u Zadar, i tuj bude veće kako zadarski obranitelj, nego kano mu gospodar. —

Nu nesloga, koja zavladà izmedju hrvatskih porodicah u Dalmaciji, umrtvila je napriedak narodu hrvatsko-dalmatinskomu. Andrija II, brat Henrika ugarskog kralja, u doba kad je vladao Dalmacijom i Hrvatskom, kano vojvoda, utvrdi Omiš grad, da bi mogao lakše uz-

držati pod sobom otoke Hvar, i Brač. Ovaj isti kralj, koj sadje u pomoć Zadranima, kad im je Dandolo razorio grad, ovlasti Omišane, da gusare po moru, i da Mljetčićim čine štete. Nakon njekoliko doba pomiri se Andrija s mljetačkom skupnovladom, i odluči sdružiti se s križarima na odkupljenje svete zemlje. On se dodje ukrcati u Špljet, gdje se biahu skupili brodovi, koji su su imali zajedrit put istoka. Kad se križarsko brodovlje odmakne, i dočim Mljetčići biahu usilovani zadržati se u Arcipelagu radi kandioske nabune, Omišani prihrate svoje gusarstvo, ter niesu štedili ni po suhu, ni po moru daviti sviet. Malduk Kačićeva roda, silovito gospodujući po Poljicih i po Primorju makarskome bi poglavica, i opravitelj svakog omiškog nasrtanja. To razbojstvo dodje do ušijuh sv. otca pape, koj po putu Akoncija svoga poslanika, god. 1221., čini da ustanu na oružje Špljet, Trogir, i Šibenik, pak da udare na Omišane. S toga ovi biahu usilovani pokoriti se, ter užgu brodove svoje, i zakunu se, da neće već napadat na krstjanluk. Za njekoliko godinah Omišani su bili od besjede; ali tako lako nije staru ćud promieniti. I doisto nakon malo godinah Omišani tako su strašno navalili na otoke Brač, Šoltu i Hvar, da Gargan bješe špljetski upravitelj usilovan krenuti se sa 1200 junakah, da brani rečene otoke. U toj prigodi Gargan ostavi na Braču 50 svojih vojnikah, da brane otok. Ovi vojnici, (čim se na Brač priveze Osor sin Maldukov s Omišanima, iza kako ogoli Šoltu), uhrabre Bračane, te se počmu junački biti s dušmanima. Sreća im priskoči u pomoć, i pade im u ruke Osor i brat mu Pribislav, kad su se htjeli ukrcati i natrag udariti. Ovi Kačići niesu bili oslobodjeni, nego

kad Omišani povrate oružane brodove, koje pohvataše, i kad podadu zakladnikah, i na svrhu, kad se zakunu, da, neće već napadati ne samo na Spljetjane, i bližne otoke, već i na koj mu drago ini narod.

U tieku ondašnjih vremenah dojedri iz Mljetakah u Zadar sveti otac Frane utemeljitelj malobratjanskoga reda; ter u Zadru, u Pasmanu, u Trogiru, u Špljetu i u Dubrovniku sagrade se do brzo malobratjanski samostani, pak počme narod bogoljubstvom ukrotjivati povolje svoje, i to veće uljuditi se.

Nu god. 1240. Tatari, grozoviti narod iz Azije, napanu na Rusku i Poljsku, pak prieko gorah karpatskih sunu se na Ugarsku. Bela IV. ugarski kralj uputi se s vojskom svojom put Strigove, a kad dodje blizo Pusta, Tatari se odmah š njim zaratiše, i predobiše ugarsku vojsku. Bela prije nego se počme bitka, bio je poslao u Dalmaciju Mariju ženu svoju, koja bješe kći cara Laskarija, i to sa svom obitelju, i blagom; ter ona se zatvori u tvrdjavu Klis poviše Solina. Kad ugleda, što mu se dogodi u boju kralj Bela, brže bolje uteče u Austriju, pak u Zagreb. Krvoločni Tatari sve su rušili i robili oname prieko Dunaja. Čovjek odmah protrne i naježi se, kako pri skončanom udesu svoga života, kad štije kakav razsap učini onaj kleti narod! God. 1241. tatarski vodja Batukan, čuvši da je u Zagrebu kralj Bela, odmah mu se pospieši u potjeru i tu Zagreb razori; našto Bela s ugarskom vlastelom okrene put Špljeta. Fridrik, i Frankopani, gospodari Krka otoka, dodjoše Beli na susriet, ter mu podadu i jasprah, i ostalih stvarih, što mu je trebovalo. Batukan brže bolje stade da stigne Belu, ter kad ču, da je pobjegao u Dalmaciju,

pusti za malo vojsci svojoj, da se odmori u Hrvatskoj, gdje su mnogo razbojstva činili, i pili ugarska vina u lubanji hrvatskih glavah, pak se uputi kroz Kršku dolinu prieko Ribnice prema crkveničkomu jezeru, i utabori se u mjestu Taboru, njegove pako čete razpršiše se i robiše medju Riekom i Bakrom. Bela bjaše njekoliko prije došao u Špljet s obitelju ali ni ovdje nije imao mira, jer drugi tatarski vodja Gajdan, popalivši Sriem i okolicu medju Savom i planinom Ozlicom, razoriv opatiju Topusko, udari na Liku i Krbavu, a napokon provali u Dalmaciju i padne pod Špljet, a kad Bela ni ovdje nebje siguran uteče u Kliš, a zatim pridje u Trogir grad, koj bješe bolje, nego Špljet utvrdjen. Gajdan doleti do Trogira, ali tuj nadje duboke jame okolo grada, gdje niesu mogli vojevati konjanici njegovi. On počme mititi Trogirane, koji su činili prići kralja na jedan kuk, koj se nazvà *Kraljevac;* nu Trogirani niesu dali o ničem ni opepeliti. U to vrieme navali Batukan na Belu, na Jelenskom sada baš po tome zvanom Grobničkom polju sraze se obje čete, Batukan osta na bojnom polju a Tatari budu hametom potučeni. Saznav za to Gajdan, i videći, da nemože tuj s Hrvati ništa učiniti, preko Šibenika, i Knina krene u Bosnu, i u Srbiju, pak iza kako poruši mnogo miestah vrate se u Aziju. Iz medju ostale vlastele, koja su pratila kralja Belu u Špljet, bješe Viljelmo sin Baldovina bizantinskog cara, komu bješe namjenjena za ženu Margarita Belina kći. Nu rečeni kraljević s toliko muke i truda, što je podnio na ovome putu, smrtno se razboli, pak umriè na 20. travnja, i bi ukopan u stolnoj trogirskoj crkvi izpod pripoviedališta, gdje mu se još grob

uzdrži. A nakon malo mjesecah umrieše mu i vjernica Margarita, i sestra joj Kata, koje su bile ukopane u mramorskoj kamenici, što se nalazi na velikih vratih crkve sv. Dujma u Špljetu.

Onog doba Zadar nije mogao trpjeti mljetačko lukavstvo, ter je potjerao upravitelja, i gradobranu mljetačku; pak se podloži kralju ugarskomu. Ovaj mu pošlje kano vladaoca bana Dioniza; nu god. 1243. Mljetčići navale na Zadar, ter ga usilovahu, da pripoznà mljetačko gospodstvo, i da primi za svoga samovlastitoga kneza, i dva savjetnika one Mljetčiće, što bi mu skupnovlada poslala, i takodjer da primi mljetačku gradobranu; zatim da utvrde još bolje gospodstvo svoje Mljetčići iskali su mu, da pošlju 100 zakladnikah, izmedju kojih 15 od najplemenitijega roda. —

Od kada Koloman ovlasti Šibenik, Trogir, i Špljet, da se posobitim svojim zakonim vladaju, potomci mu kralja Bela III., Imbro, Andrija, i Bela IV. niesu drugo činili, nego uveličavali take vlasti. S toga izmedju ostalih stvarih Trogirani dobiše selo Ostrok, koje se nalazi po više Lušićah na Ostričinah. To probudi silnu zavadu izmedju Špljetjanah i Trogiranah, tako da su tri puta došli do rukuh; nu predobiše vazda Trogirani. Zlih vremenah, pokli gradovi dalmatinski na mjesto se ostranjivati, imali su se sve to veće skladati u ljubavi, i u opravah, da im se uzvisi, i ukrasi lovor slobode i mogučtva! Nu Špljetjani, uvidiv se u svojem natjecanju osramotjeni, zamole se Ninoslavu, bosanskom banu, da im dodje u pomoć. Ninoslav s velikom vlasteoskom, i vojničkom družbom sadje u Špljet, ter mu osveti stanovnike, budući učinio velike štete na polju trogirskom.

Zatim se on vrati u Bosnu, i ostavi Šuru Rikarda, kano namjestnika svoga u špljetskoj vladi. Trogirani se tuže Beli IV., koj zapovjedi Dionizu hrvatsko-dalmatinskome banu, da pedepše Špljetjane, a knezu Kostrumanu, da pokori bosanskog bana. Dioniz s Trogiranima navali na Špljet, predobije ga, ter ga usilovà, da plati troške, da pust: Ostrok, i da se umiri. Špljetjani videći se onako umiljeni stanu misljeti, kako će glavu podignut, ter imenovahu biskupom svojim Ugrina Magjara, koga Bela IV. mnogo ljubljaše, i na taj način steku opet kraljsku milost. God. 1245. Bela IV. sadje u Dalmaciju za uredit malo bolje dalmatinsku pokrajinu, pak god. 1251. vrati se opet i dodje u Špljet. U to vrieme učini sabor kod crkve sv. Petra u Novom kod Trogira, i tuj je sudio vrh njekih glavnih kavgah. God. 1264. on je imenovao Stjepana sina svoga dalmatinskim i hrvatskim vojvodom, ter ga posla s kraljicom, i s velikom vojskom, da mu se Dalmatinci zakunu, da će mu biti vazda vjerni. Kad dodje Stjepan u Dalmaciju, on počme braniti proti Solinjanim svoje Ugre, koji su s Klisa napadali na vinograde i na polje solinsko, pak je branio nepravedno i Trogirane proti Špljetu. U tom se Stjepan ukaže da nije bio doduše spljetski prijatelj. Kad umriè Bela IV., sin mu, Stjepan zabavljao se je osobitim načinom o ugarskoj vladi; ter Spljetjani, da prihvate svoje, sadruže se sa Šibeničanima, pak su silom hotili otet ono, što im je pristojalo. U to doba, i nakon 3 godine vlade svoje priminu Stjepan, ter ga nasliedi sin mu Ladislav još pripuklo momče. Ovaj kralj uputi odmah Nikolu hrvatskog bana, da umiri Špljet i Trogir, ter vrati Spljetčanim sve što im je Bela IV. oteo, i podao Tro-

giranim. Nu niesu se oni tim umirili, već su se postavili pod obrane sudacah, koji osude, da sve bude na mjestu, kako je bilo prije nego Tatari navale, i prije nego se zametne prva zavada izmedju rečenih gradovah.

Vlastolska kuća Mrmonje Šubića, koj bješe jedan izmedju dvanaest zastupnikah, što su poklonili Dalmaciju pod obranu kralja Kolomana, poslužila je u mnozih prigodah ugarsko vladanje, ter Bela IV. učini Stjepana Šubića knezom bribirskim. Ovaj knez do duše bi bistra uma, i velike moći tjelesne i duhovne, i bješe podoban, da podigne svoj narod na staru slavu. S toga on pobrinu se umiriti gradove Spljet, Trogir, Šibenik, i Zadar, i otok Rab, pak im se bavi izdignuti trgovinu, obrtnost, i brodarstvo. On na gori Jablanić sagradi Jablanac grad, u koj se nasele stanovnici otoka Raba. Rab u davno vrieme imao je skupnovladu svoju. God. 1018. podloži se ovi otok platjati svake godine mljetačkoj vladi u ime harača 10 litricah svile, oli 5 litricah čista zlata: tim se vidi, da se je u Dalmaciji prije nego u Italiji počelo bube hraniti. Za Stjepanova života Dalmacija i Hrvatska počmu obogativati se, i bratinski se ljubiti. Nakon Stjepana Šubića, Pavao Subić bi ban Dalmacije i Hrvatske, čim sin mu Jure bješe upravitelj pomorskih gradovah. Ova obitelj bi premoguća u ovoj pokrajini, ter god. 1290. kad Kumanci ubiju Ladislava, budući Ugri priznali za svoga kralja Andriju III., Mljetčića, a budući Marija kraljica napuljska, sestra pokojnomu kralju Ladislavu, izkala za djecu svoju ugarsku krunu, rećeni Pavao Subić postaraše se, kako će podupriet kraljicu Mariju. On otidje dakle u Pulju, ter s mnogo brodovah doprati u Dalmaciju kraljevića Karla

Roberta, i s njim se utabori na konjskom polju daleko tri ure hoda od Špljeta. Nu Špljetjani niesu se htjeli pokloniti Karlu, kako kralju svome; jerbo su držali za Andriju. Nakon malo ban Stjepan Šubić i sin mu Jure odprate Karla do Zagreba, gdje bi primljen velikom čast'ju, i bi pomazan po nadbiskupu ostrogonskom za ugarskog kralja. Kad to dočuje kralj Andrija od tuge i žalosti umrie. Stranke njegove izaberu mu za posljednika sina českog kralja Venceslava, koj neimadjaše nego samo tri ljeta. Dalmacija uz to nije znala, koga će kralja pripoznati, radi česa u svom obćenome pismu ulagala je rieči: *Prazna kraljevska stolica.* Nu sveti otac papa Bonifacij htjede pod crkvenim proklestvom, da svaki uzdrži Karla Roberta kako vlastita ugarskog kralja. Karlu dakle pokloni se Dalmacija. Ma kako smo pripoviedili, Zadar je čamio pod mljetačkim jarmom, dok su ostali dalmatinski gradovi uživali slobod svoju pod štitom vlastitih zakonah. Budući paka obitelj Šubićah sasvim silna i moćna i ovlastjena vrh pomorskih gradovah, Zadar naumi skinuti s vrata težki svoj jaram, i sadružiti se s ostalom pomorskom bratjom. I, da to steče, veoma podobna stvar mu se učini okletva Tiepolova u Mljetcih, i papino proklestvo proti Mljetčićim, ter god. 1310. iz nevarke Zadrani navale na tvrdjavu, koju su Mljetčići branili, pak razoružaju stražare, i zatvore upravitelja i savjetnike mljetačke. Mladin, sin bana Pavla Šubića, u čigovu pomoć u se uzdali i Mljetčići, imenovan bi zadarskim upraviteljem, i u toj vlasti do brzo bi potvrdjen pečatom Karla Roberta, koj se odmah postavi braniti proti skupnovladi mljetačkoj Zadrane, koji su mu se javno predali. Mladin s prve počme

braniti Zadar. Mljetčići uzto pozovu Katelance, kojim četovodja bi Dalmazio, pak stanu da obsjednu Zadar. God. 1312. Karlo Roberto umiri sve buntovnike ugarske, ter je bio drača u oku Mladinu banu, koj se je strašio, da mu kralj nezaprieči put, na koj su ga tjerale silne pohlepe njegova srca. S toga Mladin stade radit o izdaji, ter se počme dogovarati s Mljetčićima, da će im predati grad, ako se umire bez nijedne nagrade. Ma o tom se niesu mogli pogoditi; radi česa Mladin primata Dalmazija i Katelance, da izdadu Mljetčiće. To mu otidje na ruku. Nu Mljetčići se okane u svojoj opravi, ter prignu Zadar, da on isti izabere svoga upravitelja, nu da ga ima potvrdit skupnovlada mljetačka, i ugovore se, da Mljetčići neće u Zadru držati vojske svoje, pa za uvjeriti to veće u tomu Zadrane, razore mljetačku tvrdjavu u Zadru. Tom pogodbom Zadrani nadjoše se u družtvu, a ne pod vlastju mljetačkom, ter oni potvrde za upravitelja svoga, bana Mladina. Kad se Mladin oglasi gospodarom Zadra grada, odmah počme samosiljem i nepravdom sve premetati. Iz medju ostalih stvarih htjede on usilovati Trogir, da mu dá čisti list s podpisom, da mu može podati zakone, koje Mladin hoće. Pa budući da mu se je Trogir u tom suprotivio, skupi Mladin omišanske i skradinske brodove, pak god. 1315. udari na Trogirane s kopna i s mora. Mljetčići niesu dangubili, da se okoriste u toj prigodi, ter se zavezoše na pomoć Trogiranim; a ovi s te pomoći uhrabreni odole Mladinu, pak se doklone skupnovladi mljetačkoj. Pogode se Trogirani s Mljetčićim, da na čelu obćenih pisamah svojih imadu najprije imenovati kralja ugarskoga, pak dužda mljetačkoga. Niti je

to bilo bez kakve hitroće, jer na taj način hotio je Trogir uzdržati slobod zakonah svojih izmedju dva gospodara, od kojih je mogao izmjenice uhvati se, da će ga braniti. Ali nije tuj dospjela razpra zavedena, pokli nakon malo s galijama mljetačkimi Trogirani, i Šibenčani udre na bribirske brodove; ter Trogirani podadoše mnogo jada i štete Omišanim; a Šibenčani upališe bribirske brodove u Skradinu, i unište sve shrane, što su utištile bribirske knezovine. Na dospietku onoga lieta Karlo Roberto sadje u Dalmaciju, pak se ustà kod Knina. Uzpregne gnjev svoj proti Dalmaciji, što se pridruži k Mljetčićim; ter upoznav, pa se je sve to dogodilo s Mladinove nezasite oholosti, zatvori Mladina u Ugarskoj, a zapovjedì Juri Mladinovu bratu, da mu se preda. Jure jok nije mu se htio predati, već mu se stade protiviti, i to sve veće onda, kad kralj bì usilovan vratiti se u Ugarsku, da umirí nabunu, koja biaše se ondje podigla. Istom se odaleči kralj, Jure napane na Trogir, na Šibenik, i na Knin; pa kad se zarati s Neplicijom Lapsanovićem kninskim gospodarom, upane mu u ruke, i bì u tamnu tamnicu zatvoren. Takodjer i Pavao Šubić, knez kliski, i ini njeki ove porodice stanu se zaludu braniti, ništa nemanje nego da vide kao što vidjoše rasuće kuće svoje. Nin grad, koj bješe iz medju poglavitih hrvatskih gradovah, videći, da je samosilje, i inad zavladao domovinom, i da se Trogir i Šibenik podvrgoše pod štit skupnovlade mljetačke, i on ih sliedom sliedjaše, pak i Spljet nakon malo postavi se u njihovo družtvo. Evo uzroka tolikih naših nesrećah, koje nas sdvoje i bace u naručaj, i u okov lukava tudjinca. Pa, ako se opet uvuče u Dalmaciju mljetačka vlast, nije se

po ništa strgnuo oni savezaj, koj je bratimski združivao vas hrvatski komšiluk. I tako sdruženje prudilo je mnogo Dalmaciji; jer su svi u miru i skladu živjeli, ter su se dobro prometali jedni trgovinom, a drugi radnjom, pak su se uzdali, da ako im bude do koje, jedni će drugim skočiti na pomoć. I baš do brzo prijavi se prigoda, u kojoj rečeni savezaj bješe im od velike koristi. Izza kako obitelj Šubićah prognana bi iz Dalmacije, nalazio se je na velikom glasu knez Kninski u vrieme, kad bosanski kralj Stjepan naumi raširiti gospodstvo svoje vrh Dalmacije. Nu bojeći se Dalmacija, ako joj se Stjepan popne na vladu, da joj neponovi strast i nevolju bribirskih vremenah, zaprosi i primi 400 junakah iz Zadra, Trogira i Šibenika, koji skoknu na noge, da smetu tako bosansko natjecanje. U toj prigodi zagledaše se svi pomorski krajevi u Neplića kninskoga kneza tako silno, da ga kralj Karlo uzdrža, kaono nabunika, ter ga oglasi nepriateljem svojim. Neplić nije se s toga ništa poplašio, već se stade inaditi s Karlom, da mu pokaže veliku moć, koju je imao u dalmatinskoj državi. I ta oholost tako ga zasliepì, da je ponovio muke i jade, na koje jur bješe udrila Dalmacija izpod nemilog Mladina. Unuk mu Konstantin ucvieli gorko Šibenik grad, ter kad se to razglasi, svi gradovi sdruže se, i pozovu na pomoć Mljetčiće, pak navieste Npliću, da ako neplati štete, koju su primili Šibeničani, da će oni oružjem u ruci svu njegovu obitelj izkoreniti. Neplić ugledav one sprave, klonù duhom, ter se podloži izvršit, što mu bi naloženo. U toliko umriè Karlo Roberto, a uzvisi se na prestolje sin mu Ljudevit, mladić u sedamnaestomu ljetu života svoga; i to bivà god. 1342. Ljudevit odmah zače u pameti svojoj, da će sasvim pridru-

žiti Dalmaciju k Ugarskoj, i da će ovdje uništit mljetačku moć. S toga odluči podložit si onu hrvatsku gospodu u Dalmaciji, koja je trla puk. Pošlje on dakle Nikolu Frankopana, da obsjedne Knin. Budući da se udovica pokojnog Neplića nije htjela odmah predati, Ljudevit sa 20 hiljadah vojske sadje u Dalmaciju, ter on čas napane na Knin, i na kneze Korbavije. Ali one grane Šubićah, koji su ostali u Ostrovici, u Skradinu, i u Klisu niesu se htjeli da podlože, već se pridruže k Šibeniku, Trogiru, i Spljetu, i uhvajući se da će im Mljetčići biti u pomoći, počeše bielodano suprotiviti se kralju Ljudevitu. A kralj uvidiv, da neima brodovah, ni ostalih stvarih, što su mu trebovale u onom boju, vrati se natrag u Ugarsku, da tuj čeka bolje prigode, kako će steći, što je do duše želio. Mljetčići u ono doba svojim hitrim lukavstvom izkali su ne samo uzprijateljiti se s gradovima pomorskim, već i s ostalim velikašima, što su u Dalmaciji gospodovali. Pa videći, da na liepo nemogu ništa dostignuti, a oni se tajno s velikom pomorskom vojskom zavezoše god. 1345. pod Zadar, ter ga obsjednu s mora i s kopna: i zapitaju, da se razvale zadarski zidovi i da se uvede u grad mljetačka gradobrana, i da se pusti, da upravitelj mljetački po volji zapovieda zadarskim gradom. Zadrani odbace taj nadgovor, ter odluče braniti do konca slobod svoju. Kad kralj Ljudevit ču, što se sgadja, sadje s velikom vojskom, ter se ustavi kod Semelića 8 hiljadah sežanjah puta daleko od Zadra.

Dne 1. srpnja god. 1346. dodjoše neprijatelji do rukah, ali Ljudevit uvidivši, da nemože nadhrvati Mljetčiće, udre natrag; i tim nemila kob priduši Zadar, koj

nakon bezkoristna junaštva svoga, otvori vrata sili mljetačkoj, i sebi postavi na vrat težki jaram mljetačkoga samosilja. Ljudevit, da osveti brata Andriju, kralja napuljskoga, koga žena obnoć zadavi, sakupi silnu vojsku, ter preko Lombardije otidje u Napulj, koga osvoji, pak okrene put Barleta grada, gdje se ukrca i vrati se u Dalmaciju. On se ustavi njekoliko u Vrani, koju podloži baš onda, kad je došao Zadranima u pomoć. Sada spozna od kolike bi mu bilo koristi slobodno brodenje po Jadranskom moru, da može uzdržat vlast svoju u napuljskom kraljevstvu; s toga pogodi se s Mljetčićima, da će mirovati za osam godinah danah. To su jedva i čekali Mljetčići; jerbo su im prietili nepriatelji po svud na okolo. I doisto nakon malo Genovezi navieste im boj, pak se zarate, neuprtiv se Ljudevit poništa u te stvari. Ali god. 1355. kad se pomire ti nepriatelji, i nedopustiv, da Ljudevit uloži sa svoje strane koju besiedu, razdraži veoma Ljudevita, koj zato proglasi, da će im na sramotu zavladati Dalmacijom, ter primatà k sebi u pomoć patriarku oglajskoga, i Franu Kararu paduanskog gospodara. Do brzo eto ti Ljudevita, gdje napane na Treviz, a hrvatski ban s velikim uspjehom i nadom navali na dalmatinske gradove; budući, da je bio oznanjen, da su već Dalmatinci mrzili na mljetačko gospodstvo. Istom Ljudevit boj zametne u Italiji; najprije izmedju dalmatinskih gradovah uzbuni se Špljet, koj se dne 8. srpnja prihiti oružja. Hrabri Špljetjani održahu se junački protiv mljetačkoj sili; pak postanu dobitnici, i usilovahu mljetačkoga kneza, da im predade ključe od grada. Tako su se isto podnieli i Trogirani dan poslje, ter su poslali poklisarah k Ljudevitu; moleći mu se, da

ih primi pod krilo ugarske obrane. Niesu se već ni Zadrani lienili u toj navadi; jerbo se tajno dogovoriše, pak ustanu na 13. rujna iste godine, i u sried mrkle noći udare na mljetačke vojake. Strašna, duga, i grozovita bješe ta bitka, u kojoj Zadrani predobiše Mljetčiće. Prodje taki plamen po cieloj Dalmaciji; s česa do malo sve se primakne, i podloži ugarskoj kruni. Ljudevit, koga sreća tada slavno obdari, prigne se uročiti mir, koga su mu prosili Mljetčići; ter se pogodi, da se mljetačka skupnovlada sasvim odreče od Dalmacije, i da se njezin dužd neima već nigda imenovati kao vojvoda dalmatinski, pak da se neima ona prtit u nijednu stvar, što se tiče Dalmacije, ili kraljevskih ugarskih pravah; i takodjer da mu odmah ona podloži sve otoke jadranskog mora, prem da Ugri niesu koga odprije posjedovali itd. To se ugovori i potvrdi na 18. veljače g. 1358., ter Mljetčići izpuste iz rukah ovu državu, koja im je bila od velike potrebe, da mogu močno uzdržati gospodstvo svoje. Nakon ovoga dogodjaja odahne dalmatinska država, i počme mirno, skladno, i srećno živjeti zajedno s hrvatskom bratjom svojom u ugarskoj kraljevini. Onog doba tvrdjava Klis bila je u ruci Lele majke Mladine IV., koja se nije htjela predati Ljudevitu, nego se je branila s niekoliko vojnikah Stjepana kralja Rašije.

Ljudevit uzvisi bosanskog bana Tvrtka, ter ga prozvà kraljem bosanskim. Čuvši to branitelji Klisa, izdadu Lelu, i predadu Ugrom tvrdjavu; s toga Ugri od Kvarnera do Kotora raširе gospodstvo svoje. Prem da Ljudevit potvrdi Spljetu, Trogiru i Šibeniku i ostalim gradovim, koji su mu se dobrovol'no podložili sve nji-

hove osobite vlasti; ništa ne manje po viših obćenih porezih, i po ostaloj službi, što se tiče svakog podložnika, uredi on sve, kako se je pristojalo po pravu. Ta oprava biaše veoma svjestna; jer njeke sloboštine, što su osobito uživala u gradovih njeka vlastela, bile su smutile mnogo gradjanah proti plemićim, koji su htjeli gnječit narod, i koji su ga tako ter kad uvriedjivali, da dodjoše ćestje i do rukah. Ljudevit po putu svojih poslanikah brinu se, da procvietà u svem Dalmacija; s toga podade joj za opravitelje njekoliko izbranih Genovezah, koji su znali kako se ima ukrasiti i uzdignuti obrtnost i trgovina pomorskih gradovah. —

God. 1370. pošalje on u Dalmaciju Karla sina Ljudevita dračevskog duždа, da njom vlada. Karlo ustavi se u Zadru, a pošljè njekoliko svojih namjestnikah u ostale gradove. U to doba Mljetčići imali su odpratit u Carigrad cara Ivana Paleogola, i tom svrhom spravljali su silne oružane brodove. Ljudevit bojeći se, da Mljetčići nebi uzgred navalili na Dalmaciju, sadje god. 1371. do mora, da bi branio, ako do koje bude, ovu državu. God. 1376. otidje Karlo Dračanin u Napulj da se prikaže kao kralj ugarski, budući da su ga podupirale njeke stranke, koje su ga učinile neharnikom dobročincu svome. Karlovo natiecanje smuti sve s mora do Hrvatske i Bosne; s toga još sve ugarsko kraljevstvo ustrese se, i počme ginuti, čim Turci napanu, da se okoriste u toj smetji. —

S prednjih dogadajah svedj su se krivim okom gledali Mljetčići i Ljudevit; tim iz medju njih zametne se boj god. 1378. Patriarka Ogleje grada, i samovlastiti padovanski gospodar, i Genovezi pridruže se Ugrima,

a kralj ciparski i samovlastiti milaneški gospodar združe se s Mljetčićima. Vitor Pisani vodja pomorske mljetačke čete ukrca se odmah, i zajedrì, da navali na genovezke galije prije, nego ove dopru do jadranskog mora, i prije nego se sdruže s oružanim ugarskim brodovima. I doisto kod Ancija zametne se težka bitka, gdje Mljetčići polome genovezke brodove, ali i oni jedva jedvice dopru do Arcipelaga, i onamo stanu načinjat svoje brode, koji biahu primili velike štete. Nu Genovezi trenom oružahu druge galije, ter dojedriše do jadranskog mora, i uljegoše u luku trogirsku, koja im se je činila za njihove potrebe veoma sgodna, budući da su mogli lako izać iz luke i sa strane od istoka, i sa strane od zapada. Načiniv Pisani brode svoje, krene put Dalmacije. Uzgred napane na Kotor i osvoji ga. Ovaj grad god. 1204. podloži se srbskom i raškom kralju Stjepanu; ali četrnaestog vieka postavi se pod obranu ugarsku. Nakon toga Pisani navali na Šibenik, komu veoma škodi; pak se zaveze do Zadra; pokle je cienio, da se tuj nalazila pomorska genovezka četa. Pa kad obazna, da su mu nepriatelji u Trogiru, namah odjedri onamo, pak napane na dušmane. Sreća mu je loša bila, jer su se Genovezi hrabro borili, ter usilovahu Pisana, da brže bolje natrag udari, i da se otidje zabit u Polu, da načini brode svoje. Genovezi s te sgode gospodovali su jadranskim morem, i podavali su velike muke Mljetčićim. Skupnovlada usilovà Pisana, da opet udari na Genoveze. Pisan god. 1379. uputi se da zametne boj s nepriateljima kod Trogira, ali kad vidjè njihove sprave, i uvjeri se, da nebi mogao odoljet im, vrati se u Polu. Ali niesu Genovezi stali rukama podvitim, nego su napali na Polu,

i pozvali na megdan Pisana. Ovaj im se junački ozvà. Zarati se Lucian Dorija pomorski četovodja genovezki, i pogine u toj bitki, ali Genovezi polome mljetačke galije, i 13 ih za sobom potegnu do Zadra, dočim Pisan sa tri galije uteče u Poreč. Mljetčići u to doba izgubiše Rovinj, Umago, Grado, i Karole, što osvojiše Genovezi, koji bez krzmanja spraviše se satrt mljetačku silu. —

U Zadru se je čekao iz Genove Petar Dorija, da se postavi kao nadvojvoda ugarsko-dalmatinske pomorske sile. Petar Dorija, došav, da neostavi ništa za sobom u ruci mljetačkoj, osvoji Kotor i Šibenik, pa sa 52 galije uputi se put Mljetakah. Odmah osvoji Kjodju, ali nije se umio liepo služiti srećom svojom; jer miešte da navali na Mljetke, ustavi se kod Kjodje. Mljetčići, ugledav što Dorija radi, zatvore mu ustja Kjodje grada i usilovaše ga, da se pridà, budući da mu nestade hrane, i svake druge pomoći. Nakon malo Amadeo VI. savojski dužd, pospieši se, da pomiri one nepriatelje, ter se uroči mir u Torinu, gdje bi utvrdjeno, da podložnici kralja ugarskog neimadu broditi, ni nositi trgovine po izlievu riekah tja od Rimina grada do istrianskoga kraja, a da Mljetčići imadu platit 7000 zlatnih dukatah za pet godinah, i da neimadu uljezati svojim galijam u nijednu luku ugarskog kralja, gdje se na ustju luke nalaze okovi; a na svrhu da se grad Kotor predade knezu Pavlu Gjorgji. To oni podpišu god. 1381. Sljedeće godine umrie Ljudevit na 12. rujna, ter ga nasliedi kći mu Marija, koja se okruni, kako ugarska kraljica nakon 14 danah po otčevoj smrti. Ma Jelisava mati joj, koja je vladala na mjesto muža, kad je ovaj bolovao, sliedila je vladati kako starija kraljica. Mati, i kći skladno su

živjele, niti jedna je drugoj navidjela vlast; na koju su se popele. Ali Jelisava uvriedi ugarsku gospodu, budući da je odveće odlikovala nadvornika (palatina) Nikolu Gorjana (Garu), tim ugarski velikaši za osvetit joj se, odluče proglasit za svoga kralja Karla Dračanina napuljskoga kralja. U Dalmaciji imala se je osnovati potka te nabune, ter se odluči odciepit Zadar od Ugarske, da bi mogao tuj izkrcati se rečeni Karlo Dračanin. Kraljice sadju u Zadar, i budući se osjetile o nevjeri, biahu na oprezu, i nastojahu prekinut potku takih osnovah. Nu sročeni zagrebački biskup hini, da će otić u svetog otca pape, tim dodje u Zadar, pak se ukrca, i ne u Rim, već u Napulj odjedri. Došav na mjesto, dogovori se s Karlom, koj sa svojim pridruženicima dodje u Senj grad, a iz Senja uputi se u Hrvatsku, gdje bi jednom ban, i tuj budući mu skočila u pomoć množ vrlih junakah, otidje u Budim, i okruni se ugarskim kraljem. Karlo blagim načinom častio je kraljice, nu Vlaho Forgač ubije ga, po uckanju nadvornika Gorjana, jer je želio, da se Šišman Brandeburški zaruči s Marijom, i da postane kraljem ugarskim. Kraljice vidjoše, da se to veća smetja podiže njim protiva, ter dočuvši da im Vrana i Zadar počeli su se buniti, sadju u Dalmaciju, da umire narod. Nu pošavše prem Zagrebu, ban Hrvat uhvati kraljice, pak ih čini zatvorit u Ivanić u Hrvatskoj, pak Novigrad kod Zadra, gdje umriè kraljica Jelisava.

Ništa ne manje, da su Mljetčići mrzili na Ugre, **smilovaše se na ovu nesretnu Mariju, ter dodjoše blizu Novigrada i usilovaše vranskog poglavicu, da oslobodi kraljicu, koja preko Senja otidje u Zagreb, i tuj se udà**

za Šišmana dana 4. kolovoza god. 1387. Rekli smo, da Ljudevit god. 1374. bio je obdario kraljevskim pridjevkom Stjepana Tvrtka bana bosanskoga, koj mu je bio u svojtini, kano rodjak Jelisave, Ljudevitove žene. Tvrtko hotjè zavladati cielom Dalmacijom, pak budući pružio gospodstvo svoje po Boki kotorskoj, i po primorju s Cetine do Kotora, izvan Dubrovnika, dogovori se s vranskim poglavicom na štete Šišmana i Marije, pak pošlje bosansku vojsku svoju, da osvoji Omiš, i Klis, koji su mu se odmah predali. Obsjedne zatim Dubrovnik i Spljet, ali stanovnici ovih gradovah snažno mu se opru. Pa u toj prigodi nadje se na velikoj muci Špljet grad, i vapijaše, da mu kralj Šišman dodje na pomoć. To mu paka bi sve zaludu, jer Šišman bješe zabavljen, kako će umiriti tadašnju ugarsku nabunu. Mljetčići, prem da su htjeli, niesu ga mogli pomoć, jer njihova pomorska četa vojevala je na istočnoj strani. Vidiv Spljetjani, da im se nije uhvati od nikuda pomoći, odluče se pridati bosanskom kralju, ter mu pošlju poklisare svoje, da ga moli, da im neuništi ona prava, i onu slobod, što su do onog doba uživali. Kralj ljubeznivo primi poklisare, i potvrdi Špljetu sva prava i sva ostala, što su mu bili udielili ugarski kraljevi. Kad to vide i drugi dalmatinski gradovi, i oni mu se podvrgnu, ter ostane pod bosanskom vladom sva Dalmacija osim Zadra, i Nina, gdje se nalazahu ogromne Šišmanove posade, i osim Dubrovnika, komu bi uvjerena njegova slobod, ćić tolikih dostojanstvah, koja bješe zaslužio prednjih vremenah prama Bosni.

Tvrtko nije za vele uživao plod take slave, jer umriè god. 1392. Nakon njegove smrti uvuće se na

vladu Ostoja Krìstić; prem da Tvrtko u oporuci svojoj bješe odredio za nasliednika svoga Tvrtka II. nezakonita mu sina. Ugledav Tvrtko II., što mu Kristić osnovà, uteče k Bajazethu turskome caru, ter ga moli, da ga podupre, da bi se mogao uzdignut na bosansko kraljevstvo. U toliko Ostoja, budući osramotio ženu jednoga bosanskog velikaša skinut bi s prestolja, ter se postavi na vladu Dabiša, rodjak pokojne Jelisave ugarske kraljice. Nu i Ostoja uteče k Bajazethu, ter se sdruži s Tvrtkom, da se osveti na koj način nepriateljim svojim. Dabiša, vidiv se na velikoj pogibi, vrati Šišmanu ono, što mu bješe Tvrtko I. oteo u Dalmaciji; tiem nakon dvie godine danah Dalmacija se opet podloži ugarskoj kruni. U ono doba Vlasi, što bogata, što siromašna čobanska ruka, bojeći se strašno od Turakah, pobjegnu iz Bosne, ter sadju u Dalmaciju ne daleko od mora. Nieki goli, bosi, gladni i jadni, neimajući čim življeti, napanu na tudje, ter počmu robiti pomorske stanovnike. Grana ovih Vlahah, koja se sa svim podà na lupeštinu, uvuče se u njeke pomorske gradove, ter pod krilom kletih mogućih porodicah stane podavati svakih jadah svietu svojim grdnjim gusarstvom.

Ovo su oni uskoci, kojim 16. vieka car Ferdinando dopusti, da se prisele u kotar Senja grada, i koji su mu pomagali u boju proti Turčinu. Ali kad se oni uzmnože sa skupom razbojnikah, koji iz Istrije, i iz drugih miestah k njemu se pridruže, počmu opet gusariti, i sjeći po moru i po suhu, neopraštajući ni Turčinu ni Krstjaninu. Ovo biaše uzrok, koji potakne Mljetčiće zaratit se s austrijanskom krunom; ter kad se pomire; iz medju drugih uvjetah uroče i ovaj: to jest. da se

odaleče i zabiju uskoci tja daleko od mora, i da se užgu njihovi brodovi.

Pripovieda se, da u tieku četrnaestog vieka, baš onda, kad se po Bosni i Ugarskoj razpiri velika nabuna, njekoliko obiteljih bosanskih, i ugarskih utekle su u onaj kotar, koj se zove Poljice, i koji se širi sa Žernovnice do Cetine rieke s onu i s ovu stranu Mosora gore. To utočistje bi njima tako važno, da im Turci niesu mogli nigda doći vrha. Stanovnici ove krajine urede si skupnovladu, koja do brzo svojim mudrim, i uljudnim načinom krasno utvrdi gospodstvo svoje, i prem da sa svoje volje god. 1646. podloži se mljetačkoj vladi; ona ipak uživala je vlastitost svoju, tako da bi svake godine na Gjurgjev dan izabirala svoje glavare, i svoga velikog kneza, koje bi mljetački providur u Dalmaciji potvrdjivao neuprtiv se u njezine poslove.

Nu vratimo se onamo, gdje smo ostali. Budući onog doba preminula kraljica Marija, Šišman kralj pošlje u Dalmaciju Nikolu Gorjana, kaono hrvatsko-dalmatinskog bana, a Pavla Mikulića, kaono banskog namjestnika. Ovi se zabave uredjivati Dalmacijom, kako su bolje znali, i podadoše gradovim nove upravitelje. Nu Turci počeše zadavati na okolo velike muke, tiem Šišman sadruži se s Francuzima, i zarati se god. 1396. na svrhu rujna mjeseca s Turcima kod Nikopolja u Bugarskoj. Tuj Šišman izgubi vojsku svoju, ter jedva jedvice uteče niz Dunaj, pak kad dodje na more, ukrca se, i dobrodi do Dubrovnika. Nakon ove nesreće Dalmatinci, koje, jer su bili ogoljeni velikim porezom što su ga za boj trebovali; koje što niesu vele ljubili Šišmana, pozovu Ladislava kralja napuljskoga, sina pokojnoga Karla,

da dodje u Dalmaciju, i da ju posvoji. Nu u to vrieme velika se smutnja tvori u ovoj državi; pokle su njeki držali za Šišmana, a njeki za Ladislava. Razdvoje se s te stvari stvari stanovnici u Špljetu, ter su njeki bili usilovani pobjeć iz grada, i sve izgubit. Oni, koji su pobjegli, zvali su se Spoljašnici, a Unutrašnjici oni, koji su ostali u gradu. Spoljašnici utekoše u Zadar, u Šibenik, a najskoli u Trogir. Za dvie godine danah s toga velik bi nemir i rat medju Spljetjani i Trogirani.

Po smrti kralja Dabiše popne se opet na bosansko kraljevstvo Ostoja. Ovaj se pridruži k Ladislavu napuljskom kralju, ter pošlje najvećega junaka onog doba Hrvoju bosanskog bana i vojvodu, da vojuje u Dalmaciji. Zadrani biahu prvi, koji su podigli napuljski barjak, pak za tim Šibenik, Trogir i Špljet vidivši velike im prietnje i sa strane Hrvoje, i sa strane pomorske napuljske vojske, priznadoše Ladislava za kralja. Pavao Bistenić, ban hrvatski, navali onda, da uzdrži Šišmanovu vlast, ali ga kod Bihaća u Hrvatskoj Hrvoja nadvlada, i živa uhvati. Kad se to proglasi u Dalmaciji, zagledahu se svi otoci i gradovi, osim Dubrovnika i Kotora u Ladislava, koj se preveze iz Napulja g. 1403., i bi u Zadru po papinu poslaniku okrunjen, kano kralj hrvatski i ugarski. Nu Ugri i Hrvati svrnu oči na tolike nevolje, u koje upane kralj im Šišman, ter osjete, da je on bio s njegove uljudnosti dostojan bolje sreće; s toga odluče svom silom i moćju svojom uzdržati ga na prestolju. To do brzo razvidi Ladislav, pak se uvjeri, da mu se već nije natjecat, da otme Šišmanu ugarsku krunu, s česa vrati se u Napulj. Ali prije nego se je odalečio iz Dalmacije, usilovà Špljet i Trogir, da mu

se zakunu, opet da će mu biti vjerni, pak učini duždom špljetskim Hrvoju, koj ga je svedj s vojskom podupirao. Hrvoja sagradi u Špljetu tvrdju, što se nalazi kod mora na vratih od grada sa strane zapada. Ništa nemanje, da Ladislav podloži Hrvoji otoke Korčulu, Hvar, Vis i Brač, imenovao je banom Dalmacije Ivana Lusinjana barutskog duždа. Hrvoji nije to otišlo po ćudi; to jest nije se htjeo podložiti novomu banu; radi toga tajno se dogovori sa Šišmanom, ter malo po malo pristupi sve k ugarskoj kruni, izvan Zadra, Paga, i Novigrada, gdje je bilo napuljske vojske. Kad Ladislav vidi, da mu odbieže Hrvoja, koji sam samcat mogao ga je postaviti na stolicu svetoga Stjepana, pomisliti, da je bolje išta, nego ništa; pak se okrene na Mljetčiće, i ponudi im na prodaju ne samo onaj komad Dalmacije, koj mu bješe još u ruci, da li još i svoja prava na ostalo. To Mljetčići jedva i dočekaše, pak izbrojivši mu sto tisućah zlatnikah prime od njega Zadar, Pag, i Novigrad, i spreme se na oružje, da zadobiju silom ono, što je volilo pristati uz Šišmana, nego uz njih. Ali nije Šišman mučao, već oglasi Mljetčićim, da mu se ima vratit sve ono, što se tiče ugarske krune. S toga uzroka hrvatski ban Moduk sadje u Dalmaciju, pak osvoji Skradin, čim ugarski konjanici slobodno su jezdili po zadarskome kotaru. Ustadoše Mljetčići, da ovamo utvrde gospodstvo svoje, ter god. 1412. posvoje Šibenik. U ono doba očituje se nevjera, kojom je Hrvoja radio na Šišmanove štete, a na korist Mahumeta turskog cara. Sbog te stvari Šišman bi usilovan ustaviti boj s Mljetčićima za pet godinah, jer je imao vojevati proti Turčinu. Mljetčići u toj prigodi uzdrže vladu svoju poviše Zadra, Nina,

Šibenika, Skradina, i Ostrovice, koja dva zadnja mjesta Ladislav na dar podade Sandalju bosanskome nadvojvodi, a ovaj ih prodade god. 1411. mljetačkoj gospodi. Uz to Šišman načini u Trogiru jednu brodarnicu, da spravi brodovah, kojim ne samo mogao je braniti kraljevsku zemlju; nu još oprieti se Mljetčićim, i smetati njihovoj trgovini. Kad se svrši uročenih pet godinah mira; Mljetčići napanu na Trogir; ali s prva niesu ga mogli osvojiti. Petar Loredan god. 1420. zaveze se s velikom četom iz Mljetakah, ter se prestraše Otoci iztočni, i podlože mu se. Loredan do brzo navali na Trogir, koga osvoji nakon krvave bitke. Spljetjani vidivši, što im se je sgodilo u susjedstvu, i oni priznadu mljetačku vladu. Kotor paka na 18 kolovoza 1420 od svoje volje prigrli skupnovladu mljetačku; tiem sve ove strane dalmatinske podlože se Mljetcim. Dubrovnik, koj se je svedj uzdržao u osobitosti svojoj, ostà u vlastitom gospodstvu svome. Makarska sa svojim Primorjem i Neretva bile su podložne Stjepanu Kosači hercegovskomu gospodaru. Omiš ostane sa strane, i otok Krk, kojim otokom je vladala porodica Frankopani. Videć Šišman, da je bio zaludu pokušao sreću od megdana, i da mu se je veće utrlo svako gospodstvo u Dalmaciji, bi usilovan ustupiti godine 1433. Mljetčićim cielu Dalmaciju. Omiš se podloži novoj vladi godine 1444., a otok Krk god. 1452.; i na taj način Mljetci su dostignuli ono, za čim su više nego šest stotinah godinah težko ginuli. —

Šesta doba.

Dalmacija pod skupnovladom mljetačkom.

Rekli smo, da nas je napuljski kralj, kano stoku, prodao mljetačkoj skupnovladi; nu sad pogledajmo, što se je s nami sgadjalo, kad smo upali u mljetačke ruke. Mljetčići su bez prestanka nastojali sve to veće utvrditi svoje gospodstvo u Dalmaciji, ter odmah dubokom hitrinom usužnje nas, i preprieče nam put svake izobraženosti, i svakog razvitka; pokle su oni sudili, da koliko je divlji narod, toliko je to sklonije oružje samosilniku u ruci. Tom svrhom skupnovlada postavi na ove strane množtvo vlastele svoje, da vladaju Dalmacijom, pak ih razdieli po okružih i kotarih; i njim predade svaku gradjansku i vojničku vlast. Poglavita mljetačka misao bješe onda, kako bi se mogla u potriebi služiti dalmatinskom vojskom; s toga zapovjedi, da su se krajine (ovako se je zvala dalmatinska vojska) imale postaviti na mljetačku službu svaki put, kad bi bile na to pozvane, i to na obće dalmatinske troške. Svaki kotar imao je pukovnika (kolunela), srdarah, podsrdarah, i arambašah svojih. Pomorski gradovi Spliet, Trogir, Šibenik i Zadar imali su svoga pukovnika i vojvodu. Omiš imao je kolunela nadnastojnika (sovrintendente). Makarska imala je kolunela, a Neretva jednoga nadnastojnika. Ovi su sudili po više zavadah i krivinah, izvan velikih krivinah, o kojih se je bavila vrhovna glava zadarska ili providur, komu kano gornjem sudcu

pozivalo bi se u svakoj kavgi. Trogirski visovi, ili kastjeli, i takodjer Šolta otok imali su svoga vladaoca. S otokah dalmatinskih kùpila bi se pomorska mljetačka četa. Skupnovlada držala je na svoje troške 4500 uredne vojske, i 1000 konjanikah, koji su se zvali hrvatski konjanici. Ova je vojska imala liepu odjeću, dobru plaću, i hranu, i svoju je službu izpunjavala po gradovih mljetačkih. Koluneli, srdari, podsrdari i arambaše bili su dalmatinskog roda, ali bijahu podložni mljetačkim glavarim; s toga niesu smjeli ni misliti, ni činiti nijednoga dobra narodu svomu. Ove časti prihvatjivali su slabu platju, jer koluneli niesu imali na dan, nego 5 dalmatinskih libarah (svaka libra valjala je kako 5 krajcarah konv. novca), a srdari 4, čim je kliski srdar imao samo libru, i litricu popečena kruha na dan; a vladaoci, i vojpovode samo 4 libre. Nitko izmedju Dalmatinacah nije mogao uzaći na veće časti bez osobite velike zasluge. Nu ako se nije skupnovlada brinula iz svoje blagaonice platjati vojsku; ona ipak nije ništa uzimala narodu, nego kad bi ga glad i potreba stegla, pomagala bi ga popečenim kruhom, solju, i sočivom. U isto doba ona svojim osobitim uplivom nastojaše, da se to veće razgrani junaštvo ratoborne dalmatinske mladeži; pak budući je svedj do zviezdah uzdizala junačka diela komadićom zemlje, oli kolanjom, oli vojničkom častju nadarivala bì vitešku hrabrost, koju bi čestje i oplemenivala. Tim načinom ona ražeže plameniti oganj junačke slave u srcu podložnikah svojih. I za pravo junaštvo postane najkrasnija, i najliepša stvar, kojom su se dičili Dalmatinci; ter kad bi sliepac uz gusle gudio, i pjevao viteška djela, narod bi pohlepno slušao te po-

7

pjevke, i na ražarenom licu pokazao bi vatru, kojom mu je gorjelo hrabreno srce.

Budući da se je uredna vojska, najveća mljetačka podpora, uzdržala kod naroda, kako sasvim sretna; s toga mladež, kad bi se kúpilo u tu vojsku, vatreno bi se odmah oglasivala. Nu koliko se je skupnovlada brinula, da se Dalmatinci ukažu sa svim junaci; toliko je izkala, da u mrtvilu leži svaka prosvjeta njihova. Nigdje obćenih učionicah do druge polovice XVIII. vieka; samo popi, i redovnici djecu bi učili štiti i pisati; i takodjer njeki bi pridavali početke besjediteljstva, i sve to bez reda, a za platju. S toga onda niesu se mogli razviti oni krasni umovi, koje je svedj radjala umo- i duhoplodna zemlja naša; nego samo oni, koji su se učili u Italiji, i koji bi se kući vratili okrunjeni znanstvenim javorom, dičili bi mudrostju otačbinu svoju; ter po njihovom ponukovanju liepo se uredi spljetsko sjemenište, koje podade mnoge učene čeljadi; pak se na taj izgled ustroji i glagoljitičko ili hrvatsko sjemenište u Prieku kod Omiša, i u Zadru, gdje su se za veoma kratko vrieme učili narodni crkovnjaci. Misnik, kad bi postao župnikom, nije imao platje, nego niekoliko naznačenih datakah, kojimi je dobro živio. Njeki su htjeli opravdati mljetačku vladu, govoreči: da nepristavni boj izmedju Turske i Mljetačke biaše uzrok, zašto se zanemari dalmatinska prosvjeta. Ali to je grdna laž; jer nam kaže povjestnica, da su se Mljetčići svedj tomu tajno suprotivili; ter kad je spljetski nadbiskup Kupili htjeo postaviti u Spljetu jednu tiskarnicu, da upečati njeke ćudoredne knjige za prosti puk; u tome mu se oprieči skupnovlada mljetačka. Slavjanski duh u Dal-

maciji oglasi se u prostih pjesmah, u kojih je pjevao junačka i bogoljubna djela, za kojima mu je ginulo srce. Po gradovih, a najskoli u Dubrovniku gojaše se materinski jezik, ter mnogo dubrovačkih pjesnikah zaslužiše viečnu slavu kod slavjanskog naroda. Ovog doba propade sva dalmatinska obrtnost i trgovina, i biahu zapuštjeni puti obćeni: nu bilo je za pravo mnogo trgovine iz Turske, ali sve za Mljetke, i bez naše koristi; i bilo je još i mnogo soli, ali ne za nas, već samo za vladu. Dalmatinski gradovi uživali su se samostalnom slobodom svojom, manjom ili većom, po dopuštjenju i volji obćenih vrhovnih glavah i knezovah mljetačkih, koji su nam ostavili jadne spomenike zločinstva i žguranstva svoga; kako nam to sviedoče neizbrojne iztražke, koje se još nalaze u mljetačkoj pohrani sudbenih knjigah; i takodjer oni stari spomenici slave naše, što su oni pokrali na ovoj strani, da urese svoja osobita muzea u Mljetcih. Ništa nemanje, što je mljetačka vlada gospodovala himbenim načinom u ovoj državi, njezin su upliv Dalmatinci velikom ljubavju ljubili; jerbo im se je srce odgojeno u vjeri krštjanskoj htjelo uzdržati vazda u krštjanskom bitju, ter je trpjelo prvlje mljetačku silu i neharnost; nego poturčiti se, kako su im to želili Turci, koji su na njih bez prestanka navaljivali. I doisto Muhamed iza kako osvoji Carigrad, i mimogred mnogo inih državah, zaiskà raširiti mejaše turskoga carstva tja i u Dalmaciji. Godine 1463. Turci osvoje Bosnu, čim su se Mljetčići š njimi borili na istočnih stranah, da brane ono, što ih je utištivalo. Zaludu iskaše sveti otac papa sadružiti vas krstjanluk protiva turskoj sili; jerbo Mljetčići, i ugarski kralj Matija Korvin sami su se našli

na oružju u onoj težkoj vojni. Dalmacija se strašno prestraši i protrne, kad ugleda da su im Turci osvojili Ercegovinu i grad Neretvu sa svim njegovim kotarom. Ugri su branili jadranske pokrajine, i oružavali gradove hrabrim junacima. S takih opravah, i nakon junačke borbe u Arnautskoj, u Dalmaciji, i na istočnih stranah, sahranili su Mljetčići sve ono, čim su gospodovali u Dalmaciji.

Nu, kad Bajazet ustade na prestolje, nije pustio, da Mljetčići uživaju za dugo mir; jer se godine 1500 boj izmedju njih zavrgne. Ugri i Mljetčići biahu se sadružili u takoj nevolji; ter Ugri branili Klis i ostale tvrdje; a Mljetčići oružavahu gradove, i držahu tuj na blizu galije svoje, da skoknu na pomoć, gdje bi trebovalo. Mnogo gradjanskih gospodičićah utvrde blizu mora njekoliko miestah, da im se mogu braniti težaci. Gradina marinska (bušolinska), i trogirski visovi ili kastjeli u to se doba podigoše. Dvie tisuće Turakah navale do zadarskoga kotara, ter sve na okolo porobe; pak se vrate preko gornje strane rieke Cetine velikim plienom, i robstvom. Iz ovog dogodjaja može se lahko razumjeti, da Mljetčići i Ugri po sebi su radili, i da niesu družili vojske, kako je trebovalo, da se oprieče zajedno nemilomu dušmanu. Nakon četiri godine ratovanja utanači se mir, ter izvan Omiša, sve od Cetine do Neretve ostane pod Turskom vlastju. Mljetčići, kad dočuju Cambrejski uvjet, sakupiše sve svoje brodove na obranu svoga prestolnog grada; te vidivši Turci Dalmaciju bez mljetačke vojske, sa svih stranah napanu na nju god. 1507. Kudgod su oni prolazili, svuda i sve su okrenuli pod mač i palili. Oni ljudi, što su izbjegli od ovog rasuća, na vrat

i na nos uteku u tvrdjave, ili privezu se na otoke. Spljet grad u to vrieme nadje se na velikoj muci i pogibi; Turci bo mu nasrnu u sried varoša; pak počmu jurišati na gradjanske bedeme. Ali nadbiskup Bernardo Zane skine sa sebe crkovne svoje haljine; ter vitim kopljem u jednoj ruci, a' s mačem u drugoj postade u jedan čas kao vojvoda i vojnik; pak svojom hrabrenostju nadahne gradjane svoje, ter odbije nepriatelja, i izbavi sebe i grad iz težke propasti. Nakon smrti Ladislava ugarskog i bosanskog kralja god. 1516. nasliedi ga sin mu Ljudevit, komu još nije bilo, nego jedanaest lietah. Ljudevit sklopi mir sa Selimom, ali nije ništa uročio na korist Hrvatske i Dalmacije, ter ova kraljevstva biahu usilovana pokornim načinom približavati se k Turcim, da se izbave iz gorih mukah i nevoljah. Nu Petar Berislav, vesprimski biskup, rodom iz Trogira, a ban Dalmacije i Hrvatske zamoli se svetomu otcu papi Leonu X., da ga svjetuje i pomože u onoj neprigodi. Sveti otac papa napiše jednu knjigu, ter ju pošlje na ruke kralja Ljudevita, moleći mu se, da pomože Dalmaciju, i Hrvatsku, i da dopusti još i drugim krstjanskim krunam, da im skoknu na pomoć. Ne prodje vele, ter eto ti, gdje umriè Selim, koga nasliedi sin mu Soliman, čvrsti junak, i ljuti dušmanin svakoj krstjanskoj glavi. On odmah navali na Ugarsku, ter kad osvoji srbski grad Biograd g. 1521., razdvoji vojsku, i jednom napane na Ugarsku, a drugom na Bosnu. Ali glasoviti Matija Korvin nadvlada Tursku silu, pak Bosnu pridruži k Ugarskoj. Budući paka da se rečena druga turska vojska bješe zaludu zaratila kod Jajca, njezin jedan djeo okrene protiv Dalmaciji, pak posvoji Knin,

Ostrovicu i Skradin, i takodjer gradove Nadin i Vranu. God. 1526. kod Mohaća bi izmedju Turakah, i Ugrah strašna bitka, u kojoj pogine Ljudevit sa najodličnijim ugarskim plemićima. Austrijanski vojvoda Ferdinando brat Karlu V. okrunjen bi ugarskom krunom. Do brzo vidi se on sa svih stranah okoljen turskom vojskom, koja doprie tja do Beča: s toga nije mogao braniti Dalmaciju, koja-no se nadje na velikoj pogibelji, čim na njezinu štetu oda svuda ju Turci saletiše. God. 1536. iza kako ovi nemili dušmani užgu klisko selo, obsjednu mu i tvrdjavu, pak sagrade kule svoje kod Solina, i Kamena, da zaprieče put svakoj pomoći, koja se je mogla kroz taj put provuči. Nakon godine danah predade im se tvrdjava Klis. Čim Turci osvojiše Klis, počmu sve okrutnije napadati na mljetačke zemlje u Dalmaciji; jerbo su im htjeli osvetiti, što je Šimun Naso sa zadarskom oružanom galijom bio utopio jedan turski brod pun hrane, budući da mu se nije htio oglasiti, kad ga je zvao. Ali niesu uzto dangubili Mljetčići, pokle njihov pomorski četovodja Pazar otme iz turskih rukah Skradin grad, komu odmah bedeme poruši. God. 1538. Turci osvoje Nadin i Vranu, pak počmu obsjedati Šibenik, ali zaludu; budući su mu se stanovnici junački branili.

Nakon malo Kamil Ursini mljetački nadčetnik pomorski prikaže vladi svojoj, da bi bilo dobro zapustit Spljet, dokle su Turci kod Šibenika, i takodjer utvrdit bolje Trogir, a sakupit svu vojničku snagu kod Zadra.

To mu nije dopustila vlada; ter Kamil onda učini razoriti crkvu svetoga Križa u Splietu, i varoše u Šibeniku, da Turci nebi imali nijedne pomoći, kad bi navalili na ova dva grada. Ali god. 1542. pomire se Mljet-

čići s Turcima, koji su sliedili uzdržati u Dalmaciji sve ono, što sū bili zadobili, i sve su paka podložili svome sandjaku, koj se je nastanio u Klisu. Ništa ne manje, da se sklopi rečeni mir, Turci su siemo tamo nasrtali, da raširе mejaše svoje, a najskoli kod Zadra, gdje su zaiskavali 49 selah.

Soliman prije no umriè vojštio je, kako će osvojiti Cipar otok, kojim su Mljetčići gospodovali. Sin mu Selim II. htjede sliedom sliediti te naume otca svoga; ter god. 1570. boj naviesti mljetačkoj skupnovladi. Prvi plamen toga rata objavi se u Dalmaciji, čim Turci napanu na Šibenički okoliš, pāk i na zadarski, gdje-no osvoje Zemunik, i obsjednu Novigrad. Pomorska turska četa god. 1571. dojedri do našeg mora i nasrne na Hvar, koga uništi, čim nejake posieče, a ostale robom učini. Mljetčići su se zaludu odirali takoj sili, jer niesu joj mogli odoljeti; a i Budva bi u to doba osvojena, i porobljena. Spljet se onda nadje na velikoj propasti; Turci bo su ga okolili, ter su ga naumili jurišom osvojiti. Ali na prizor take nevolje crkovni poglavari, popovi, redovnici, i gradjani svake vrste podhvate oružja, pak ne samó su branili rodno mjesto, već su izletivali iz grada, i udarali na dušmane, i uzbijali ih do Solina i do Kamena, gdje bi se Turci pozatvarali u svoje kule. Mljetčičim je pomagala u ovom ratu španjolska i papinska, ali kad su im se ove odstranile, oni sklope s Turcima mir god. 1573., ter odstupe od otoka Cipra s urokom, da u Dalmaciji ostane svaka, kako bješe prije, nego se onaj boj zametne. Nu Turci budući se nastanili u njekih zadarskih, šibeničkih i spljetskih selah, niesu ih htjeli odpustiti, jer su im se vodje oglasili, da po ništo nemogu se odreći

od onih miestah, gdje im se vijaše barjak svoga svetca Muhameda. Da nije umro onog doba Selim, bio bi se doisto odmah boj ponovio. Amurat Selimov sin nije se nalazio u bitju napredovati u boju; s toga naredi, da se vrate Zadru 50 selah, a 30 Šibeniku; da li nije dopustio po nijedan način, da odpustjaju turske kule kod Solina i Kamena; radi česa Spljet ostà stisnut svud na okolo turskom silom. Spljetjani stanu brinuti se, kako će sa sebe odvrći onu strašnu i težku morinu, ter im sreća priskoči, čim car austrianski Ferdinando naumi u svoje ime osvojiti Klis, da nenapane kakva sumnja na Mljetčiće. Ivan Alberti spljetski vlastelin odredjen bi kaono vojvoda, da juriša na Klis. Alberti s njekoliko uskokah iz Senja, i s njekoliko Poljičanah, i s drugim strankama, što su mu se pridružila god. 1596. uvuku se jednom u gluho doba noći u Klis, i posieku sve turske stražare, i osvoje tvrdjavu u carsko ime. Kad su to Turci obaznali odmah sa 8 hiljadah vojske sidju i obsjednu Klis. Lenković hrvatski vojvoda dodje do brzo na pomoć, ali nakon junačkog borenja, vojska mu izgine, te on jedva jedvice uteče. Klis se podloži Turcima. U ono vrieme svi Dalmatinci, koje je bila turska vojska predobila, stranom bjahu posječeni, stranom pobjegnu, a stranom ostanu kano sužni, da rade u polju iz pod težkog turskog buzdovana, koj im se je bez prestanka podizao vrh glave. Turci po običaju njihova vojničkog zakona razdiele si zemlje i blago, što su u Dalmaciji osvojili. Čim se je to radilo, pomorski gradovi bez odmora bavili su se kako će ostat čitavi i prosti od turskog jarma, ter nastojali su i prihvatjali svaki način, da tu svrhu postignu.

God. 1644. Turci su se spravljali, kako će napasti na istočne mljetačke države, a najskoli na Kandiju, ter ove iste godine podigne se ratni stieg s jedne i s druge strane, i za dugo se je junački borilo za gospodovati Kandijom. Čim se je na istočnoj strani vojevalo, napane bosanski paša sa 20 hiljadah vojske god. 1646. na Dalmaciju, pak se uputi odmah, da osvoji Novigrad, koj bješe u ono vrieme od velike važnosti radi položaja i jakosti svoje. Uzgred htjede osvojiti selo Krapan, ter naredi, da se nanj juriša. Stanovnici se počmu braniti vitežki, ali bili bi svi propali, da im nebude prispio na pomoć Daval Doto, koj je brodio s padovanskom oružanom galijom put Kotora, i koj s topovima svojim potjeraše Turke, iza kako im ubije oko hiljade vojnikah, i rani još i neizbrojne druge, što su Turci sa sobom odvukli. Nu Novigrad se preda Turskoj vojsci, koja krene, da obsjedne Šibenik god. 1647. Dugo, strašno, i sasvim krvavo bijaše natjecanje, i s jedne i s druge strane: čim su se Šibenčani hrvali, da im se opru; a Turci da ih nadvladaju. Mehmed Tekeli novi bosanski paša sa 40 hiljadah piešakah i konjanikah bio se je utaborio kod Derniša, Šibenik uz to sagradi nove obrane, ali najveća mu obrana bjaše junačko srce njegovih gradjanah i seljakah. Foskulo, glasoviti mljetački vojvoda nabuni Vlahe proti Turčinu. Pop Surić postavi se vlaškim vodjom. Zadarski Kotorani po Foskulovoj naredbi napanu na Gradac u Lici; i to sa svrhom, da se Tekeli nadje usilovan poslati, kako baš i pošalje na onu obranu 4000 Turakah. U toliko se razpiri bojni plamen kod Šibenika. Za cielih 26 danah prolievala se s jedne i s druge strane krv; ali na svrhu bješe sagnan Tekeli,

da bez obzira udari natrag. Foskulo se nije ustavio na slavnoj vojničkoj stazi, već bez krzmanja napane na Skradin, i osvoji ga; a u isto doba uputi Pavla Kaotorta, da napane preko Cetine na Duare, koje mjesto Kaotort sretno posvoji. Na taj se način svrši u Dalmaciji onaj prvi boj. Nu nakon malo počme se opet vojevati. Naši navale, i osvoje Novigrad, Zemunik, Obrovac, Ostrovicu, Vranu, i turske kule na Solinu i na Kamenu. Kad Turci ugledaše svoju sramotu, sadju opet velikom vojskom, da obsjednu Šibenik; odkle biahu usilovani velikom štetom odstupiti. Foskulo se tim okoristi; jer navali na Derniš i Knin, pak ih podloži mljetačkom gospodstvu. God. 1648. ovi isti mljetački četovodja odluči osvojiti Klis. Tekeli sidje da ga brani, ali ga Foskulo odonlen odbije i potjerà. Nakon toga junačkim jurišom nadvlađa Klis, tvrdja od najveće vojničke vriednosti u staro vrieme. Cedin Akmet bosanski paša sune se velikom vojskom tja do špljetskoga polja, pak se posadi na gripe kod grada; nu Spljetjani počmu nanj jurišati, i potjerahu Akmeta, koj pridje da obsjedne Bušolinu (Marinu), trogirsko selo kod mora, gdje-no biaše njekoliko utvrdjenih sgradjah. Bušolini su mu se oprli, te je svaki turski korak gazio u krvi svojoj. I bušolinke se proslave na junačkom megdanu. Jelina Marunčina, kad su joj Turci navalili u kuću, užeže tri shrane praha, pak sebe i njih tuj pogubi. Više neg 30 ženah borile su se vitežki u mužkoj odjeći. Izmedju njih se proslavi Kate Despotana, koja je svojom rukom ubila šest Turakah. Ali tomu junačtvu loša je sreća bila; jer turska sila nadvlada ovo prebogato selo; gdje porobi i natovari 1200 konjah blaga. Čim su Turci odstupali, sve poruše,

što nadju na putu. Za njekoliko doba dugovale su zavade izmedju Turakah i Dalmatinah, ali bez velikog boja; ter su naši u takih smetjah svedjer predobivali. Ako su se naši opoštenili u Dalmaciji, ali nije sreća Mljetčićim priskočila u Kandiji, koju izgube, pak napokon biahu usilovani s Turcima se pomiriti. Turci po ondašnjemu uvjetu imali su posjedovati sve što su u ono doba gospodovali u Dalmaciji; pobrane im glave potezale su mejaše. Ti potezaj zvao se je Nanski, jer naredbenik Nani o tom se je zabavljao. U toliko veliki glad objavi se u Dalmaciji. Vlasi, hrabri junaci, koji na poziv Foskulov skoknu na noge i sakupe se okolo barjaka sv. Marka, i s toga zapuste zemlje svoje, počeše silno gladovati, ter su bili usilovani nasrtat siemo i tamo, i prodavat djecu svoju, da bi imali čiem se prehraniti. Zaludu Foskulo zaprosi, da skupnovlada podade ovim junacim, što im bješe obećano; jer se gospoda ogluše na te molbe. Oj prokletog nadarenja lacmanske vlasti! Turci uzto počmu srtati tamo amo, i to srtanje smetalo je, da se izpune pogodbe mira; ter još niesu bili sa svim zabilježeni mejaši, kad opet Turci i Mljetčići ustanu na oružja. Kralj Sobijeski biaše iztjerao Turke, koji biahu obsjednuli Beč, pak kad carevci počeše nepriatelje predobivati; eto ti i Mljetakah, gdje se sdruže s njemačkim carem, i s poljskim kraljem, i god. 1684. naviesti se rat otmanskomu caru. Mljetčići do brzo osvojiše jonski otok Svetumauru, i blizu mu primorje arnautsko, pak i gradove u Moreji; gdje su se Dalmatinci junački podnieli, jurišajući na grad Krotonu. Istom god. 1685. dodje se u Dalmaciji do rukah, onda, kad Mljetčići navale na Sinj, u kom su gospodovali Turci.

Mljetački vodja Valerio, budući god. 1685. sakupio iz Klisa 1500 piešakah, uredne vojske, i 3000 Vlahah, naredi Providuru pomorskome Mikeli, da obsjedne Sinj.

Turci dočuju take sprave, pak mu paša bosanski i paša ercegovski dodju na pomoć; i utabore se s onu stranu rieke Cetine. Prem da je naša vojska junački vojevala, loša joj sreća bješe, i počme uzmicati, a za njom se u potjeru ustane ercegovski paša, koj se sunu tja do trogirskih visovah. Stanovnici ovih pokrajinah silom silu odaleče, i potjeraju dušmane odklen biahu došli. Nu paša preotme gradinu Poletnicu kod Duara, i stade razgledati siemo tamo što će raditi? Uz to se mljetački vojvoda zaveze do Vrulje, i tuj iskrca vojsku, pak ju odluči i poredi na brodarsku obranu. Tamo mu u pomoć dodje mnogo junakah iz Splieta, Trogira, Klisa, Poljicah, i Primorja, ter zavrgne s Turcima ljuti bojak, u kom postane dobitnik, čim mu se predà gradina Poletnica. Zatim mljetački vojvoda zapovjedì knezu Franji Posidariji, da navali na otomanski kotar bilajski. Knez Posidarija pospješno ispuni te zapovjedi, okrenuv ondje sve pod mač i sve popali. Nakon toga zaveze se četovodja uz Neretvu, pak osvoji norinsku tvrdju, i na otoku Opus sagradi jednu gradinu, koju lagumom poslje poruši; to jest kad ercegovski paša napane do malo na Norin. Nu Mljetčićim je ginulo srce za Sinjom, s toga se je htjeo vojvoda Kornaro, Valeriov nasljednik, odičiti u toj opravi, uredi sve, da uzmogne snažno udariti na rečeni varoš. Kad se to po Turskoj oglasi, bosanski ban Atlagić pošlje mnogo vojske na pomoć Agi Sinjskome, i Dizdaru Konjskome.

Uz put, oko tri, ili četiri hiljade Turakah, okrenu put Poljicah, ali ondje biahu nadvladani. Kornar sa 6 hiljadah piešakah, i šest stotinah konjanikah udre na Sinj. Turci su se vitežki branili, ali su napokon svi izginuli; tim Sinj ostade pod mljetačkom vladom.

Bosanski paša Atlagić sa 10,000 vojnikah bojeći se da neće prispiet u vrieme Sinju u pomoć, uputi se vojskom put zadarskog kotara. Kad Kornar to obaznà, otidje ga zateći kod Skradina; pak ga usilovà tierati put nazad. I nakon godine danah Atlagić s deset tisućah vojske doprië do Sinja, da ga opet podloži turskoj kruni; ma odmah uzmakne, čim oćuti, da velika mljetačka snaga iz Špljeta približavala se je k Sinju. Niti je mogao Atlagić u taj boj uložiti svu bosansku vojsku: budući da je bio odpravio sav izbor junakah put Ugarije. Nu kad se Mljetčići osite o toj stvari, nehtješe izgubiti ovu liepu prigodu, da se u kakvoj stvari okoriste: s toga navale na veliki varoš imenom Novi prama ustju kotorskog zalieva, gdje je bilo gnjezdo gusarah, i gdje biaše oko hiljade turskih vojnikah. Kad se ondje vide Turci u težkoj pogibelji, ulože svu svoju hitrost, hrabrost i jakost, da se močno opru dušmaninu, koj se je krvavim znojem znojio u strašnoj onoj bitki. Novi bosanski paša Total i Suliman ercegovski paša ustadoše sa 4000 vojnikah da pomogu varoš, ali se za malo ustave na putu, čekajući skadarskog sandjaka s vojskom. Do brzo dodju do rukah nepriatelji, pak s jedne i s druge strane hrvalo se je svom snagom, i hrabrenstvom. Za 27 danah zasobice odbijali su Turci mljetačko jurišanje, ali na svrhu, kad okolo sebe vide gomilu junačkih tjelesah prepanu se, i predadu se. Na taj način

dnevom 30. rujna god. 1687. skine se u Novôm muhamedski barjak, a na njegovo mjesto uzdigne se krstjanski spasonosni slavni stieg. Ove iste godine Kornar osvoji Knin, pak i Vrliku, i Zvonigrad. Poslje toga mljetačka vojska krene put Like, pak posvoji Gračac, i okoliše njegove. Još deset godinah vojevali su Turci i Mljetčići, ter u tieku toga vremena naši vojnici osvoje Vrgorac, u komu uhvate živa ercegovskoga pašu, i takodjer napanu na vojsku bosanskoga paše, koju nadvladaše, a najskoli naši Vlasi posvoje gradinu Čitluk. Može se reči da se u isto doba Zazina, Popovo, Trebinje, i gradin Klobrić i sve do Dubrovnika podloži mljetačkoj vladi. —

Kad glasoviti vojvoda Eugenio predobì Turke kod Zente; a ostali cesarovci raširе se po Bosni: u isto doba i Mljetčići oglase se dobitnici na grčkom moru. To je očito kazalo, da je izginula turska moć; s česa su Ingleška i Olandeška iskale pomiriti boritelje.

Kad se Turčin vidjè na onoj pogibelji, zaprosi mir, koj se uroči u Karlovcu god. 1698.; ter po tomu putu Knin, Sinj, i Čitluk ostanu pri mljetačkoj vladi, i protegne se konac, izmedju Knina i Vrlike; izmedju Vrlike i Sinja; izmedju Sinja i Duara; izmedju Duara i Vrgovca; i izmedju Vrgovca i Čitluka; pak sve što ostane s donje strane, to bješe za mljetačku skupnovladu, a s gornje ostane za Turke. U tomu uroku izpisano bi, da Dubrovnik ostane, kako je bio, a da Novi, i Rizan pristanu k Mljetčićim. Močenigo potegne rečene mejaše, koji su se zvali potezaj Providura Močeniga, ili novo zadobljenje.

Nakon malo doba Turci su se tajno spravljali na

boj: pokle uvriedjeni do duše, izkali su posvojiti ono, što biahu izgubili. Prodju 14 godinah, odkad bi utvrdjen Karlovački mir; kad eto ti Turcim liepe prigode, da se oglase na oružju. Mljetčići budući počeli razširivati mejaše svoje kod Knina, i kod Sinja dodju do rukah s Turcima kod Zazvine, Strmice i Plavna; pak osvoje ova miesta. Zatim bosanski paša Mehmed sa 40,000 vojnikah dodje, i utabori se na lievoj obali Cetine rieke, odklen je slao siemo tamo njekoliko svoje vojske, da čini svakojake štete. U tom nasrtanju osvoji Vrliku, u kojoj uništi mljetačku vojničku obranu. Strah uzto popane svud naokolo prebivaoce; ali kad se malo osvieste i uhrabre Vlasi, počmu i oni miešati ruke svoje u boju; ter njihovome junačtvu mi imamo zahvaliti, što niesu Turci onda nadvladali svu Dalmaciju. Mehmed kriepko postavi se osvojiti Sinj. Koliko se je tuj krvi prolilo i s jedne i s druge strane; to nije moguće ovdje opisati. U oči Velike Gospe, koja je odvietnica Sinjskoga kotara; tolikom snagom uprli su naši da se brane i da predobiju nepriatelje; a Turci tolikim strahom i nemirom biahu zavladani, da su natrag kriloletno okrenuli, i zapustili sa svime Sinj. Mislili su Mljetčići, da će tim dospjeti onaj boj; ali car carigradski zapovjedi Mehmedu, da napane Zadar. Mehmed sakupi 20,000 vojnikah, ter se uputi, i dodje u Dalmaciju, pak šatore svoje prostriè kod Glamoća, da bi mogao sa više stranah udarati na zadarski kotar. Vojvoda mljetački Emo sakupi vojsku, pa se uzvese uz Krku do Skradina, i utvrdi desnu stranu rončislapskog mosta. Zatim pošlje 3000 piešakah s njekoliko konjanikah; pak ih postavi izmedju Knina i Skradina. Turci udare na njih, pak im raztrkaju ko-

njanike, ali piešaci uzdržahu tako valjano megdan, da su uzbili Turke tja do Livna. U onoj prigodi biahu razorene gradine Zazvina, Strmica, i Plavno.

Nakon ovih dogadjajah objavi se u Dalmaciji veliki glad, jer su Vlasi zapustili, čić turskog napadanja, raditi zemlju. Mljetačka onda bez krzmanja pošlje amo kruha, soli i sočiva; jer ovog puta brinuše se to veće o Dalmaciji, budući, da joj biaše od potrebe kùpiti u vojsku. I doisto god. 1716. pokupi sve ono vojnikah, što sù se nahodili u Strugi, Svetantunu i Svetostiepanu, u Gabeli i Zupi; odkle se je štitila tvrdja Čitluk. Videći paka Mljetčići da nemogu braniti Čitluk, lagumom ga razore, i tako propane ovaj ostatak starodavnog grada Narone, koji je jednom za mnogo doba gospodovao cielim jadranskim morem na sramotu mljetačke vlade. Naša vojska onda se razdvoji; jedna bo se strana posadi kod Klisa, a druga kod Drniša. Tuj je ova vojska čekala Turke, koji su imali napasti na Dalmaciju. I baš do brzo bosanski paša sa 25,000 vojnikah udje na dalmatinsku zemlju, ali budući čuo, da se je cesar austrianski s Mljetčićima sadružio, promieni misao, i ustegne se ratovati s Mljetačkom, nego samo izriga vas svoj žuč protiv Vrlici, Prologu i Duaru. Kad to ugleda Emo, s pomočju Vlahah, Crnogoracah i kotorskih županah udari na Ercegovinu, i na Arnautsku, i tuj osvoji njekoliko miestah; pak se vrati u Spljet. U ono doba Emo prigledà pomnjivo vojsku svoju, ter nadje u njoj njekoliko ženah na vojničku obučenih. Osjeti se on, da to bješe velika prevara, i da se je tiem kralo na platji tužnim vojnicim; s toga oštro pedepše krivnike, i podade u tom jedan izgled cjelovite pravde svoje.

Početkom god. 1717. napanu Mljetčići preko Neretve na Mostar, i užgu ga. U to doba pridje iz Turske u Dalmaciju veće od hiljade Vlahah, koji su bili podobni za oružje, i to sa svojima obiteljima, iza kako si ondje užgaše kučarice. Vojvoda mljetački Močenigo napane na Imocki, ter nemogavši ga osvojiti; jer su se Turci možno branili, počme ga lagumom podkopavati, da ruši tvrdjavu. Kad to vide Turci predadoše mu se, i tako Imocki upane u mljetačke ruke. Dobit iza dobiti neumrloga viteza Eugenija iz Savoje, i hrabrost i junačtvo, što su pokazali Mljetčići na istočnih stranah, u Arnautskoj, i u Dalmaciji imali su usilovati Turke, da pod težke uvjete pitaju mir. Ali se onda zavadi Španjolska i Austrija, i poradi toga uzroka s Turcima su mir uročili kako su bolje mogli Mljetčići i Austrianci; ter utvrde u Pasarovicu god. 1718. iz medju ostalih stvarih, da u Dalmaciji pri' Mljetačkoj ostane sva ona donja strana, koja se nalazi u potezaju Knina, Vrlike, Sinja, Duara, Vrgorca i Neretve. Ovo se je zvalo najnovije zadobljenje. Čim su Mljetčići i Turci značali dalmatinske mejaše, bilo je njekoliko suprotivštine sa strane turske, nu sve se je to malo po malo smirilo. Ali medju tim zgodi se nješto, što je baš dostojno, da se očituje svemu svietu. Mljetačka vlada bila je sa svoje strane izabrala miernika Zaurovića, da po pasarevićkom ugovoru potegne, i obilježi mejaše izmedju Turske i Mljetačke u Dalmaciji. Turci mitom nagnu Zaurovića, da potegne mejaše na štetu svoje gospode. Nu kad Mljetačka osjeti te stvari, odmah Zaurovića zatvori u tamnicu, pak mu raztopljenim zlatom ugasi gorku žedju od zlata! —

Nakon ovoga mira počme sasvim lasnovati mljetačka vlada, ter joj to umrtvi sva njezina čuvstva. Istina je da u tieku takoga zadnjeg njezina života, otresla se je ona malo protiv Crnoj gori, i gusarima; ali to joj bješe ono zadnje odahnutje, za kim skončano mrtvilo napada na čovječanski život. I doisto joj do malo nestane one ljubavi prama otačbini, koja ljubav stvara svako krasno i slavno djelo; i takodjer joj se pometnu sve vojničke hvale i dike, kojim se je predujih vremenah toliko proslavila; i na isti način propane joj ono brodarstvo i trgovina, što su ju čudno uzvisili i obogatili; dà na svrhu! nestade joj one snage i jakosti proti neprijateljskoj okrutnoj sili, koja je na koncu XVIII. vieka naumila iskoreniti sve talijanske skupnovlade. Vlastela mljetačka življahu onda u svakoj razkoši kod prostranih svojih baštinah, što si kupiše okolo Mljetakah na kopnu; pak nijedne jim nebješe brige za obćene koristi. Nu i moćni Dalmatinci sliedom su sliedili taj izgled, i lasnovali su u svojih selih kod gradovah, ter obiesiv o čavlu, da im zahrdjà, junačku sablju, medju sobom stanu kordekati se: tko ima bit prvi tamjanom u crkvi nakadjen, ili komu se ima najprije dati krštene vode iz škropionice; ili komu se pristoji prvo mjesto u crkvi? itd. Evo nam jadnoga stanja, u koje smo upali po putu mljetačke vlade, i evo nam nadarenja rad tolikih zaslugah, i tolike nevolje, što smo trpjeli za uzvisiti i utvrdit onu lukavu vladu, koja nam osliepi pamet, osiromaši bitje, uništi sklad, i otme toliko dikah rimskog vremena. Sa svim tim blagodušni Dalmatinci ljubili su skupnovladu mljetačku, jer su, kako smo jur napomenuli, uzdržali križ na sebi, a uhvali su se, da bi ih

mljetačka skupnovlada bila branila proti nemilomu Turčinu. Nu kad je francuzki kobni vitez Napoleon I. imao napasti na Mljetke, predju trinaest hiljadah Crnidah, to jest izbrane dalmatinske vojske u Mljetke, na obranu ovog prvostolnoga grada. Ele kad dodju onamo, nadju sve smeteno, ter do malo naredjeno bi im, da se vrate kući; budući da se je vieće odreklo Napoleonu od svoga gospodstva. Oj kolika plača i lelekanja začu se tuj kod Crnidah! Oni su sami htjeli biti, da onako sramotno nepogine im carica Jadranskog mora. Nu vodje ih uzpregnu, pak se vrate u Dalmaciju. U onaj čas veliki se nemir i zavadba zametne u ovoj državi. Njeki himbeni i oholi ljudi razglase, da se u otačbini radi o izdaji; pak da je s toga i propala mljetačka vlast. Kad se taj glas razsù, zaori s jednog kraja zemlje do drugoga: *smrt i prokletstvo neka pane na izdajice.* Kako što prosti narod u sliepom gnjevu svome nemože svaku razsuditi i razabrati što je pravo, a što je krivo: tako se dogodi i pri ovoj prigodi. Baci se krivnja na velikaše.

Dnevom 13. lipnja godine 1797. uzbuni se puk, napane na bogate kuće, i na odličnije osobe; počme se prolievati pravedna krv, sramote činiti i muke podavati ne samo onim, koji su pred narodom bili sagriešili, već i onim, koji su se ma samo odlikovali odjelom ili jezikom svojim. U Trogiru, Spljetu, Šibeniku i na drugih miestih krv je curkom tekla, i strašna bi se diela bila počinila i Dalmacija možda sva u svojoj krvi okupala, da nebudu poštena lica, koja su ovu prvu vatru utišala, budući da ih je narod ljubio, i na svoju veliku sreću u sliepoći biesnila svoga poznao. U to isto vrieme da

se izbavi od većih nevoljah, pošlje Dalmacija njekoliko svojih zastupnikah u Beč, da se mole caru Franji II., eda bi sadružio k austrijskoj carevini ovu državu, i da bi njom ljubezno uvieke vladao. Nije se tomu suprotivio Napoleon, nego osobitim urokom pogodi se i utvrdi, da Austrija primi Dalmaciju pod krilo obrane svoje. Za kratko vrieme dodje dakle oružanom silom austrijski četovodja Matija Rukavina, i zauze Dalmaciju u ime svoga cara. Stanovnici su mu odmah obećali pod zakletvom, da će za vazda biti vierni i poslušni austrianskomu caru; i na taj način Dalmacija bi pridružena k austrianskoj carskoj kruni. —

Sedma i zadnja doba.

Promjene u Dalmaciji od godine 1797. do danas.

Iza kako se po putu četovodje Rukavine sunovrati strašna dalmatinska nabuna u propast, koja je plivala u krvi braće svoje, odmah se počme opet štovati divno božanstvo, i braniti narodno bitje. Evo nam uz to, gdje Dalmacija nakon toliko viekovah padne iz nova pod rimske cesare, ter prihvati današnje mejaše svoje, izvan Dubrovnika. Istom Austrija počme Dalmacijom vladati, iskà svaki način, kako će uvesti novi život, i novu čestitost u ovu državu; a i Dalmacija sa svoje strane pobrinu se veoma liepo, da u svemu ljudski odgovori, i da se ukaže harna svomu blagomu i ljubeznivomu vladaocu.

God. 1805. budući Austrija lošom srećom vojevala proti Francuzkoj, usilovana bì po požunskom uroku dana

19. veljače god. 1806. Dalmaciju odpustiti francezkoj kruni. Cesar Franjo u doba, kad se oddieli od Dalmacije, javno joj oglasi, kako je on vazda i u veliko sciení0 hrābrost i viernost dalmatinsku. Francezi kad dodju u Dalmaciju, odmah su ju sdružili s taljanskom kraljevinom. Ali su u ono vrieme ruske čete vojevale proti Francuzkoj, stoga mnogom pomorskom vojskom, a i u družbi engleskoj vili su im se barjaci u Boki kotorskoj, prije nego su Austrianci predali Francezom grad Kotor. Dubrovnik još se je uzdržao u slobodi svojoj, ter Rusi počeše ga molit, da ih primì u luku, i da im dopusti nasloniti se na njegove tvrdjave u vojničkih podhvatih njihovih. Ali Dubrovčani niesu htjeli pristati na te molbe, nego privole otvoriti vrata Francezom, koji su ih molili, da im dopuste malo opočinut prije, nego se sudare s Rusi. Vieće dubrovačko pristà na taku molbu. Razljućeni Rusi radi te stvari navale na Dubrovnik, ter s Crnogorci u družbi obsjednu grad, pak na okolo stanu sve paliti i robiti. *Konavle, Cavtat, Župa, Pile, Gruž i Rieka* bijahu tako nemilo nagrdjeni, da im se je procienila šteta na 14 miliunah franakah. U to doba nadje se Dubrovnik na težkoj pogibelji; jer su nanj Rusi bez prestanka iz topovah pucali. Kad to dočuje vojvoda francezki Molitor, sakupi 300 pandurah kod Neretve, i uputi se put Dubrovnika. Prije nego dodje na odredjeno mjesto, napisà Dubrovčanom list, u kom im naviesti, da im on ide na pomoć s velikom vojskom, a u isto doba nauči ulaka, kako će ta knjiga pasti u neprijateljske ruke. Zatim on dodje, pak okolo tvrdje Srdja počme izvijati neprestano svoju vojsku, tako da sudivši Rusi, da je tuj velika francuzka četa na pomoć doletjela,

prepanu se, i odmah uzmaknu i odjedre put Novoga. Napoleon kad začu, što se radi u Dalmaciji, onaj čas pošalje amo nadvojvodu svoga *Marmonta,* da vlada svom vojskom, što bijaše u Dalmaciji oko 9000 junakah. Marmont pospieši, da stigne Ruse, ter na Sutorini kod Novoga zametne s njimi bitku, u kojoj se je borilo junački, s jedne i s druge strane; ali na svrhi predobiše Francuzi. Vidivši Austrianci, koji su se nalazili u Kotoru, da Rusi nisu im dali, da se preda Kotor po požunskom uvjetu, odjedrè put Trsta. Čim su Rusi osjetili, da francuzka četa čeka bolju zgòdu, da se s njimi pobije, odluče navaliti na druge strane. Uslied toga dodju oni do Korčule, pak ju osvoje; nu budući im nakon malo od tuda izgnana posada, povrate se, i utvrde gospodstvo svoje. Zatim otidju na Hvar, gdje budući se težko potukli s nepriatelji, bijahu usilovani na vrat na nos ukrcati se, i zajedrit put Brača. Kad dodju u Milnu izkrcahu njekoliko vojske, pak odatle odprave njeke poslanike, da se na francuzke štete dogovore s Poljičani, koji brinuvši se uzdržati svoju slobodu bijahu se zavadili, pak i zaratili s Francezi. Nu ovi svojom hrabrostju i pomoćju dalmatinskih pandurah navale na Poljičane, pak okrenu pod mač i grabšu vas poljički kotar izvan pet selah, koja se od drugih odstrane, i zato su mirovala. Francezi s tih stvarih unište sva prava i slobode, što su jih Poljičani od davninah uživali. Ruske pomorske čete, kad ugledaše taki jad i nevolju, okrenu odmah put Omiša, gdje ukrcaju tužne Poljičane, koji su izbjegli onom ràzsutju; pak se odonle odaleče; pokli su se bojali, da neće moći tuj s Francezi mejdan održati. Rečene ruske čete do brzo dojedre do makarskog pri-

morja, gdje se izkrcaju i sdruže sa stanovnici Podgore i Drasnice; pak se pobiju s Francezi. Nu kad vide Rusi, da nemogu odoljeti francezkoj sili, bez obzira su se ukrcali i na daleko odjedrili. Ova se bitka zavede 5 danah poslje primirja izmedju Francezah i Rusah, za kojim primirjem sliedom sliedjaše mir ugovoren u Tilsitu. Francezi ne samo okrutno pedepsahu ona sela, koja su im se protivila, nu još postave pod vojnički oštri sud sve one ljude, na koje pade sumnja, da bijahu s nepriateljem u dogovoru. Dana 30. prosinca god. 1808. zapovjedi Napoleon, da se Dubrovnik Francuzkoj podloži; tim propane ova skupnovlada, koja se je skoro 12 viekovah slavno, i baš gospodski vazda i u svemu podniela. Ali dostojno nam se čini i sasvim u dužnosti našoj, da potrošimo još koju osobitu rieč o glasovitoj prošlosti ovoga grada, i da proglasimo, kako u njem još i dan današnji ima njekih porodicah, koje se broje medj najstarije vlastelske kuće u Europi, kako to sviedoči na primjer pleme Gozzi, koje očito kaže, da od koljena do koljena iztiče od njekog bosanskog gospodičića, koji se je VIII. vieka udomio u Dubrovniku, i bi primljen kano viećnik.

Rekli smo, kako je utemeljen ovi grad, i kako počme odmah napredovati u svakoj krieposti i mogućstvu. Ovdje ćemo nadometnut, kako su ga bizantinski cesari štitili, i kako budući nanj Slavjani susjedi napadali, dodje mu na pomoć mnogo Dalmatinah, i Ilirah koji se tote okuće i branjaše grad, u vrieme kad ga je arapska sila god. 840. htjela nadvladati. Znamo iz papinskog jednoga razpisa da je u Dubrovniku bila g. 1044. obćinska vlada. God. 1358. do god. 1526. bi pod

obranom ugarskih kraljah, ter kad se Dalmacija u petnaestom vieku podloži Mljetačkoj, a Bosna i Srbija Turskoj, Dubrovnik steče tursko odvjetovanje, i zaštitu. Car Orhan poda mu oblast, da može broditi istočnim morem, a Dubrovnik njemu pokloni na dar dva komadića zemlje; to jest Klek i Sutorinu, i tako se sasvim odmaknu, i odstrani od mljetačke pokrajine. Dubrovnik je platjao turskom carstvu harač u pjenezu, koji god. 1621. bi od 13,500 dukatah dubrovačkih. Kad se proti Turskoj slavodobitnikom oglasi Leopold I. austrianski car, Dubrovnik se spomene o prednjoj ugarskoj obrani, ter se pogodi s Ljudevitom, da ga štiti; ali budući da carska vojska nije srećno vojevala u Dalmaciji, Dubrovnik opet postavi se pod tursku obranu, čim čitavo po sebi se je vladao: S toga uzroka u karlovačkom i pasarevačkom miru god. 1699. i 1718. Dubrovnik ostà u samovlastitom gospodstvu svom, te se ustavi platjat Turskoj prijašnji harač. God. 1667. kad potres poruši malo ne sav grad, mnogo starih porodicah pogine ter u vieće udju njeki gradjani, koji su se držali u manjoj cieni. God. 1797. i 1789., kad su Francezi osvojili *Jonske otoke,* odprave u Dubrovnik povjerenika svoga i dva bojna broda; ter osorno potraže, da im dade silu novacah. Poplaši se dubrovačko vieće; ter im izbroji jaspre, što su pitali, ali neučine nikakova pisma, niti zabilježe vrieme, kad ti pienezi morali su se vratiti. U takoj prigodi bi svakoj obitelji naredjeno, da ima po mogućnosti svojoj kupiti u vlade mnogo soli, ter s toga uzbune se *Konavle,* pak vieće bi usilovano zaprositi pomoć u Austrije. Ali za Dubrovnik grane kobni dan god. 1806. Rusi s Krfa pošlju u kotorski

zaliev brodovlje svoje, — pak iza kako krenu Austrijanci iz Kotora, oni posvoje sva utvrdjena mjesta u Boki kotorskoj. Vojvoda francuzki *Lauriston* hineć, da će protjerati Ruse iz Kotora, udje s vojskom u Dubrovnik 27. srpnja god. 1806., i tuj se ustavi, dok ga u ime cara Napoleona podloži francuzkoj kruni. Nu ufam se, da mi neće nitko zamjeriti, ako ovdje uložim još kakvu besjedu o ovom gradu, koji se glasi kano kruna i slava Slavije naše. S toga budući na drugom mjestu spomenuli brodarstvo, obrtnost, nauk, skladnost, i bogatstvo ovoga grada, ovdje ćemo nastaviti, da njegova trgovina i brodarstvo imaše svoje zapostaštine u poglavitih gradovih srbskih, bogdanskih i karavlaških. U vrieme, kad Pizani i Genovezi, potjerani od Turakah, zapuste trgovine svoje u Siriji, i u Misiru, Dubrovčani na njihovo se mjesto posade, ter stanu trgovati, pak bi dielili dobitak s vlastelom svojom po glavnici, koju bi uložili u trgovinu. Dubrovačka država, prem da malahna u sebi, bješe uredjena divnim načinom; jerbo nije bilo komadića zemlje bez da se nije sviestno uzgojio i ukrasio. Čeljad dvorska bijaše podložna vlasteli, koja su posjedovala baštine u selih. Ćud mirna i blaga take čeljadi, bogatstvo medju gradjani i mudrost, koju su vlastela crpili u Sieni, Bolonji i u ostalih inostranih gradovih, odlikovale u svemu i po svemu grad Dubrovnik. Vlastela bijahu razdvojena, to jest, jedni su se zvali Salamankezi, a drugi Sorbonezi. Nije bilo nikakove razlike medju njimi, kad su viećali. Vlastela niesu se blagim načinom podnosila s pučani, a ovi na izgled njihov bješe braća svetoga Antuna, oli svetoga Lazara. Antonini ponositom glavom gledahu Lazarine. Vlada

dubrovačka bila je u ruci vlastele svoje, kano i Mljetačka. Ona je imala vieće veliko i vieće malo. Za uljesti u veliko vieće, valjalo je vlastelinu, da navrši 18 godinah. U ovom velikom vieću, u kom se je nalazilo po koji put do 250 vlastelinah, tvorili su se zakoni, opraštjale se pedepse i izbirali bi se gospodičići za časti i službe obćene, i na svrhu viećalo bi se poviše boja, oli mira.

Svake godine 1. prosinca kupilo bi se tako veliko vieće. Četrdeset i pet viećnikah, koji su se zvali Pregadi, i koji su morali imati 40 godinah, sačinjavahu vieće, u kom se je pripravljalo sve, što je spadalo na upravu, i u komu se končano riešavala svaka parnica. Ovo vieće se brinulo, da se Dubrovnik uzdrži u skladu i u ljubavi sa izvanjskimi silami. Malo vieće na svrhu imalo je izvršiti sve, što bi se odlučilo, da se učini. U njem je viećalo 7 vlastelah. Vrh svih bijaše *knez,* čigova vlast nije mogla dugovati već od mjesec danah. Njega izbirahu na 25. svakog mjeseca. Obdan nije mogao izaći iz dvora, nego u vrieme kakve svetkovine ili kad je davao u najam kakva obćena bitja, i tad ga je pratilo malo vieće i pisari, dočim je pred njim udarala gudba, a za njim hodilo 12 neoružanih dičnih vojnikah. S početka je knez vladao godinu danah, ali kad steče Dubrovnik obranu ugarskog kralja Ljudevita, i tim se izbavi od mljetačkih upraviteljah (koji su mu vrgli jaram na vrat iza kako su ga oslobodili od kneza Damjana izdajice, koji je htio uzdržati vlast svoju preko godine); tada knez, vlastelin dubrovački, već nije mogao vladati, nego samo mjesec danah. Knez je nosio plašt od grimizne damašenske svile, crljene gače i bičve,

(znak istočnog gospodstva); imao je oramnicu od crne kadife, a veliku vlasulju na glavi. Vlastelina nemogahu zatvoriti u tamnicu, bez da ga drugi vlastelin nezatvori. Svaka se je stvar po zakonitoj uredbi izvršavala, ter kad Tuberon Cerva udjè u vieće s haljinom duljom zaodjeven, nego je pristajalo, prikratiše mu ju na očigled svega sabora; našto se on radi te sramote zatvori u benediktinski samostan, gdje se i pokaludjeri. Vlastela su branila sebre.

Kad se je koji vlastelin ženio s djevojkom neplemenite krvi, izgubì odmah vlastelstvo svoje, ter mu djeca nisu mogla steći, no male i nizke časti. Pučanstvo dubrovačko razpadalo se je na četiri razreda i to na: 1. Vlastela, koja su vladala; 2. Popove, koji su bili podložni nadbiskupu svomu; 3. Kučane, koljeno starih dubrovačkih porodicah, ili vlastele, koja se nebi ženila s djevojkami iz kućah vladajućih; 4. napokon puk, to jest, zanatlìje, trgovce, mornare itd. koji su bili pod vlastelskom obranom. Težaci obradjivahu polja gospodarah svojih, i primali bi dio zemaljskih plodovah. Oni su bili marljivi i hrabri, ter svedj spravni izgubiti život za svoje gospodare; najskoli proti Crnogorcem. Kuga, koja je morila Dubrovnik god. 1465. i 1526., a još više jur rečeni potres zastrè mnogo vlastelskih porodicah. U vrieme, kad je sav slavjanski narod izvan Čehah, u mrtvilu duha čamio, oglasi se Dubrovnik pjesničkim duhom svojim. I doista, on je imao petnaestog stolieća njekoliko slavnih pjesnikah, a u šestnaestom to veći bješe mu broj glasovitih muževah, koji su odičili krasnimi i umnimi pjesmami otačbinu svoju. *Ivan Franjin Gundulić* izpjeva šestnaestog vieka Osmanovu kob. Kad

su se Jezuiti nastanili u Dubrôvniku, nadvladà taljanska vila slavjansku. Nu u to isto doba gojaše se u Dubrovniku književnost slavjanska, grčka, latinska i taljanska. U Dubrovniku oglasi se *Martin,* koji ustroji prvu tiskarnicu; i takodjer *Pavao,* koji bi prvi gujbonik i još *Ivan Baljivi,* glasoviti ljekar i *Marin Getaldi* i *Bosković Matematici;* napokon i umni *Banduri,* i latinski pjesnici *Stay, Resti, Kunić, Zamanja, i Galjufi.*

Kad odluči car Karlo V. poraziti afrikanske gusare, pošlje mu Dubrovnik na pomoć množtvo brodovah svojih, koji poginù sried pučine morske, čim velika oluja se razlieže na sriedozemnom moru. Što se tiče ostalih stvarih ovog grada, to nemožemo opisati u ovoj kratkoj povjestnici; tim ćemo reći, od onog doba kad Francezi posvoje Dubrovnik, ovaj grad bì pridružen k Dalmaciji, i s njom je djelio sreću i nesreću. Ovdje ćemo napomenuti, da kad su se bìli Francuzi s Englezi, Dubrovčani su slobodno brodili svakim morem; ali kad se Francezi oddiele od ovih stranah, propane sva pomorska dubrovačka sila, koju su Rusi porazili. Budući se Dubrovčani u onoj pogibelji na svoju veliku nesreću spustili na tudjinca, a odstranili od sunarodnih pomoćnikah, upadoše u najbjednije tuge i nevolje: s česa još razdraženi Crnogorci često su napadali na dubrovačku državu, paleć i plieneć sve što su okrutnije mogli. S toga mu propane ono bogatstvo, koje su mu stanovnici nakupili velikim trudom, i znatnom obrtnostju. Dugi posljednji mir, malo po malo je podigao glavu ovomu gradu, ter dan današnji Dubrovnik brodarstvom, i još trgovinom, koju kupi i prinosi iz Bosne u Italiju, nastoji oko koristi svoje.

Ali prihitimo prednji razgovor naš.

Čim su ruske čete brodile po jadranskom moru, uvuće se amo njekoliko gusarah pod španjolskim, sicilijanskim i sardinskim stiegom, pak su dušili sviet blizu taljanske i dalmatinske pokrajine. Bijaše se jur oglasila oštra zapovjed, da se neima na ove strane uvoziti nikakova roba ni trgovina englezka; s toga gusari, da se obogate zabranjenom trgovinom, nastane se na Vis, gdje su ulazili englezki brodovi, pak u toj prigodi uzmnoži se otok Vis sa stanovnici i bogatstvom. Francezi s malom pomorskom četom, koju sastave u Jakinu, zajedre, i dodju do Visa, pak udju u luku sa stiegom englezkim baš onda, kad u visanskoj luci nebijaše nikakova englezkog broda, ter pograbe svu trgovinu, što su ondje našli; a poslje toga se vrate u Jakin. Englezi s rečenog dogodjaja utvrde se vojnički na Visu, gdje se opet većim brojem povrate i nastane gusari.

Budući se god. 1809. zaratile Francezka i Austrija; Dalmacija nadje se bez vojske, jerbo ona vojska, što je ovdje bila, sdruži se s velikom vojskom, što se je nalazila u Njemačkoj, i to prohodeći kroz Hrvatsku. Nije naša zadaća, da opišemo, što je ova vojska opravila na putu, nego ćemo samo kazati, kako Austrija, vidiv Dalmaciju bez obrane, naredi graničarom, da joj osvoje ovu državu. Budući pako Austrija za prijašnje svoje uprave ostavila u Dalmaciji mnogo uspomenah dobrote i ljubavi svoje; to su svi Dalmatinci željeli, da im se povrati austrianska vlada. Oko polovice srpnja godine 1809. sadjè u Dalmaciju zapovjednik *Knežević*, ter obsjedne Zadar; ter ove iste godine može se reći, da se je Dalmacija odciepila od taljanskog kraljevstva; jerbo

kad se ona 14. listopada uslied Schönbrunskoga mira opet podloži Francuzkoj, bì zajedno s Dubrovnikom i Kotorom, koji su imali posebnu upravu, združenu s ilirskimi državami. Francuzka je onda uvidjela, da ako po gradovih dalmatinskih žive njekoliko Taljanah i potaljančenikah, narod je ipak slovjenskoga koriena; zato službene novine zvane „kraljski Dalmatin" (Regio Dalmata) izlazile su na hrvatskom i taljanskome jeziku. Francezka se brinula, da prudi u svem i po svemu dalmatinskomu narodu; ali neprestani bojevi, koji sliediše, i kratko njezino gospodstvo bijahu uzroci, što se nije Dalmacija onako podigla, kako se je tomu velikim veseljem nadala. Gusari s Visa iskali su bez prestanka na francezku sramotu trgovati zabranjenom robom, poradi česa Francezi sprave u Jakinu pomorsku četu, pak ju odprave protiv Visu. Na 13. ožujka godine 1811. ugledaše ju Englezi, pa prem da u manjem broju, zarate se s Francezi i nadvladaše ih, pak odmah stanu ponosito gospodovati na Jadranskom moru tja do 19. srpnja god. 1815., u koji dan oni predadoše Austriji otok Vis, i odaleče se od ovih stranah.

Kad se g. 1813. zametnuo boj medju Francezkom i prvimi evropejskimi velevlasti, navali austrijska vojska na dalmatinsku državu, kojom je onda Francezka vladala. Po moru su Englezi, a po suhu Austrijanci obsjeli Zadar, i nakon dvih mjesecah predali su Francezi Zadar, a zatim i ostale dalmatinske gradove.

Prije neg se svrši ovo pismo, sudimo, da neće biti bez koristi očitovati, kako se je odlikovala vjera, hrabrost i junačtvo dalmatinsko u Rusiji, kad na nju napane kobni francezki samodržac. I doista, dalmatinska

vojska tako se tuj junački vladaše, da Napoleon naredi, da se ima na vrhu vijati dalmatinska zastava s francezkim orlom, pak odiči redom gvozdene krune mnogo častnikah, podčastnikah, i prostih vojakah. Tako nadarje biti će nam vjekovita uspomena onog doba, i takodjer silni ostan za svake junačke časti i slave.

Od rečenoga vremena zavlada Dalmacijom Austria, koja se neprestano brini, da se ova država što bolje uredi. Godine 1815. primì Dalmacija u svoje krilo austrianskoga vladaoca, koji ju razdieli na okružja, i podade joj svake ine uprave, kakove obstojahu po ostalih državah austrianske cesarevine. Godine 1818. cesar Franjo i cesarica žena mu dodju ju pohoditi. Godine 1834. na 2. ožujka preminu cesar Franjo, čigova uspomena biti će svedj slavna i blagoslovljena kod naroda našega. Njega nasliedi sin mu Ferdinando dobrostivi, cesar, koji godine 1848. na 2. prosinca skine krunu i podadè ju svomu bratu Franji Karlu, a ovaj sinu svomu Franji Josipu I. vitežkomu cesaru, koji za da usreći sve cesarstvo svoje udieli ustav svakomu narodu krune svoje. — Što se je dogodilo do sada tečajem ovoga stolieća, to malo tko neznade, ali druzim pustjamo da snuju potku historičke osnove današnjih vremenah; a mi ćemo samo reći, da pohlepno želimo, da ovog srećnog doba Dalmacija u duhu narodnosti svoje razvije sve svoje umne i materijalne sile, pak da steče onu javnu slavu i čast, koje slave i časti baš je sasvim dostojna. Da Bog dâ!!!

3186187705